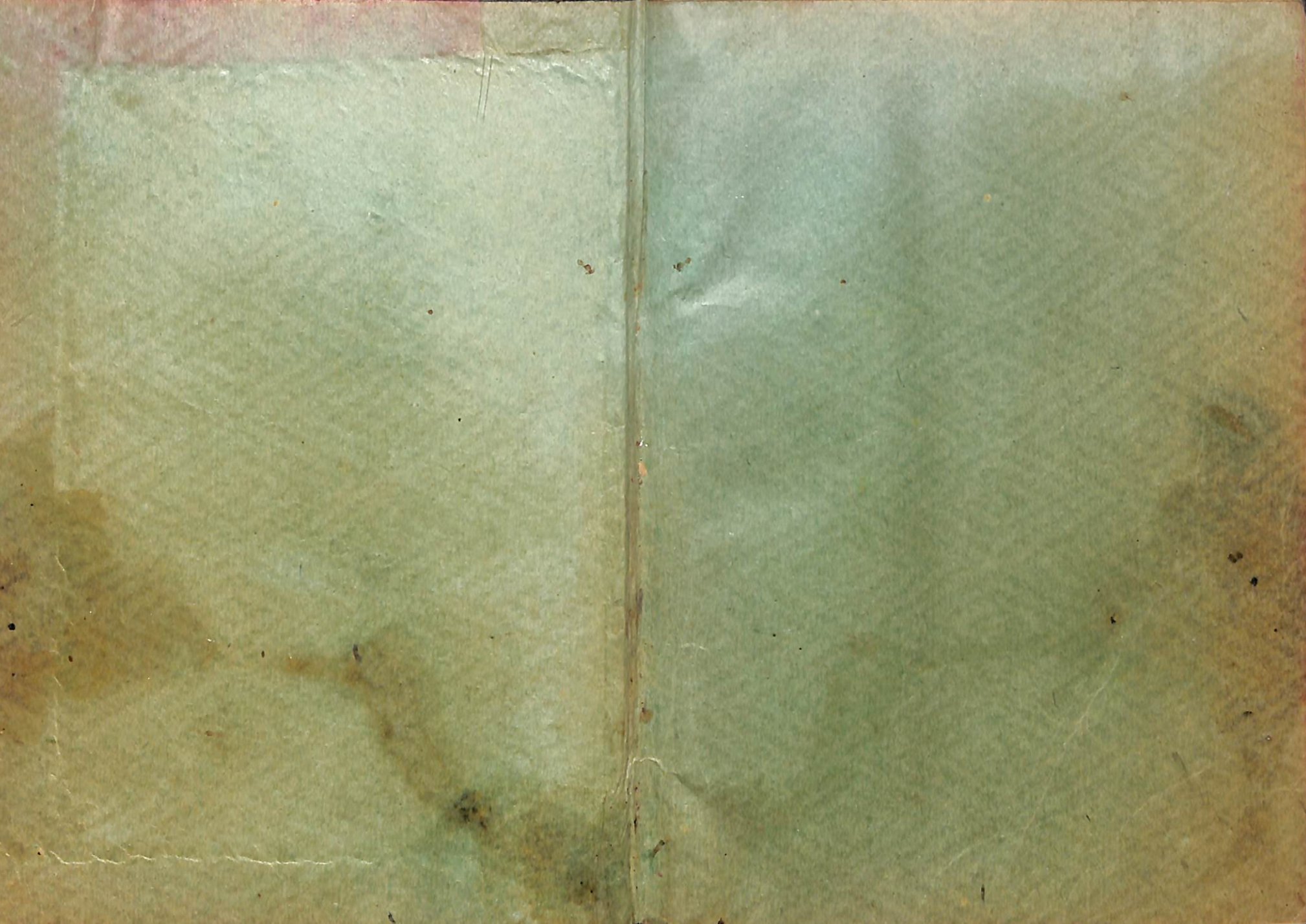

84
2-66

ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՐԹԻՒՆ
20 APR 2006
17.9 NOV 2010

այր.

ՎԻՔԹՕՐ ՀԻԻԿՕ

ԹՇՈՒԱՌՆԵՐ

ԶՈՐՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ. — ՄԱՐԻՈՒՍ

Ե. ՀԱՏՈՐ

ԿԵԴՐՈՆԱՏԵՂԻ ՊԱԼԵՆՑ ԳՐԱՏՈՒՆ

6788

1922

Տպագր. Մ. ՏԵՐ-ՍԱՀԱԿԵԱՆ

ՊՈՒԽՍ

12.06.2013
12.06.2013

Vosperran

6403

W. J. W. W. W.

1929

4657
47

404700

1010

ԵՐՐՈՐԴ ՄԱՍ. — ՄԱՐԻՈՒՍ

ԱՌԱՋԻՆ ԳԻՐՔ

ԲԱՐԻՋ ԻՐ ՀԻԼԷԻՆ ՄԷՋ ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԱԾ

ԳԼՈՒԽ Ա.

Մ Ա Ն Ո Ւ Կ

Բարից մանուկ մը ունի, անտառն ալ թռչուն մը:
Թռչունը ճնճողուկ, մանուկն ալ ստամբակ կ'անուանուի:

Ձուգաւորէ՛ այս երկու գաղափարները, որոնց մին
կը պարունակէ ամէն կիզողական հուր, միւսն ալ ամէն
արշալոյս, չփէ՛ իրարու այս երկու կայծերը, այսօր
սինքն Բարիցը, մանկութիւնը, և ահա պզտիկ մարդ
մը կը ժայթքի: Մարդուկ ըսէր թերեւս Բլօթ:

Այս փոքր անձը զուարդ է, Ամէն իրիկուն բան
չուտեր, բայց՝ եթէ սիրտը ուզէ՝ ամէն իրիկուն թառ-

րոն կ'երթայ: Մարմինը չապիկ չունի, ոտքը չկայ, գլխուն վերեւն ալ յարկ չկայ. օդին ճանճերուն կը նմանի, որոնք առանկ բաներ չունին բնաւ: Եօթնէն առանցք տարեկան է. խուճրով կ'ապրի, փողոցները կը թափառի, դուրսը կը բնակի, հօրը վարտիքներէն մին կը հագնի որ իր ներքաններէն աւելի վար կ'իջնէ, ուրիշ հօր մը վերաբերող հին գլխարկ մը կը դնէ որ ականջներէն աւելի վար կ'իջնէ, միայն մէկ փուկ ունի որու եզրը դեղին է. կը վազէ, կը լրտեսէ, կը խնդրէ, ժամանակ կը վատնէ, միշտ կը ծխէ, սոսկալի գեհնապարտի մը պէս կը հայհոյէ, կապելաները կը յաճախէ, գողեր կը ճանչնայ, փոխանակ դուք բսելու, դու ըսելով կը խօսի աղջիկներու հետ, արկօթեան լեզու կը խօսի, լրբների երգեր կ'երգէ, և սրտին մէջ ամենեւին չարութիւն չունի: Հոգին մէջ ունեցածն է մարգրիտ մը, այսինքն անմեղութիւն. և մարգարիտները տիղմին մէջ չեն ապականիր: Այնչափ որ մարդս աղայ է, այնչափ Աստուած կ'ուզէ որ անմեղ ըլլայ ան:

Եթէ հարցուելու ըլլայ անագին քաղքին թէ ի՞նչ է այն. — Պզտիկը է, պատասխանէ թերեւս:

Ք Լ Ո Ւ Խ Բ .

ԱՆՈՐ ՔԱՆԻ ՄԸ ՄԱՍՆԱԻՈՐ ՆՇԱՆՆԵՐԸ

Բարիգի ստամբակը տիտանին թզուկն է: Մայրա-
յնդապէս չըատենք. փողոցի տղմէն այս քերովքէն եր-
բեմն շապիկ մը ունի. բայց մէկ հատ ունի միայն. եր-
բեմն կօշիկներ ունի, բայց անոնք ներքան չունին. եր-
բեմն բնակարան մը ունի. զոր կը սիրէ, վասն զի մայ-
րը հոն կը գտնէ. բայց փողոցը նախապատիւ կը սեպէ՝
վազն զի ազատութիւն կը գտնէ հոն: Իրեն յատուկ
խաղեր ունի. իրեն յատուկ չարամտութիւններ ունի.
որոնց հիմն է քաղքենիի դէմ ատելութիւն. իրեն յա-
տուկ այլարանութիւններ ունի. մեռնիլը կ'անուանուի
վայրի հազար ուսել արմատեն. իրեն յատուկ գործ ունի,
որ է կառք բերել. կառքերու սանդուղները իջեցնել,
սաստիկ անձրև եկած ժամանակ բաժ առնել՝ փողոցին
մէջ կողմէն միւս կողմը անցք հաստատելով, զոր անտ-
հարութեանց կառնուրջներ կ'անուանէ. իշխանութեան
կողմէն Պրանսայի ժողովուրդին համար ըսուած ճառե-
րը հռչակել, քարայտակին միջնամասը քերել՝ իրեն
յատուկ դրամ ունի, այս դրամը կը բաղկանայ այն ա-
մէն յօրինուած պղնձի կտորներէ որոնք հրապարակը
կրնան գտնուիլ, աս հետաքրքրական դրամը՝ որ կտոր-
ներ կ'անուանուի՝ այս թափառական տղոց մէջ անփո-
փոխ և խիստ կանոնաւոր դին մը ունի:

Վերջապէս իրեն յատուկ կենդանիներ ունի գոր ուշադիր կը զննէ. ինչպէս է կարմիր միջատը, մեռելա-
զուլ տիգը, դաշտասարդը, «սառանան» որ իր երկո-
եղջիւրով զինուած՝ պոչը գալարելով սպառնացող սև
զեռուէն մըն է։ Իրեն յատուկ ժողովրդական հրէշ մը
ունի որու փոքին վրայ թեփեր կան և որ մողէզ մը չէ.
որու կոնակին վրայ պալարներ կան և որ գորտ մը
չէ. որ կիբի հնոցներու և ցամքած ջրփոսներու ծակե-
րուն մէջ կը բնակի. որ սև է, մազոտ է, կը փակչի,
կը սողայ՝ երբեմն արագապէս, երբեմն լամբապէս, և
որ այնքան սոսկալի է որ ոչ ոք տեսած է զայն բնաւ.
ստամբակը «սաղամանդր» կ'անուանէ այս գաղանդը.
Գարբերու տակ սաղամանդր փնտռելը սոսկալի զուար-
ճութիւն մըն է։ Ուրիշ զուարճութիւն մըն ալ սենի,
որ է յանկարծ սալաքարը վերցնել և նեպուկներ տես-
նել։ Բարիզի ամէն մէկ կողմը երեւելի է հետաքրքրա-
կան իրերով որոնք հոն կրնան գտնուիլ։ Իւրօրինի
փայտանոցները ակունջամուտներ կան, Բանթէօնը ու-
ճասանդրեր կան. Շան տը Մարսի խրամներուն մէջ
գորտի ձագեր կան։

Այս տղան իրեն յատուկ խօսքեր ալ ունի Թալէյ-
րանին պէս։

Բաւական լիբը է, նաև բաւական պարկեշտ։ Չգի-
տեմ ինչ անակնկալ զուարթութիւն մը կայ բնաւորու-
թեան մէջ. իր յիմարական խնդումովը խանութպանը
կը չփոթեցնէ։ Իր ձայնագիրները ընտրելագոյն կատա-
կերգութենէ մինչև զաւեշտ կ'երթան համարձակապէս։

Յուզարկաւորութիւն մը կ'անցնի։ Մեռելին հետ
զացողներուն մէջ բօխիկ մը կայ.—Վա՛յ, կը պօռայ ըս-
տամբակ մը, բօխիկները ո՞րքան ժամանակէ ի վեր ըս-
կած են իրենք տանիլ իրենց գործը։

Ուրիշ ստամբակ մըն ալ բաղմութեան մէջ կը գրա-
նուի։ Ծանրաբարոյ մարդ մը, որ ակնոց ունի և զար-
դեր, զայրանալով ետեւ կը դառնայ, և կ'ըսէ.— Սրի-
կայ, ինչո՞ւ կ'նկատես մէջքը բռնեցիր։

— Ե՛ս, պարոն, նայէ՛, բան մը կ'ո՞յ ձեռքս։

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՍՏԱՄԲԱԿԸ ՀԱՃԵԼ Ի

Իրեկունները քանի մը սուր շնորհիւ զոր հայթայ-
թելու միջոց մը կը գտնէ միշտ, մարդուկը թատրոն մը
կը մտնէ։ Այս հմայական սեմէն ներս մտնելով այլա-
կերպութիւն մը կ'առնէ. ստամբակ էր անա քիթի կ'ըլ-
լայ. թատրոնները գլխիվայր դարձած տեսակ մը նաւե-
րու կը նմանի որոնց յատակը վերն է։ Թիթիները այս
յատակին մէջ կը դիզուին։ Ինչ որ է գիշերային թի-
թեռնիկը թրթուրին նկատմամբ, նոյնն է և թիթին
ստամբակին նկատմամբ։ Երբ այս թիթին հոն կը կե-
նայ՝ երանութեան ճառագայթովը, աւելնի և ուրախու-
թեան գորութեամբը, ծափահարութիւններովը որ թե-
ւերու ընդհարումին կը նմանին, այս նեղ, գարշահոտ,
մթին, գձուձ, առողջամիտ, սոսկալի և գարշելի յա-
տակը Արքայութիւն կը դառնայ։

Տո՛ւր անձի մը ինչ որ անօգուտ է և վերցո՛ւր իր
վրայէն ինչ որ հարկաւոր է, և անա ստամբակը կ'ու-
նենաս։

Ստամբակը գրական յայտնատեսութիւն ունի փոքր

ի շատէ: Վայլածին չափ ցաւելով կ'ըսենք թէ անոր միտումը դասական հաշակը չէ թերեւ: Իր բնութեամբը ոչ այնքան ազատեմիական է: Օրինակի համար օրիորդ Մարս անուանի դերասանուհին հանրածանօթ անունը այս կրակոտ տղոց բազմութեան մէջ հեգնութեան խայթով մը համեմուած էր: Ստամբակը օրիորդ Միւշ կ'անուանէր զայն:

Այս տղան մեծաձայն կը չաղաղրատէ, կը ծաղրէ, կը կատակէ, կը կռուի, մանկիկէ մը պէս քուրջներ, փիլիսոփայի մը պէս հնոտիներ ունի, կոյուղիին մէջ ձկնորսութիւն, կոյանոցին մէջ որսորդութիւն կ'ընէ, աղքատներն զուարթութիւն կ'արտադրէ, յիմարական յօժարութեամբը քառուղիի բերանները կը յաճախէ, կը հեգնէ և կը խածնէ, կը սուլէ և կ'երգէ, կը կայթէ և կը բարբառնայ, ալիւրիան ծիծաղաշարժ խօսքերով կը բարեխառնէ, կ'երգէ ամէն դաշնակաւոր երգերը, յուզարկաւոր քահանաներուն Փառօթի բարձունքն սկսելով մինչեւ բարեկենդանին դիմակաւորաց բազումերգութիւնները, կը գտնէ առանց փնտռելու, գիտէ ինչ որ չգիտեր, ճարպիկ գող մը ըլլալու չափ սպարդեան, իմաստուն մը ըլլալու չափ յիմար, գարշախօս մը ըլլալու չափ քնարերգու է. թերեւս Ուլիմպոսի վրայ կը սմքի, աղքատներն մէջ կըլթաւալի և աստեղազարդ դուրս կ'ելլէ, Բարիզի ստամբակը պզտիկ Բապըլէ մըն է:

Գոհ չէ իր վարտիքէն եթէ ժամացոյցի քսակ չունի:

Քիչ կը զարմանայ, վախը ինչ է չգիտէ, աւելորդապաշտութիւնները կը հեգնէ՝ երգելով, չափանցումները կը մեղմէ, գաղտնիքներու նկատմամբ սուտումուտ կերպով կը զրարանէ, ճիւղները կը ծաղրէ լեզուն դուրս հանելով, բանաստեղծական ճամարտակութիւններու վրայ կը ծիծաղի, դիւցազնական մեծ երեւոյթներուն հետ անհեղեղ պատկերներ կը խառնէ: Ասկայն

մի' կարծեր թէ բանահիւսութեան թշնամի է. ընդհակառակը կը սիրէ ինչ որ բանաստեղծական է. բայց հանդիսաւոր տեսիլին տեղ ուրուականի ծիծաղաշարժ պատկեր կը դնէ, եթէ Ատաճասթօնը երեւի ստամբակը թերեւս ըսէ. Վա՛յ, խրտուիլակն է եղեր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

ՍՏԱՄԲԱԿԸ ԿՐՆԱՅ ՕԳՏԱԿԱՐ ԸԼԼԱԼ

Բարիզը պանդոյրով կ'սկսի և ստամբակով էր վերջանայ. ուրիշ քաղաքի տրուած չէ ունենալ այս երկու անձերը. մէկը կրաւոր ընդունելութիւն է որ նայելով գոհ կ'ըլլայ, միւսն նախաձեռնութիւն է որ սպառիլ չգիտեր. Բրուտոմն է և միւսն ալ Ֆուլեռ: Այս միայն Բարիզի բնական պատմութեան մէջ կայ: Պանդոյրը ամբողջ միապետութիւնը կը ներկայէ. ստամբակը բոլոր անիշխանութիւնը կը ներկայէ: Բարիզի արուարձաններուն այս գունատ պատանին կ'ապրի և կը զարգանայ, կը վախճայ և կ'աճի, տառապանաց մէջ և ընկերային իրականութիւններու և մարդկային իրերու առջև՝ իբր խոհուն ականատես: Կը կարծէ թէ անհօգ է ինք, թէ և չէ: Կը նայի՝ խնդալու պատրաստ ըլլալով, բայց ուրիշ բանի ալ պատրաստ է: Ո՛վ կ'ուզէք եղէք, դո՛ւն որ Նախապաշարում, Զեղծում, Խայտառակութիւն, Հարստահարութիւն, Անօրէնութիւն, Բռնամոլութիւն, Անիրաւութիւն, Մոլեռանդութիւն, Բռնակալութիւն կ'անուանուիք, վախցէ՛ք բերանաբաց ստամբակէն:

Այս պղտիկը պիտի մեծնայ:

Ինչ կաւով չենուած է ան.— Որ և իցէ տիղմով: Ափ մը տիղմ, չունչ մը, և ահա Ադամը կը շինուի, կը բաւէ որ աստուած մը անցնի. Ստամբակին վրայէն Աստուած մ'անցած է միշտ: Բաղդը կը բանի այս պղտիկ անձին համար: Բաղդը բռնով նաև գիպուած կ'իմանանք քիչ մը: Այս թղուկը, որ հողին մէջ հասարակ հաստ հողով շաղուած է, և որ տգէտ, անուս, ապուշ, շինական և խուժան մըն է, յոնիսցի՞ մը պիտի ըլլայ թէ պէտքիացի մը: Սպասէ՛, Բարիքի ոգին, այն դեւը որ բաղդին զաւակները և ճակատագրին մարդերը կը կազմէ, լատին բրուտին հակառակ՝ ջուրի փարչը գինեչափ մը կ'ընէ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ՍՏԱՄԲԱԿԻՆ ՍԱՀՄԱՆԱԳԼՈՒԽՆԵՐԸ

Ստամբակը քաղաքը կը սիրէ, մենակա՛ն վայրերն ալ կը սիրէ իմաստունի յատկութիւն ունենալուն համար: Ֆիւսուլիան պէս՝ քաղաքը կը սիրէ, Բիւզնիսին պէս ալ դաշուերը կը սիրէ:

Մտածելով թափառիլ, այսինքն դեգերիլը իմաստասէրին համար ժամանակը լաւ գործածել է. թափառիլ մանաւանդ այն փոքր ինչ որի, բաւական տգեղ բայց այլանդակ և երկու ընուծեամբ բաղադրուած դաշտային վայրերը որոնք կը շրջապատեն քանի մը մեծ քաղաքներ, ինչպէս է Բարիք: Շրջակաները զիտելը

երկակենդանը զիտել է: Ծառերը կը վեր'անան, յարկերը կ'սկսին. խոտը կը վերջանայ, քարայտակը կը սկսի. ակօսները կը վերջանան, կրպակները կ'սկսին. անիւի հետքերը կը վերջանան, իւրքերը կ'սկսին. երկնային շուկը կը վերջանայ. մարդկային շուկը կ'սկսի, ասկէ կը հետեւի տարօրինակ հետաքրքրութիւն մը:

Այս պատճառաւ է որ սաստիկ մտախօհ՝ առերեւութապէս առանց նպատակի՝ ման կուգայ այս տեղերը որք ոչ այնքան հրապուրելի են և որոնց անցորդը քիտու մակդիրը տուած է մշտնջենապէս:

Այս տողերը գրողը շատ ժամանակ Բարիքի գուռներու մօտ տեղուանքը թափառած է, և այս թափառումը անոր համար անմոռանալի յիշատակներու աղբիւր մըն է: Այն ողորկ դաւարիները վիմուտ պողոտաները, կաւիճները, կրախոն հողերը, բուռիւրը, խոպան երկիրներու և անմշակ անդերու տաղտուկ միակերպութիւնները, բանջարեղինաց պարտիզպաններուն երախայրիքի նորարողքով տունկերը որոնք յանկարծ մեկուսի տեղ մը կը նշմարուին, վայրենական և շինական իրերու խառնուրդը, և ընդարձակ ամալի խորշերը ուր պահապան զինուորներու թմբկահարները աղմուկ կ'ուսանին և պատերազմի տեսակ մը թոթովումը կը ներկայացնեն, այն անգուանքը որ ցորեկը խորունկ միայնութիւններ են և գիշերը աւաղակներու որջ, քայքայուն աղօրքը որ հովէն կը դառնայ, քարահատներու անիւները որոնք քար հանելու կը ծառայեն, գերեզմաննոցներու ծալի աշխարհաւանդները, և վերջապէս մեծ և ամուր պատերու խորհրդաւոր և հմայական հրապոյրը, որոնք արեւի ճառագայթներով ողողուն և թիթեռնիկներով զեղուն ամալի լայնածաւալ երկիրներ կը ձևեն քառակուսորէն, կը հրապուրեն գինքը:

Երկրիս վրայ գրեթէ ոչ ոք կը ճանչնայ հետեւեալ զարմանալի տեղերը, այսինքն Լա Կլասիէր, Գիւնէթ, Կրընիլի սոսկալի պատը որ գնդակներէ պիտակուած է. Մօն-Բարնաս, Ֆոս-օ-Լու, Օպիէ՝ որ Մարնի զահաւան-դին վրայ է, Մօն-Սուրի, Թօմպ-Իսուսը, Բիէր-Բլաթ տը Շաթիյեօն ուր սպառած հին քարահանք մը կայ ուրու մէջ ա՛լ սունկ կը բուսնի և որ փտտած տախտակէ կափարիչով մը զետնին հաւասարութեամբ կը փախուի։ Հոռմի դաշտային վայրերը դաղափար մըն են. Բարիզի չրջակայ վայրերն ալ դաղափար մըն են. հորիզոնի մը տեսքին մէջ մի միայն դաշտեր, տուններ կամ ծառեր տեսնելը մակերեւոյթէն անդին չանցնիլ է. իրերու ամէն տեսքերն Աստուծոյ ծրագիրներն են։ Այն տեղը ուր տափարակ դաշտ մը քաղաքի մը հետ կը միանայ՝ չգիտեմ ինչ ազդու մեղամաղձութեան մը դրոշմը կը կրէ միշտ։ Հոն բնութիւնն ու միանգամայն մարդկութիւնը հետդ կը խօսին. տեղական նորանշան իրերը հոն կ'իրեւան։

Ով որ մեզի պէս թափառեր է այս առանձնական տեղուանքը, որոնք Բարիզի լիմպուը սեպուող արուարձաններու կից են, հոն հոս, ամենէն լքուծ տեղերը, չորաբեկ ցանկի մը ետեւը կամ սոսկալի պատի մը անկիւնը, ամենեւին միտքէն չանցած վայրկեանին՝ սղմըկալի կերպով մը խմբուած, զարչահոտ, աղմուկ, փռոտ, կէս մը մերկանդամ և անհամբոյր տղաքներ տեսած է, որոնք հովիտի չուչաններով պսակուած՝ բիկօշ կը խաղան։

Անոնք ամէնքն ալ աղքատ ընտանիքներու պզտիկ փախստականներն են։ Արտաքին պուլվարը անոնց չնչիւր միջավայրն է. չրջակաները անոնց կը վերաբերին. ուր մշտնջենապէս կը թափառին իբր դպրոցէ խոյս տուող աշակերտներ։ Հոն միամտապէս կ'երգեն այն

ամէն անամօթ երգերը զոր գիտեն։ Հոն են կամ լաւ ևս է ըսել հոն կ'ապրին՝ ամէն նայուածքէ հեռու, մայիսի կամ յունիսի անուշ արեւին մէջ հոն գետինը ծակի մը բոլորտիքը կը կճկուին, բթամատով քարէ գընդակներ կը մղեն, փուլի մը համար կը կուռն, պատասխանատուութիւն չունին, կը թոնին, ազատ են և երջանիկ. և երբ մարդ մը կը նշմարեն, կը յիշեն թէ արհեստ մը ունին և թէ պէտք է իրենց ապրուստը հայթայթել, և ահա ծառի ընդերներով լի ասուի հին գուլպայ մը կամ փունջ մը չեփորուկ կը բերեն՝ առաջարկելով անոր որ գնէ։ Բարիզի չրջականերուն զմայլելի ու միանգամայն կսկծալի գեղեցկութեանց մէկն է հանդիպիլ այսպիսի տարւրինակ պատանիներու։

Երեւմեայ այս խուռներամ տղոց մէջ պզտիկ աղջիկներ ալ կան, — անոնց քոյրերն են արգեօք, — գրեթէ չափահաս աղջիկներ, որոնք նիհար, տհնդոտ, արեւահար, կարմիր բիծերով արատաւոր, հաճարի հասկերով և հարսնուկներով զարդարուն, զուարթ, վայրենատես և բոկոտն են։ Այս աղջիկներէն ոմանք ցորեններու մէջ կեռաս կ'ուտեն։ Իրիկունը անոնց խնդումը կը լսուի։ Այս խումբերը՝ որոնք կէսօրուան պայծառ լոյսէն ջերմապէս կը լուծաւորին կամ լերջալոյսի ժամանակ կը նշմարուին, մտախոհին ուշը կը գրաւեն ժամերով, և այս տեսիլները անոր երագին հետ կը խառնուին։

Բարիզ կեդրոն է. արուարձաններն ալ անոր չրջանակը կը կազմեն. այս պատանիներուն համար այս է ահա բոլոր երկիրը։ Ամենեւին դուրս չեն ելներ այս չրջանակէն։ Ինչպէս ձուկերը չեն կրնար ջուրէն ելնել, անոնք ալ Բարիզի մթնոլորտէն չեն կրնար ելնել։ Բարիզի դուռներէն երկու մղոն տնդին անոնց համար ալ բան մը չկայ. Իվրի, Ժանթիյեի, Արդէօյի, Պէլլիլ, Օպէրվիլէ, Մէնիլմօնթան, Շուազի-Լը-Ռուա, Պիլլանգուր,

Մէտօսն, Իսի, Վանվրը, Սէվրը, Բիւթօ, Նէօյի, Ժէ-
նըվիլիէ, Գօլօմպ, Րօմէնվիլ, Շաթու, Ասնիէր, Պուփի-
վալ, Նանթէր, Էնկիէն, Նաւաղի Լը Սէզ, Նօթան, Կուր-
նէյ, Տրանսի և Կօնէի էութիւն չունին անոնց համար.
տիեզերքը հօն կը վերջանայ:

Գ Լ Ո Ւ Ե Զ.

Ք Ի Զ Մ Ը Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

Այն ժամանակ որ գրեթէ արդի ժամանակը ըսել է
և ուր գրքիս գործողութիւնը տեղի կ'ունենայ, հի-
մալուան պէս ամէն մէկ գործի անկիւնը պահպան մը
չկար (բարիք մըն է այս ուրու վրայ վիճելու ժամա-
նակը չէ). Բարիզի մէջ խուռներամ թափառաշրջիկ տը-
ղաքներ կային: Վիճակագրութիւնը միջին հաշիւով կը
ցուցնէ թէ այն ատեն ոստիկանութեան գիշերապահ-
ները տարին երկու հարիւր վաթսուն անապաւէն տղայ
կը հաւաքէին անփակ տեղերէ, կիսաչէն տուններէ և
կամուրջներու կամարներուն տակէն: Այս բոյներէն
մէկը որ հռչակուած է, «Արգօլի կամուրջին ձիծեռ-
նիկները» արտաբերեց: Ընկերային ախտանշաններու
ամենէն աղէտալին է այս: Մարդուս ամէն ոճրագոր-
ծութիւնները տղաքներու թափառաշրջութեան ժամա-
նակ կ'սկսին:

Բայց բացառութիւն մը կը համարինք Բարիզը:
Յարաբերական չափով մը նկատելով, և առանց դիտե-

լու ինչ որ քիչ մը առաջ յիշեցինք, կը հաստատենք
թէ իրաւացի է այս բացառութիւնը: Մինչդեռ ուրիշ ա-
մէն մեծ քաղաքներու մէջ թափառաշրջիկ պատանի մը
կորուսած մարդ մըն է, մինչդեռ, գրեթէ ամենուրեք,
ինքնիկեն ձգուած պատանին կերպով մը կը նուիրուի
և կը լքուի աղէտապէս ընկղմելու համար հասարա-
կային մօլութեանց անդունդը, որ անոր պարկեշտու-
թիւնը և խիղճը կը լափէ, կը կրկնենք թէ Բարիզի
ստամբակը, որքան ալ մաշուած և կեղեքուած ըլլայ
արտաքուստ, ի ներքուստ գրեթէ անարատ է: Շքեղ
բան մը կայ զոր պէտք է հաստատել և որ մեր ժողո-
վրդային յեղաշրջումներու սքանչելի անբծութեան մէջ
կ'երեւի յայտնապէս. այն է անապական յատկութիւն
մը որ Բարիզի օդին մէջ գտնուած գաղափարէն կ'ար-
տադրուի՝ աղին պէս՝ որ ովկիանոսին ջուրին մէջ կը
գտնուի: Բարիզի մէջ շնչելը հօգին պահպանել է:

Բայց այս ըսելով բնաւ չպակսիր մեր այն սրտա-
ղեկ վիշտը զոր կ'զգանք երբ կը հանդիպինք այն պա-
տանիներէն մէկուն, որոնց բոլորտիքը աղէտաբեկ ըն-
տանիքի զաւակներուն տարուբերիլը տեսնել կը կար-
ծենք: Սիրդի քաղաքակրթութեան մէջ, որ դեռ շատ
անկատար է, խիստ անկերպարան բան մը չէ ընտա-
նիքներու այս բեկորներուն մթութեան անդունդը թա-
փելով պարպուիլը, բեկորնե՛ր որոնք լաւ մը չգիտեն
թէ ինչ եղած են իրենց զաւակները, և որոնք գռեհը
կը նեւան իրենց աղիքը: Այս անկումը, ըստ որում
տխուր եղելութիւնը մասնաւոր ասութիւն մը ունեցաւ,
այս անկումը, կ'ըսենք, «Բարիզի փողոցը նետուիլ»
կ'անուանուի:

Հոս յարմար կը թուի մեզ ըսել թէ հին միապե-
տութիւնը տղոց այսպէս երեսի վրայ ձգուելը արգելե-
լու փոյթ չէր տաներ: Վարի մարդերուն սակաւ ինչ

Եզրպտոսի և Պօնտիոյ նմանիլ զերի մարդերու հաշիւին կուգար և հզօրներու գործին կը նպաստէր: Ժողովուրդին մանկանց կրթութեան դէմ ատելութիւնը հաւատքի դաւանանք մըն էր: Ի՞նչ բանի կը ծառայէ «կիսակատար լուսաւորութիւնը»: Այս էր ահա նշանախօսը: Արդ մանկան թափառաշրջութիւնը մանկան տըգիտութեան հետեւանքն է:

Մանաւանդ թէ միապետութիւնը տղաքներու հարկաւորութիւն մը ունէր, և ահա փողոցէն կը հայթայթէր իր պէտքը:

Աւելի հեռու չերթալու համար Լուի Ժ. Ի իշխանութեան ժամանակը կը յիշենք ուր թագաւորը իրաւամբ՝ կ'ուզէր նաւատորմիդ մը կազմել: Լաւ էր այս գաղափարը. բայց տեսնենք թէ ի՞նչ էր գործադրութեան միջոցը: Նաւատորմիդ մը ունենալ կարելի չէ՝ եթէ՝ արագաստաւոր նաւին քով որ հովերուն խաղալիկն է, չըլլայ այնպիսի նաւ մը որ ի պահանջիլ հարկի կարենայ քշել տանիլ զայն և որ ուզած տեղը կ'երթայ թէ՛ թիով, թէ շողովով. ինչ որ են այսօր չղջենաւները նաւատորմիդի մը նկատմամբ, նոյնն էին նաև թիաի նաւերը այն ժամանակի նաւատորմիդին համար: Ուստի թիանաւերու պէտք կար. բայց թիանաւը թիավարով կը շարժի միայն. հետեւաբար թիավարներու այ պէտք կար: Գօլպէր կրցածին չափ թիապարտներ կը կազմէր գաւառներու կառավարիչներուն և խորհրդարաններուն շնորհիւ: Դատաւորները հաճութեամբ կը նպաստէին Գօլպէրի դիտաւորութեամբ գործադրութեանը. Մարդ մը թափօր մը անցնելու միջոցին զլսաւրկը չէր հանէր. զողոքականի դիմք մըն էր այս, հետեւաբար թիանաւ կը զրկուէր մարդը: Փողոցին մէջ տղայ մը կ'երեւար, և եթէ տասնըհինգ տարեկան ըլլար և պառկելու տեղ

չունենար, թիանաւերը կը զրկուէր: Մեծ իշխանութիւն, մեծ դար:

Լուի Ժ. Ի իշխանութեան ժամանակ պատանիները Բարիզի մէջէն անյայտ կ'ըլլային. ոստիկանութիւնը կ'առեւանգէր զանոնք չգիտեմ ի՞նչ գաղտնի կիրառութեան համար: Մարդիկ թագաւորին բաղանիքին ծիրանեգոյն ջուրերուն վրայօք սոսկալի ենթադրութիւններ կը փսփսային սարսափով: Պարպիէ այս իրերուն վրայ կը խօսի միամտաբար: Երբեմն ոստիկանութեան նուիրակները տղայ չգտնելով կ'առնէին նաև այն տղաքները որոնք հայր ունէին: Հայրերը յուսահատութեամբ ոստիկանութեան նուիրակներուն վրայ կը յարձակէին: Այն ատեն խորհրդարանը կը միջամտէր, և կախել կուտար. բայց զո՞վ. նուիրակները. — Ոչ, այլ հայրերը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է.

ՍՏԱՄԲԱԿԸ ԹԵՐԵԻՍ ՀՆԴԿԱՍՏԱՆԻ

ԴԱՍԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆՅ ՄԷՉ ՁԵՏԵՂՈՒԻ

Բարիզիան ստամբակները գրեթէ դաս մը կը կազմեն: Կրնայ ըսուիլ թէ ամէն ուզողը չկրնար ստամբակ ըլլալ:

Այս ստամբակ, կառնն, բառը առաջին անգամ 1834ին տպուեցաւ, և աշխարհիկ լեզուէն զբարառին անցաւ: Գո՞տ կեօ անուն գրքոյկին մէջ երեւցաւ այս բառը: Մեծ գայթակղութիւն տուաւ, բայց բառը մնաց:

Խիստ կը զանազանուին այն տարրերը որոնք ըստամբականներու համարումը կը կազմեն նոյնիսկ ստամբականներու մէջ: Ասոնց մէկը ճանչցած և հետը տեսութիւն ըրած ենք. այս ստամբակը շատ յորդ և համարում ունէր՝ Նօթրը Տամ եկեղեցիին աշտարակներուն վերէն մարդու մը ինչալը տեսած ըլլալուն համար. ուրիշներ ալ կային որոնք նոյնպէս իրենց ընկերներէն կը յարգուէին և անոնց զարմանքը կը գրաւէին, վասն զի մին կրցած էր մտնել այն յետնաբակը, ուր էնվալիտի գմբէթին արձանները դրուած էին առժամանակեայ կերպով, և անոնց վրայէն կապար գողնալ. երրորդ մը՝ կառքի մը տապալիւր տեսած ըլլալուն համար. ուրիշ մըն ալ վասն զի կը ճանչնար զինուոր մը որուն մագ մը մնացած էր քաղքենիի մը աչքը հանելու համար:

Ասով կը մեկնուի բարիզեան ստամբակի մը սա աղաղակը որ վճռողական նրբիմաստ վերջաբան մըն է և որու վրայ գոհիկը կը խնդայ առանց հասկնալու:

— Տե՛ր իմ տե՛ր, ի՞նչ դժբաղդութիւն է այս որ տալիս ևս չի տալ մը հիմնադրոյ յարկէ մը իյնալը չտեսայ:

Գիւղացիի մը սա խօսքը աղւոր խօսք մըն է անշուշտ. — Հայր այսինչ, ձեր կինը ի՞նչ հիւանդութիւնէն մեռաւ. ինչո՞ւ բժիշկ մը բերիլ չտուի. — Է՛հ, պարոն, մեզի պէս խեղճ մարդիկ առանց բժիշկի միջամտութեան կը մեռնին: Բայց եթէ գիւղացիին բոլոր կրաւորութիւնը այս խօսքին մէջ կ'ամփոփուի, արուարձանի ստամբակին բոլոր աղատամարտին անխելանութիւնն ալ սա խօսքին մէջն է: Մահապարտ մը գլխատուելու համար երբ ճամբայ կ'ելլէ, սայլին մէջ ի՞նչ խօստովանա հայրին ուշ կը դնէ. — Խոստովանահայր ի՞նչ մեղսակարիին կը խօսի. վա՛յ խաբեքայ վա՛յ, կ'ըսէ ստամբակը:

Ստամբակը աւելի փառաւորութիւն կ'առնէ կրօնական իրերու նկատմամբ տեսակ մը յանգչեցութիւն ցուցնելով: Անհաւատ ըլլալը կարեւոր բան է:

Մահապարտներու գլխատութեան ահանատես ըլլալը պարտք մըն է: Ստամբակները կառափնաոր մէկ մէկու կը ցուցնեն և կը խնդան: Ամէն տեսակ պզտիկ անուններով կ'անուանեն զայն. օրինակի համար՝ քաւիկ վերջը, մրմուսցող, կապսագոյն (երկնից) մայրը, յեփն պատառ, և այլն, կ'անուանեն զայն: Գլխատութեան ամէն պարագաներն ալ անթերի տեսնելու համար պատերուն վրայ կը մագլցին, պատգամներու վրայ կը կանգնին, ծառերու վրայ կ'ելլեն, վանդակներէ կը կախուին, բուխերիկներու կը կառնին: Ստամբակը ծնած օրէն ինչպէս նսւաւտի, նոյնպէս և յարկիչ է: Ինչպէս նաւի մը կայմէն չվախնար, նոյնպէս տունի մը յարկէն չվախնար ամենեւին: Չկայ հանգէս մը որ կրէմի հանգէսէն աւելի ակորովի ըլլայ անոր: Սամսոն և Մօնթէսոն արքան բուն ժողովրդային անուններ են: Եթէ հա, կը պօռան մահապարտին՝ անոր սիրտ տալու համար: Լասընէր՝ ստամբակութեան ժամանակ՝ սոսկալի Տօթէօնին քաջօրէն մեռնելը տեսնելով սա խօսքը ըսաւ որու մէջ ապագայ մը կայ. Կը նախանձի ի՞նչ վիճակէն: Ստամբակութեան մէջ Վօլթէր անծանօթ, բայց Բաբափուէն ծանօթ է: Միւսինոյն աւանդութեան մէջ կը խառնուէին «քաղաքագէտները» մարդաստաններու հետ: Ամէնուն ալ վերջին հագուստին աւանդութիւնները կը յիշուին: Կը յիշուի թէ Թօլբօն հրագործի գդակ մը ունէր, Ավրիլ՝ զրաւամոյրի գլխանոց մը, Լուվէլ՝ բոլորածիր գլխարկ մը. թէ Տըլաբօթ չիկազօն էր և բաց գլուխ. թէ Գասթէն՝ բոլորովին վարդազօն և գեղանձ, թէ Պօրի վիպային մօլուսիկ մը ունիւմ, թէ Ժան Մարթէն վարտիքին փոկերը պահած էր, թէ Լըգուֆէ մայրին հետ կը կուռէր. — Ձեր յանգանք ի՞նչ տեսնուեալի մի՞ զարնէք, պօռաց անոնց ստամբակ մը: Ուրիշ մըն ալ որ բազմութեան մէջն է, շատ պզտիկ ըլլալով՝

Տըպաքէրի անցնիլը տենելու համար քարափին լաստե-
րը միտքը կը բերէ և վրան կը մագլցի: Հոն սպասող
ոստիկան մը յօնքը կը պռսսէ:— Թող տուէ՛ք որ ել-
նեմ, պարոն, կ'ըսէ ստամբակը ոստիկանին, և իշխա-
նութեան գուլթը շարժելու համար կ'աւելցնէ. Չեմ իյ-
նար:— Իշնալդ հոգս չէ, կը պատասխանէ ոստիկանը:

Ստամբակներուն մէջ նշանաւոր վտանգ մը մեծ
բանի տեղ կը դրուի: Ով որ մարմինը խորունկ կեր-
պով, «մինչև ոսկըր» կը կտրէ, ամենամեծ ահնա-
ծութեան արժանի կ'ըլլայ:

Ակնածութիւն վայելելու կարեւոր յատկութիւննե-
րուն մնկն ալ կոուսին է: Ստամբակը շատ բաներ կ'ը-
սէ յօժարակամ որոնց մին սա է. Գնա՛ քանդ, ես քեզմե
ուժեղ եմ: Ով որ ձախլիկ է, խիստ նախանձելի կ'ըլ-
լայ: Շիւ նայիլը յարգի բան մըն է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ը.

ՈՒՐ ՎԵՐՋԻՆ ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՄԷԿ

ՍԻՐՈՒՆ ԽՕՍԻՐ ՊԵՏԻ ԿԱՐԴԱՅՈՒՆ

Ստամբակը ամառը գորտի կը փոխուի. և իրիկուն-
ները՝ մուկը կոխելու միջոցին՝ Աւստերլիցի և Իէնայի
կամուրջներուն առջև ամուխի լաստերուն և լաթ լուա-
ցող կիներու նաւակներուն վրայէն գլխիվայր Սէն գետը
կը նետուի՝ ամօթխածութեան և ոստիկանութեան ամէն
կանոնները առ ոչինչ համարելով: Բայց քաղքին ոս-

տիկանները կը հսկեն, և այս հսկումէն կը հետեւի
խիստ թատրերգային կացութիւն մը որ անգամ մը եղ-
բայրական արժանայիշատակ աղաղակի մը տեղի տուաւ.
այս աղաղակը որ 1830ին երեւելի էր, ստամբակ առ
ստամբակ ռազմագիտական ազդարարութիւն մըն է:
Հոմերական ոտանաւորի մը պէս կը չափաբերի և ինչ-
պէս Համաթենասական տօնախմբութեանց էլէօզիական
երգերու եղանակը, նոյնպէս և այն գրեթէ չկրնար
ձայնագրիլ, և լսողը կ'զգայ թէ հին ժամանակի Էհօ-
վէին նման բան մըն է ստամբակներու այս աղաղակը.
— Ո՛ւհա, թի՛թի՛, ուհա՛հա՛, բա՛նտ կայ, ծե՛ծ կայ, լա-
թերդ ա՛ռ և փախի՛ր, կոյուղիէ՛ն անցի՛ր:

Երբեմն այս մօղուկը, — այսպէս կ'անուանէ ին-
քըզինքը, — կարգալ, երբեմն ալ գրեւ, և միշտ մրո-
տել գիտէ: Չգիտեմ ինչ իրերավարժական դադանի ու-
սումով մը չվարանիր ստանալու այն ամէն տաղանդնե-
րը որոնք հասարակային իրերու օգտակար են. 1815էն
մինչև 1830 հնդկահաւին պէս ձայն կը հանէր. 1830էն
մինչև 1848 պատերուն վրայ տանձ մը կը նկարէր ան-
հեղեղ կերպով. Ամառնային իրիկուն մը Լուի Ֆիլիբ
երբ կը վերադառնար հետի, պզտիկ և կարճուկ ստամ-
բակ մը տեսաւ որ արիւն քրտինք կը թափէր և վեր
կը բարձրանար Նէօլիի վանդակին սիւներէն մէկուն
վրայ ամուխով ահագին տանձ մը մրոտելու համար.
Թագաւորը միամտութեամբ մը որ Հանրի Դ. Էն մնացած
էր իրեն, օգնեց ստամբակին, լմնցուց տանձը, և լուծ
մը տալով պատանիին, ըսաւ. Ասոր վրան ալ տանձ կայ:
Ստամբակը վլվլուկը կը տիրէ: Տեսակ մը կրակոտու-
թիւնը հաճելի է անոր: Սաստիկ կ'ատէ «ժողովրդա-
պետները»: Օր մը Իւնիվէրսիթէի (համալսարան) փողո-
ցը այս նորատի շուտիկներէն թշնամանք մը կը մրոտէր
մէկը մեծ դուռին 69 թիւին վրայ: — Ինչո՞ւ առանկ

նախատական բան մը կը մրոտես այդ դուռին վրայ, հարցուց անցորդ մը:— Ներսը ժողովրդապետ մը կայ, պատասխանեց պատանին: Իրօք հոն կը բնակէր բարին նուիրակը: Սակայն ստամբակը որքան ալ վօթէրական ըլլայ, փոխասաց տիրացու մը ըլլալու առիթը եթէ պատահի, կարելի է թէ ընդունի, և եթէ ընդունի, մարդավարութեամբ կը ծառայէ պատարագին: Երկու բան կայ որու ճանտաղոսն է ստամբակը և զոր միշտ կը փափաքի առանց բնաւ հասնելու այս փափաքին. այսինքն կառավարութիւնը տապալել և վարտիքը կարկտել տալ:

Կատարեալ ստամբակը Բարիզի բոլոր ոստիկանները կը ճանչնայ, և երբ անոնց մէկուն հանդիպի, միշտ կրնայ անունը երեսին տալ: Մի առ մի կը համրէ զանոնք ճանաչումով: Անոնց վարմունքը կը զննէ, և ամէն մէկուն վրայօք մասնաւոր տեղեկութիւններ ունի: Ոստիկանութեան հոգիին մէջ ինչ որ կայ, բաց գրքի մը մէջ տեսնելու պէս կը կարդայ: Շուտով և առանց սրխալելու կրնայ րսել թէ այսինչը մասնից մըն է, այսինչը խիստ չարասիրտ է, այսինչը մեծ է, այսինչը ծիծաղելի է. (այս մասնից, չարասիրտ, մեծ, ծիծաղելի բառերը անոր բերնին մէջ մասնաւոր նշանակութիւն մը ունին): —Ուրիշ մը կ'երեւակայէ թէ Նոր Կամուրջը իրն է, և չթողուր որ մարդիկ կամուրջին եզրէն դուրս ծնօտնեւորուն վրայ պտտին. ուրիշ մըն ալ անձեռու ալանջը քաշելու ախար ունի. — և այլն, և այլն...

Գ Լ Ո Ւ Խ Թ

ՏՐԱՆՍԱՅԻ ՇԻՆ ՇՈԳԻՆ

Վաճառանոցի զուակ Բօգրլէնի մէջ ստամբակի յատկութիւն ալ կար. Պոմարշէ եւս ստամբակութիւն ունէր: Ստամբակութիւնը գաղղիական ոգիի զանազանութիւն մըն է, երբ ուղիղ խելքի հետ կը խառնուի, երբեմն ոյժ կուտայ անոր ինչպէս ալգօլը գինիին: Երբեմն պակասութիւն է այն, Հոմերոս կը կրկնաբանէ. լաւ. կրնայ րսուել թէ Վօթէր կ'ստամբակէ: Գաւիլ Տէմուլէն անուանի յեղափոխականը արուարձանի ստամբակ մըն էր, Շամբօնէ զօրապետը, որ տմարդօրէն կը վարուէր հրաշքներու հետ, Բարիզի գոեհներու զուակ մըն էր. մանկութեան ժամանակ Սէն-Ժան-տը-Պօվէի և Սէնթ Էշիէն տիւ Մօնի դահլիճները խուժած էր. բաւական անքաղաքավարութեամբ վարուած էր սրբունին ժընր-վիէվի սրբատուփին հետ՝ սուրբ ժանվիէի սրուակին հրամաններ տալու համար:

Բարիզի ստամբակը սովորութիւն ունի ակնածելու, հեղնելու և լրբանալու: Յոռի ակոսներ ունի, վասն զի լաւ չսնիր և վասն զի իր ստամբօքը կը տառապի. բայց աղւոր աչքեր ունի, վասն զի ուշիմ է: Եհօվայի առջև թերեւս Արքայութեան սանդուղէն վերցատկէ մէկ ոտքով: Հետի սուրհանդակութիւն բնելու շատ յաջողակ է: Ամէն անձմաներու ընդունակ է: Տիդմին մէջ կը խաղայ և ապստամբութեան ժամանակ

կանգուն կը կենայ մեծամտաբար. իր լրբութիւնը ոռոմ-
բին առջեւ կը յամառի կը մնայ. սրիկայ մըն էր, և ահա
գիւցազն կ'ըլլայ. պզտիկ թէպացիին առիւծին մօթը
կը ցնցէ. Պարա անուն թմրկահարը բարիզեան ստամ-
բակ մըն էր. Բարիզի ստամբակը: Օ'ն, յառաջ երթանք,
կը պօռայ՝ սուրբ Գրքի երիվարին պէս որ վա՛հ կ'ըսէ,
և մանկիկ մը ըլլալէ դադրելով հսկայ մը կը դառնայ:

Այս տիղմերու զաւակը նաև տեսականին զաւակն
է: Չափէ՛ այն անջրպետը որով Մօլիէր կը հեռանայ
Պարաէն:

Վերջապէս, և ամէն ինչ մէկ բառով համառօտելու
համար կ'ըսենք. Ստամբակը էակ մըն է որ կը զրօս-
նու, վասն զի դժբաղդ է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ.

ԱՆԱ ԲԱՐԻՉ, ԱՆԱ ՄԱՐԴԵ

Ամէն ինչ անգամ մը եւս համառօտելու համար
կ'ըսենք թէ Բարիզի ստամբակը՝ հին ժառանգակի Հոռմի
յօյնիկին պէս սղայ ժողովուրդն է՝ ճակատին վրայ հին
աշխարհի խորշումը ունենալով:

Ստամբակը չնորհք մըն է ազգին համար, ու միան-
գամայն հիւանդութիւն մը, հիւանդութիւն զոր պէտք
է բուժել:

Ի՞նչպէս:

Լոյսով:

Լոյսը կ'առաջադործէ:

Լոյսը կը վառէ:

Ընկերային ամէն վեհ փողփողումները գիտութենէ,
դպրութենէ, ճարտարութենէ և ուսումէ կ'արտադրուին:
Մարդեր կազմէ՛, մարդեր կազմէ՛: Լուսաւորէ մարդերը
ոքպէս դի անոնց յոյսովը տաքնաս, ու՛շ կամ կանուխ
ընդհանուր կրթութեան չքեղ խնդիրը հրեւան պիտի
ելլէ բացարձակ ճշմարտին անդ՝ մագրելի իշխանու-
թեամբը, և այն ատեն անոնք որ ֆրանսական տեսի-
լին հսկողութեան ներքեւ կառավարութիւն պիտի ընեն,
պիտի ստիպուին բնորութիւն մը ընելու. պիտի պար-
տաւորուին կամ Ֆրանսայի զաւակներ և կամ Բարիզի
ստամբակներ ունենալ, այսինքն յոյսին մէջ բոցեր կամ
խաւարին մէջ չրջմոլիկ հուրեր:

Ստամբակը Բարիզը կ'արտայայտէ, և Բարիզն ալ
աշխարհս կ'արտայայտէ:

Վասն զի Բարիզ ամբողջութիւն մըն է: Բարիզ
մարդկային սեռի ձեղունն է: Այս ահագին քաղաքը մե-
ռած բարքերու և կենդանի բարքերու համառօտութիւն
մըն է: Ով որ Բարիզը կը տեսնէ, բոլոր պատմութեան
տակը, երկինք և տեղ տեղ համաստեղութիւններ տես-
նել կը կարծէ: Բարիզ ունի Գաբիթօյ մը որ է քաղա-
քացիներու խորհրդարանը Բարթենօն մը որ է Նօթրը
Տամ. Մօն Ավանթէն մը որ է Սէնթ Անթուանի ար-
ուարձանը. Ասինարիոմ մը որ է Պուլվար Տէզ իթա-
լիէնը, Հովերու Աշտարակ մը որ է կարծիքը, և Ժէ-
մօնիայի տեղ խեղկատակութիւն ունի: Բարիզը Վաժօն
փարօ (նաւավար, բեռնակիր և այլն) կ'անուանուի.
Թրանսփէվրեանը աւանարնակ կ'անուանուի, հաւնադ
վաճառանոցի բեռնակիր կ'անուանուի, լաժժարօնիկ
բեկրը կ'անուանուի. գոգնեյր կանգեկ, պճնամոլ, Ժիտա
կ'անուանուի: Ինչ որ ուրիշ տեղ կայ, Բարիզի մէջ ալ
կայ: Տիւմարսէի ձկնավաճառ կիներ էօրլբիտի խոտա-

վաճառ կնոջ կրնայ պատասխանել. լաբախադաց. Ծո-
րիողոն վէժաճնիւս անուն ամսէձիգ ըմբելին էութիւնը
կը շարունակէ. Վատրպօնգէօր կրնատիոն Թէրաբօնթի-
կօնիւս Միլի հետ թե թեւի կուտայ, Նամազիք փերե-
զակը կրնար երջանիկ ըլլալ փերեզակներու կրպակը,
Վէնսան՝ Սոկրատը կը բռնէ թերեւս ինչպէս Ակօրա
Տիարօյին գլուխը կը չակէր. Կրիմօ Տը Լա Բէյնիէր ճար-
պուտ րօսքիփը (խօսողած միսը) հնարեց՝ տապկուած
ոգնին հնարող Գիւթիլիւսի պէս. Արդ տը լ'էթուալի
օդապարակին ներքեւ նորէն կ'երեւայ Բլօթի պատմած
տրապէզը. Բէօսիլի սրակերը որու հանդիպած է Արիւլէ,
Բօն Նէօֆի վրայ թրակուլ է. Բամօլի եղբորորդին և
Գիւրգիւլիոն հացկատակը զոյգ մը կը կազմեն. Էրկա-
դիլ՝ Տ'էրրֆէօյի առաջնորդութեամբ թերեւս Գամպա-
սէրէսի տունը ներկայացնէ. Հոռմի չորս պճնասէր սը-
րիկաները, որոնք են Ալսէսիմար Միւս, Ֆէօտրօմիւս,
Տիապօլիւս և Արթիւրիք, Գուրթիյեէն կուգան արքիւս և
Լապաթիւլի արագաթե կառքը կը մտնեն. ինչպէս
Շարլը Նօտիէ Բիլիլինէլի առջեւ երկար ատեն չկենար,
նոյնպէս և Օլիւ ժէլ Գօնկրիօյի առջեւ չէր կենար եր-
կար ժամանակ. Մարթին էգ վագր մը չէ, բայց Բար-
տալիսգա վիշապ մը չէր. Բանթօլապիւս ծաղրածուն
անգլիական սրճարանին մէջ Նօմանթանիւս ախարհա-
մոլին սուտեր կը կլլեցնէ. Հէրմօթէն Շանգ Էլիզէի մէջ
թեկօր է, և անոր բոլորտիքը՝ Թրասիոս մուրացկանը
որ Պօպէշի պէս հագուած է. ողորմութիւն կը խնդրէ.
ձանձիրը որ Թիւլիւրիի մէջ թիկնացիդ կոճակը բռնելով
քեզի կը կեցնէ, երկու հազար տարիէն ետք քեզի
կրկնել կուտայ Թէսթրիօնի յանդիմանութիւնը: Սիւրէնի
գինին Ալպի գինին նմանելու խեղկատակութիւնը ու-
նի. Տէզօփիէի (գինիին) ծայրալիւր բաժակը Պալաթրօնի
մեծ բաժակին հետ կը հաւասարակուի, Բէր Լաշէզը

գիշերային անձրեւի ժամանակ Էսգիլիի պէս միեւնոյն
նշոյնները կ'արտաբուրէ և աղքատին հինգ տարուան
համար ծախու առած փոսը գերիին վարձու առած դա-
գաղէն վար չը մնար:

Փնտռէ՛ բան մը որ Բարիզի մէջ չգտնուի: Թրօֆօ-
նիօսի կոնքին մէջ չկալ բան մը որ Մէսմէրի տաշտին
մէջ չգտնուի. Էրկաֆիւս յարութիւն աննելով Գալլիօս-
թրօյի անունը տաած է. Վագա Ֆանթա Պրանմինը
(հնգիկ քուրմը) նորէն աշխարհ եկած է. և կանուանի
Սէն Ժէրմէնի կոմս. Սէն Մէտարի գերեզմանոցն ալ
Դամասկոսի Ուսուսմիյէ անուն մզկիթին պէս հրաշքներ
կը գործէ:

Բարիզ Եղովբոս մը ունի որ է Մայէօ, և Գանիտի
մը ունի, որ է օրիորդ Լընօրման: Բարիզ՝ Դէլբիսի պէս
կ'ահաբեկի ուրուականին փալիլուն իրականութիւննե-
րէն. սեղանները դարձնել կուտայ Տօտօնի պէս որ ե-
ռօտօնի աթոռները դարձնել կուտար: Բարիզ անուա-
նական կինը գահը կը յաղմեցնէ, Տիշը Հոռմի պէս որ
պոռնիկ մը կը բաղմեցնէ. և՛ վերջապէս՝ եթէ Լուի
Ժե. Գլօտէն աւելի դէշ է, տիկին Տիւպարի աւելի ա-
ղէկ է քան թէ Մէսալին: Բարիզ՝ յունական մերկու-
թիւնը, երբայական բոլորտութիւնը և կասկոնեան ան-
համ կատակարանութիւնը կ'ամփոփէ անլուր տիպարի
մը մէջ որ էութիւն ունեցաւ և զոր հարեւանցի կեր-
պով մը նկարեցինք: Դիօգինէսը, Յօրնու Բայլեսար մէկ
տեղ կը խառնէ Գօնսթիքիօնի լրագրին հին թիւերովը
ճիւղ մը կը հագուեցնէ և Շօտրիւզ Տիւզլօսը կը
կազմէ:

Թէև Պուտարգօս կ'ըսէ թէ խոնկալալը գրեթէ չծե-
րանար, Հոռմ՝ Սիլլայի ինչպէս նաև Տօմիթիէնի իշխա-
նութեան ժամանակ կը համակերպէր և իր պահան-
ջումները կը չափաւորէր: Տիւթրիւս գետը Լէթէ մըն էր

եթէ պէտք է հաւտալ փոքր ինչ վարդապետական դո-
վէստի մը զոր Վարիւս Վիպիսգիւս կուտար Տիբերի-
սին. Բարիզ օրը մէկ միլիոն լիթրա ջուր կը խմէ. բայց
ասով չարագիւտիւր ընդհանուր զօրաժողովին թմբուկը
զարնելու և վտանգի զանգակը հնչեցնելու:

Եթէ ի բաց առնենք այս ամէնը, Բարիզ լաւ տը-
ղայ մըն է: Ամէն բան կ'ընդունի թագաւորապէս. Աստ-
ղիկի մասին դժուարակամ չէ. իր Գալիբիժը Հօթան-
թօթուհի է. անյիշատիութիւն կը ցուցնէ՝ բաւական է
որ խնդայ, տգեղութիւն զուարթութիւն, տձեռութիւնը
զուարճութիւն, մոլութիւնը զրօսում կուտայ անոր.
Եթէ զուարթ ես, ազատ ես, կրնաս անառակ մը ըլ-
լալ. երկգլխութիւնը անգամ որ լրբութեանց յետինն է՝
զայրոյթ չտար Բարիզի. այս այնքան գրասէր է որ
Պազիլի առջև քիթը չբռնեց հոտ չառնելու համար, և
երբ Թարթիւֆի աղօթք ընելը կը տեսնէ չգայթակղիր
ինչպէս Հօրաս (Ուրատիոս) ալ չխրտչիր Բարիարիզ
հեծկառումէն: Տիեզերական դէմքի գծերու և ոչ մէկը
կը պակսի Բարիզի կերպարանքին վրայ: Մապիլլի հա-
սարակաց պարահանդէսը Ժանիդիլի քօլիմիական պարը
չէ, բայց պճնազարդ փերեզակուհի Մապիլլի մէջ ա-
նընդհատ լօրէթին կը նայի՝ ճիշդ Սթաֆիլա կաւառու-
հին պէս որ Բլանսիոմ կոյսը կը գիտէր ծածկապէս:
Բարիզին կոխի չըջափակ կրկէսը Գօլիզէ մը չէ, բայց
այս կրկէսին մէջն ալ անգթութիւն կը գործուի իբր թէ
Կեսար հանդիսական ըլլար: Սուրբաջի պտնդոկապետու-
հին աւելի վայելուչ է քան թէ Սակէ անունով կինը,
բայց եթէ Վիրքիլիոս հասմէական կապելաները կը յա-
ճախէր, Տափիտ տ'Անժէ, Պալլադ և Շարլէ բարիզեան
խոհատունի մէջ սեղան նստած են ուտել խմելու հա-
մար: Բարիզ կ'իշխէ. հանճարները հոն կը փայլատա-
կեն, չարագործները բարեբաստօրէն կը յառաջանան:

Աստուան անկէ կ'անցնի իր շանթային և փայլահալի
կառքովը որ տասներկու անիւ ունի. Սիլէն հոն կը
մտնէ իր էշովը: Ես Սիլէն ըսի, դու կարդա՛ Բամբոնս:

Բարիզ աշխարհի հոմանիչն է: Բարիզ Աթէնք է,
Հոմէ է, Սիպարիս է, Երուսաղէմ է, Բանթէ է: Ամէն
քաղաքակրթութիւն, նոյնպէս ամէն բարբարոսութիւն
անոր մէջ կ'ամփոփուի համագոտապէս: Բարիզ թերեւ
շատ պիտի գչարէր եթէ կ'յլօթին մը չունենար:

Փոքր ինչ կրէվի հրապարակ ունենալը լաւ է: Ա-
ռանց այս համեմունքի ի՞նչ պիտի ըլլար այս յաւիտե-
նական տօնախմբութիւնը: Մեր օրէնքները խոհեմու-
թեամբ ճարեցին այս համեմունքը, և՛ փա՛ռք անոնց՝
այս կտրոցին վրայն ըսան մը կը կաթի բարեկենդանի
այս վերջին օտուան վրայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Ա.

Մ Ա Ղ Ր Ե Լ, Ի Շ Խ Ե Լ

Բարիզ բնաւ սահման չունի: Ոչ մէկ քաղաք ու-
նեցած է այն տիրապետութիւնը որ երբեմն կը ծաղրէ
իր լուծին ներքև հնազանդողները: Զեզի հաճելի ըլլալ,
ո՛ր Արեւազի՛, կ'աղաղակէր Ալեքսանդր: Բարիզ օրէնք
հաստատելը բաւական չհամարիր, ալ նաև մօտա կը
հաստատէ. մօտա հաստատելն ալ բաւական չհամարիր,
և սովորութիւն ալ կը հաստատէ: Բարիզ՝ եթէ սիրտը
ուզէ՝ կրնայ ապուշ ըլլալ. երբեմն այս շռայլութիւնը
կ'ընէ, այն ատեն տիեզերք անոր հետ ապուշ կ'ըլլայ:

յետոյ Բարիզ կը զարթնու, աչքերը կը շփէ, և կ'ըսէ. Մի՞թէ ապուշ եմ. և քահ քահ կը խնդայ մարդկային սեռի երեսին: Ա՛հ, ի՛նչ հրաշալիք է այսպիսի քաղաք մը. մարդ կը զարմանայ տեսնելով թէ այս շքեղութիւնն ու ծաղրածութիւնը միատեղ կ'ապրին, թէ այս ամէն վեհափառութիւնը անհանգստութիւն մը չկրեր այս ամէն ծաղրելի նմանութիւններէ, և թէ միեւնոյն բերանը կրնայ այսօր վերջին գառաստանի փողարը և վաղը սոխէ սրինգ մը հնչեցնել: Բարիզ բացարձակ զուարթութիւն մը ունի: Իր զուարթութիւնը չանթեղէն է և զաւելտը արքայական գաւազան մը կը կրէ: Իր փոթորիկը երբեմն դէմքի ծոռմէ մը կ'արտադրուի: Իր պայթիւնները, նշանաւոր օրերը, հրաշակերտները, սքանչելիքները, դիւցադներգութիւնները տիեզերքիս ծայրը կ'երթան, բայց իր լղրճուկ խօսքերն ալ կ'երթան նոյնպէս: Իր խնդուկը հրալեռնային բերան մըն է ուրկէ ցելս ու հրափրփուր կը տեղայ բոլոր երկրի վերայ: Իր խեղկատակութիւնները կայծակներու կը նմանին: Իր ծաղրանկարները, ինչպէս նաև տեսլականը բռնի բնդունիլ կուտայ ժողովուրդներուն, մարդկային քաղաքակրթութեան ամենէն բարձր յիշատակարանները անոր հեգնութիւնները կ'ընդունին և իրենց էութեան պէս անոր սրկիկայութիւններն ալ կը յաւերժացնեն: Հոյակապ է Բարիզ. զարմանալի թուական մը ունի, որ է յուլիսի 14ը և որ երկրագունտը կը փրկէ. ամէն աղ-գերը կ'ստիպէ գնդախաղի հրաւարակին երդումը ընելու. իր օգոստոս 4ի գիշերը 3 ժամի մէջ հազար տարուան աւատականութիւնը կը լուծէ. իր տրամաբանութիւնը ամէնուն համակամութեան ջիղը կ'ըլլայ. Բարիզ վսեմութեան ամէն ձեւերով կը բազմապատկուի, իր նշուովը կ'ողողին Վալինկիթըն, Գօշիուսքօն, Պօլիվար, Պօցարիս, Րիէկօ, Պէմ, Մանէն, Լօրէզ, Ճան

Պրաօն, Կարիպայտի. ուր որ ապագան կը վառի, հոն է նաև Բարիզ. 1779ին Պօսթօն, 1820ին Լէոնի կղզին, 1848ին Բէլթ և 1860ին Բալէրմօ էր. զօրաւոր նշանախօս մը կայ որ է Ագասուքիւն և զոր կը փափսայ Հարբէրս Ֆէրիի լաստին մէջ համախմբող և զերութեան բարձուսին պաշտպան ամերիկացիներու ականջին, նաև Անգօնայի հայրենասէրներու ականջին որք ծովեզերը Կօցցիի պանդոկին առջև Արգիի մէջ և Մուքին գումարուած են. կ'ստեղծէ Գանարիսը, կ'ստեղծէ Գրինկան, կ'ստեղծէ Բիզագանէն, վեհ ճոռագայթներ կ'արձակէ աշխարհիս վրայ. լորտ Պայրըն և Մադէ իր շունչէն մղուելով կ'երթան ուր որ կ'երթայ այն շունչը. և կը մեռնին՝ լորտ Պայրըն Միսօլօնկիի, և Մադ՝ Պարսէլօնիայի մէջ. Միրապօյի ոտներուն տակ բեմ, իսկ Րօպէսթիէրի ոտներուն տակ հրալեռնային խառնարան մըն է Բարիզ. իր դիրքերը, թատրոնը, ճարտարարուեստի, դիտութիւնը, փիլիսոփայութիւնը մարդկային սեռի դասատետրերն են, Բասզալ, Րէնիէ, Գօրնէլլ, Տէզարթ, Ժան Ժագ ունի. Վօլթէր ունի ամէն բոլէի համար, Մօլիէր ունի ամէն դարերու համար. իր լեզուովը խօսիլ կուտայ բոլոր տիեզերքի բերանին, և այս լեզուն Բան կ'ըլլայ. ամէն միտքերու մէջ յառաջդիմութեան տեսիլը չը չինէ. սերունդներու համար սնարի քով պահուելու սուրբ են այն աղատարար վարդապետութիւնները զոր կը դարբնէ, և 1789էն ի վեր ամէն ժողովուրդներու ամէն հերոսները անոր խորհողներուն և բանահիւսններուն հողիով էութիւն ունեցած են, բայց և այնպէս ստամբակէ չդադրի այն. և այն անագին հանճարը որ Բարիզ կ'անուանուի, իր լոյսովը աշխարհս այլակերպելով հանդերձ թէզէի տաճարին պային վրայ Պուժինիէն քիթը կը մրազրէ և բուրդերուն վրայ Գրիսշլիլ Գող կը գրէ:

Բարիք միշտ ակուաները կը ցուցնէ. երբ չյանդիմաներ, կը խնդայ:

Այս է ահա Բարիքը: Իր յարկերուն մոլիսերը տինգերքիս գաղափարներն են: Տիզմի և քարերու դէպ մըն է, ըսէ, եթէ կ'ուզես, բայց ամէն բանէ առաջ բարոյական էակ մըն է. ոչ թէ մեծ ալ անբաւ է: Եւ ինչո՞ւ անբաւ է. վասն զի կը համարձակի:

Համարձակի՛լ. այս գինով միայն յառաջդիմութիւն կ'ըլլայ:

Ամէն վեհ յաղթութիւնները յանդգնութեան աւելի կամ նուազ մրցանակներ են: Պրանսայի յեղափոխութիւնը ըլլալու համար՝ դայն Մոնթէսգիէօյի նախադգալը, Տիտրոյին քարոզելը, Պոմպէյէին ծանուցանելը, Գոնտէրսէի հաշուելը, Արուէի (Վօլթէր) պատրաստելը, Բուսօյի նախամտածելը չը բաւեր. պէտք է որ Տանթօն ալ յանդգնի գործելու:

Յաղգնութիւն ազազակը եղիցի Լոյս մըն է: Մարդկային սեռը գէպ յառաջ քալելու համար պէտք է որ գաղաթներու վրայ արիութեամբ վսեմ դասեր տրուին յարատեւ: Յանդգնութիւնները պատմութիւնը կը շարունակեն և մարդուս մեծ ճառագայթներէն մէկն են: Արշալոյսը կը յանդգնի երբ կը ծագի: Փորձել, առ ոչինչ գրել, դիմանալ, յարատեւել, ինքնիրեն հաւատարիմ մնալ, ճակատագրին հետ մօտէն և անվեհեր կռուիլ, զարմացնել աղէտը՝ ոչ այնքան վախճալով իրմէ, երբեմն արհամարհել անիրաւ զօրութիւնը, երբեմն նախատել արքայի յաղթութիւնը, հաստատ կենալ, դէմ դնել, ահա այս է այն օրինակը որուն պէտք ունին ժողովուրդները, և այն լոյսը որ անոնց ելեկտրական ոյժ կուտայ: Միեւնոյն փայլակը Բրոմէթիի ջանքն է գէպ ի նամակոյնի պզտիկ ծխափայտը կ'երթայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԲ.

ԺՈՂՈՎՈՐԴԻՆ ԹԱԳՈՒՆ ԱՊՍՏԱՆ

Սակայն Բարիքի ժողովուրդը, նաև մարդ ըլլալէն ետք, միշտ տոմարակ է. մանուկը նկարագրելը քաղաքը նկարագրել է, հետեւաբար մենք ալ այս ճշմարիտ ճանդուկով զննեցինք այն արծիւը:

Բարիքեան ցեղը՝ պնդելով կ'ըսենք թէ՛ ամէն տեղէ աւելի արուարձաններու մէջ կ'երեւայ. հոն է բուն արիւնը, հոն է իրական կերպարանքը. հոն այս ժողովուրդը կ'աշխատի և կը տառապի. արդ տառապանքը և աշխատանքը մարդուս երկու ճշմարիտ պատկերն են: Հոն անծանօթ էակներու ահագին բազմութիւններ կան, որոնց մէջ ամենէն տարօրինակ տիպարները կը վխտան, Բաբէի բեռնաթափէն սկսելով մինչև Մօն Մօգօնի զբաւստ մորթողը: *Fex urbis* (այս լատիներէն խօսքը կը նշանակէ. քաղաքին մրուրը): Կը պօռայ կիկերոն. խուժան կը յաւելու Պիւրք՝ զայրանալով. խուժան, բազմութիւն, ռամիկ: Այս բառերը չուտով կ'ըսուին. լաւ. բայց որո՞ւ հօգ. ինձի ի՞նչ եթէ բոկոտն կը քալեն անոնք. Կարդալ չգիտեն. աւելի գէշ: Միթէ այս պատճառաւ պիտի թողո՞ւս զանոնք. միթէ անէծք մը պիտի համարիս անոնց այս թշուառութիւնը. լոյսը միթէ չկրնար թափանցել այս բազմութիւնները: Նորէն կրկնենք սա ազազակը. Լոյս, կրկին և կրկին անգամ ազազակենք. Լոյս, Լոյս: Ո՛վ գիտէ թէ այս ան-

Թափանց մարմինները թափանցիկ չպիտի ըլլան . յեղա-
փոխութիւնները մի՞թէ այլակերպութիւններ չեն: Օ՛ն
ուրեմն, փիլիսոփաներ, գացէ՛ք և ուսուցէ՛ք, լուսա-
ւորեցէ՛ք, վառեցէ՛ք, բարձր մտածեցէ՛ք, բարձր խօ-
սեցէ՛ք, զուարթօրէն դէպ ի մեծ լոյսը դիմեցէ՛ք ար-
շաւակի, եղբայր եղիք հասարակաց հրապարակներու
հետ, տարածեցէ՛ք բարի լուրերը, ցրուեցէ՛ք առատօրէն
այբբենաբանը. հրապարակեցէ՛ք իրաւունքները, երգե-
ցէ՛ք Մարսէլէէզները, եռանդ սերմանեցէ՛ք կաղնիներէն
դալար ոստեր կարեցէ՛ք և առէ՛ք: Գաղափարը մըրիկ
մը ըրէ՛ք: Այդ բազմութիւնը կրնայ վսեմանալ: Գիտ-
նանք գործածել սկզբանց և առաջինութեանց այս հա-
մատարած հրդեհը որ ժամանակ առ ժամանակ կայծեր
կ'արձակէ, կը բորբոքի և կը սառսռի: Այս բովանդիս-
րը, մերկ թեւերը, հնոտիները, աղիտութիւնները, գըձ-
ձութիւնները, խաւարները կրնան գործածուիլ առա-
ւականը յաղթութեամբ վաստկելու համար: Նայեցէ՛ք
ժողովուրդին մէջէն և ճշմարտութիւնը պիտի նշմարէք:
Այն գձոձ աւազը զոր ոտքիդ տակ կ'առնես, թո՛ղ
վառարանը, թո՛ղ փուռը նետուի, թո՛ղ անոր մէջ հա-
լի, թո՛ղ անոր մէջ եռայ, և ահա շքեղ բիւրեղ մը
կ'ըլլայ, և ահա անոր շնորհիւ Կալիլէ և Նիութըն
աստղերը կը գտնեն:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ժ Գ .

Պ Զ Տ Ի Կ Կ Ա Վ Ռ Օ Շ Ը

Պատմութեանս երկրորդ մասին մէջ պատմուած
դէպքերէն գրեթէ ութ կամ ինը տարի ետք Թամբլը
պուլվաշին վրայ և Շաթօ-Տ'Օի կողմերը տասնըմէկ կամ
տասներկու տարեկան պզտիկ տղայ մը կը նշմարուէր,
որ ճշգրտէս կրնար մեր նախորդ գլուխներուն մէջ
ծրագրած ստեմբակին տեսական իրողութիւնը կ'ազ-
մել՝ եթէ՛ իր տարիքի խնդումին հետ, որ չուրթերուն
վրայ կ'երեւէր, սրտին մէջ կատարեալ տխրութիւն և
դատարկութիւն չունենար: Այս պատճառին տաքատ մը
հագած էր, բայց հօրմէն ընդունած չէր զայն,՝ նաև
կնոջ շապիկ մը, սակայն մօրմէն առած չէր զայն: Այս
կամ այն անձինք մեղքնալով հագուեցուցած էին զինքը
հինուփուտ լաթերով: Սակայն հայր մը և մայր մը ու-
նէր պատանին: Բայց հայրը միտքը չէր բերեր, մայրն
ալ չէր սիրեր զայն: Շատերուն պէս ան ալ արգասա-
տանքի արժանի այն պատանիներէն մէկն էր որոնք
հայր, մայր ունին և որոնք որը են:

Այս պատանին փողոցին մէջ միայն հանգստու-
թիւն կը գտնէր: Քարայտակը քրտին չափ կարծր չէր:
Մնողըր ոտքի հարուած մը տալով կեանքի առ-
պարէզը նետած էին զայն:

Պատանին պարզապէս թռելով փախած էր հարա-
կան առնէն:

Աղմկասէր, դալկադէմ, արագաշարժ, արթուն, խեղկատակ տղայ մըն էր, և կայտառ ու հիւանդոտ կերպարանք մը ունէր:

Կ'երթար, կուգար, կ'երգէր, կը խաղար, ուղխերը կը քերէր, փոքր ինչ կը գողնար, բայց կատուներու և ճնճողուկներու պէս զուարթօրէն կը գողնար, կը խընդար եթէ շուտիկ ըւէին իրեն, և կը զլարէր եթէ լակոտ ըսէին: Ոչ խրճիթ, ոչ հաց, ոչ կրակ և ոչ ալ սէր ունէր. բայց ուրախ էր, վասն զի ազտտ էր:

Այս խեղճ էակները երբ առնութեան հասակը կը մտնեն, գրեթէ միշտ ընկերային կարգաւորութեան երկանաքարին կը հանդիպին և անոր տակ կը փչրուին, բայց պատանութեան ժամանակ խօսքս կուտան, վասն զի պղտիկ են. ամենափոքրիկ ծակ մը կը փրկէ զանոնք:

Թէև բոլորովին լքեալ էր այս պատանին, սակայն երկու կամ երեք ամիսը անգամ մը՝ երթամ ժաման տեսնեմ, կ'ըսէր, և Պուլվարէն, Կրկէսէն, Բօրթ-Սէն Մարթնէն կը մեկնէր, Սէնի քարափները կ'իջնէր, արուարձանները կուգար, Սալբէթրիէն կը հասնէր և կուգար. ո՛ւր, ճիշդ այն 50—52 երկթիւր զոր ընթերցողը դիտէ և որ է Կօրպօյի տունը:

Այն ժամանակները 50—52 աւերուն տունին մէջ որ սովորաբար ամայի և մշտնջենապէս «վարձու սենեակներ» ծանուցադիրը կը կրէր, բազմաթիւ անձեր կը բնակէին, — զարմանալի՜ բան, — որոնք՝ ինչպէս սովորութիւն եղած է Բարիզի մէջ՝ իրարու հետ ամենեւին կապ կամ յարաբերութիւն մը չունէին: Ամէնքն ալ կը վերաբերէին այն չքաւոր դասուն, որ նեղութեան մէջ ինկած յետին պղտիկ քաղքենիէն կ'սկսի և որ ընկերութեան ստորոյ յատակները օթեւանելով թշուառութեանէ թշուառութիւն կը շարունակուի և կը հասնի մինչև սա երկու անձերը որոնց կը յանգին քաղաքակրթու-

թեան ամէն նիւթական իրերը, մին է կոյուղի մաքրողը, միւսն է քուրջ հաւքողը:

Ժան Վալթանի ժամանակուան «գլխաւոր վարձակալը» մեռած և տեղը ճիշդ անոր նման պառաւ մը յաջորդած էր: Չգիտեմ որ փիլիսոփան ըսած է թէ պառաւ կիներ չեն պակսիր բնաւ:

Այս նորեկ պառաւ տիկին Պիւրկօն կ'անուանուէր, և իր բոլոր կեանքին մէջ նշանաւոր բան մը ունեցած չէր եթէ ի բաց առնենք թութակներու տոհմը, որոնք յաջորդաբար իշխած էին անոր սրտին վրայ:

Տունին մէջ բնակողներուն առնէն թշուառներէն էին ընտանիք մը կազմող չորս անձեր, հայր մայր և երկու մեծկակ աղջիկներ, որոնք միասին կը բնակէին միեւնոյն խրճիթի մը, այսինքն այն խուցերէն մէկուն մէջ որոնց վրայօք խօսեցանք արդէն:

Այս ընտանիքը նախ իր յետին աղքատութենէն ի զատ խիստ ուշադրութեան արժանի բան մը չէր ցուցներ. հայրը սենեակը վարձու բռնած ժամանակ ըսած էր թէ ժօնաբէթ կ'անուանուի ինք: Այս ընտանիքը Կօրպօյի տունը կրուելէն քիչ մը ետք, որ գլխաւոր վարձակալին նշանաւոր խօսքին համեմատ՝ ոչինչ քանի մը կրուելու նմանած էր տարօրէն, ժօնաբէթ ըսած էր պառաւ վարձակալին որ՝ իր նախորդուհին պէս՝ դռնապանութիւն կ'ընէր ու միանգամայն սանդուխտ կ'աւելէր. — եթէ երբէք հոս եկող և բոլոնիացի կամ իտալացի, և կամ թերեւս սպանիացի մը փնտռող ըլլայ, ես եմ:

Այս ընտանիքը ուրախ և բոկոտն ստամբակի ընտանիքն էր: Բոկոտը հոն կուգար և կը գտնէր յետին թշուառութիւն, իսկ որ աւելի տրտմալին է՝ ժպիտ ըսուած բանը չէր գտներ. կրակարանն ալ ցուրտ, սիրտերն ալ ցուրտ էին: Երբ ներս կը մտնէր, կը հար-

ցուէ անոր. — Ուրկէ՞ կուգաս: — Փողոցէն կը պառաս-
խանէր: Երբ կը ձգէր կ'երթար, կը հարցուէր անոր.
— Ո՞ւր կ'երթաս: — Փողոցը, կը պատասխանէր: Մայրը
բոկոտին կ'ըսէր. — Ինչո՞ւ եկար:

Այս պատանին այսպէս գորովէ զուրկ կ'ապրէր այն
աշնահար խոտերուն նման որոնք նկուղներու մէջ կը
բուսնին: Այսպէս ապրելուն ոչ կը վշտանար և ոչ ալ
մէկու մը դէմ կը զանգատէր բնաւ: Ծշգրտօք չէր գի-
տեր թէ ինչպէս ըլլալ կը պարտաւորուի հայր մը,
մայր մը:

Սաւկայն մայրը պատանին քոյրերը կը սիրէր:

Մոռցանք ըսել թէ պուլվարին վրայ պզտիկ կապ-
ռօջ կ'անուանուէր այս պատանին: Ինչո՞ւ կապռօջ կ'ան-
ուանէր: Թերեւս հայրն ալ ժօնտրէթ անուանելուն հա-
մար,

Դերձանը կտրել կարծես թէ տեսակ մը թշուառ
ընտանիքներու բնազդունն է:

Ժօնտրէթի ընտանիքին կօրպօյի տունին մէջ բնա-
կած սենեակը նրբանցքին ծայրի վերջին սենեակն էր:
Քովի խուցին մէջն ալ խիստ աղքատ երիտասարդ մը
կը բնակէր որու անունն էր պարոն Մարիուս:

Ըսենք այս պարոն Մարիուսին ո՛վ ըլլալը:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՄԵԾ ՔՍՂՔԵՆԻ ՄԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա.

ԻՆՆԸՍՈՒՆ ՏԱՐԻ ԵՒ ԵՐԵՍՈՒՆԵՐԿՈՒ ԱԿՈՍՑ

Պուշքրայի, Նորմանտիայի և Սէնթօնթի փողոցնե-
րուն մէջ տակաւին քանի մը հին բնակիչներ կան ո-
րոնք դեռ կը յիշեն Պ. Ժիլնօրման անունով միամիտ
մարդ մը, և որոնք խնդութեամբ կը խօսին: Այս միա-
միտը ծեր մըն էր անոնց երիտասարդութեան ժամա-
նակ: Անցեալ ըստած մթութեանց վխտումին թախ-
ծութեամբ նայողներու համար այս ստուերային նկարը
բոլորովին անհետ եղած չէ թամիլի մօտակալ գոեհնե-
րուն լաբիւրինթոսէն որոնց՝ Լօւի Ժ. Ի իշխանութեան
ժամանակ՝ Յրանապի ամէն գաւառներուն անունները
առած են ինչպէս որ հիմակ ալ Թիվօլի նոր թաղին

փողոցները Եւրոպայի բոլոր մայրաքաղաքներու անուններովը մկրտուած են. տեղն է ըսել թէ յառաջում մըն է այս, ուր յառաջդիմութիւնը կ'երեւայ:

Պ. Ժիլնորման որ 1831ին դեռ կատարելապէս կ'ապրէր, այն մարդերէն մէկն էր զոր մարդս լուի տեսնելու հետաքրքրութիւն կ'զգայ վասն զի շատ տարիներ ապրած են անոնք, և որոնք զարմանալի կ'երեւան վասն զի ժամանակաւ ամէն մարդու նմանած են, մինչդեռ հիմա մարդու մը չին նմանիր: Մասնաւոր ծեր մըն էր, ուրիշ դարու մը իրական մարդն էր, տասնըութերորդ դարու վերաբերող անթերի, փոքր ինչ հպարտ և ճշմարիտ քաղքենիներէն էր, և իր լաւ ու հին քաղքենութիւնը՝ իրենց մարքիզութիւնը ցուցնող մարքիզներուն պէս կը ցուցնէր: Իննսուն տարի անցուցած էր. ուղիղ կը քալէր, բարձր կը խօսէր, յայտնապէս կը տեսնէր, գինիին մըտը անգամ կը խմէր, կուտէր, կը քնանար և կը խորդար: Երեսուններկու ակոյայ ունէր: Կարգալու ամար միայն ակնոց կը գործածէր: Բրնութեամբ սիրահար մըն էր, բայց կ'ըսէր թէ հինգ տասը տարիէ ի վեր վճռապէս և բոլորովին հրաժեշտ տուած էր կիներուն: Ա'լ չէր կրնար հաճելի ըլլալ, կ'ըսէր. և այս տհաճութեան պատճառ կը բռնէր չէ թէ իր խորին ծերութիւնը, այլ յետին աղքատութիւնը: Եթէ տնտեսկացած չըլլայի... հէ', հէ', կ'ըսէր:

Իրօք ա'լ գրեթէ տասնըհինգ հազար Ֆրանքի չափ եկամուտը հացած էր: Իր երեւոյն էր ժառանգութեան մը վիճակիլ և հարիւր հազար Ֆրանքի եկամուտի տէր ըլլալ՝ սիրուհիներ ունենալու համար: Ինչպէս կը տեսնուի, նա չէր վերաբերեր այն հիւանդոտ ութսունամեաներու դասին որոնք՝ Պ. աը Վօլթէրի պէս՝ իրենց բոլոր կեանքը մեռնողի պէս անցուցած են, դիպուն անօթի մը երկարակեցութեան չէր նմաներ Ժիլնորմանի երկա-

րակեցութիւնը. այս կայտառ ծերը միշտ քաջողջապէս ապրած էր: Տկարամիտ և յօյտ ծեր մըն էր և շուտ կը բարկանար: Ամէն առթիւ, շատ անգամ ճշմարտութեան հակառակ կրակուրոց կը կտրէր: Եթէ զիմադարձ պատասխան ընդունէր, գաւազանը կը վերցնէր: Ասոր անոր ծեծ կը քաշէր ինչպէս սովորութիւն էր մեծ դարուն մէջ: Յիսուն տարու և ամուրի աղջիկ մը ունէր զոր շատ կը ծեծէր բարկացած ժամանակը և զոր թերեւս կամովին մտրակէր: Աղջիկը կարծես թէ ութ տարեկան պատանուհի մը կ'երեւար անոր: Սաստիկ ապստեղներ կուտար սպասուհիներուն, և կ'ըսէր. Գա', բո'զ: Իր հայտնութեանց մէկն էր. Կրողին թերակը գացե'ք, շունի գաւազանը: Տարօրինակ հանդարտութիւններ ունէր. ամէն օր կ'ածիլուէր սափրիչէ մը որ խեւցած էր և որ կ'ատէր զայն, վասն զի Պ. Ժիլնորմանէն կը նախանձէր իր կնկան պատճառաւ որ գեղեցիկ և պարասէր սափրուհի մըն էր:

Պ. Ժիլնորման ինք իր վրայ կը զմայլէր կարծելով թէ ամէն բանի նկատմամբ ընտրողութիւն ունի, և շատ սրամիտ կը դաւանէր ինքզինքը. ահաւասիկ իր խօսքերէն մէկը. «Ստուգիւ փոքր ի շատէ սրամիտ եմ, երբ լու մը զիս խայթէ, կարող եմ ըսելու թէ ո'ր կընկան կողմէն ինձ եկած է այն»: Ստեպ յիշած բառերն էին Զգայուն մարդը, բնութիւնը: Այս վերջին բառին չէր տար այն մեծ նշանակութիւնը զոր մեր ժամանակը տուած է: Բայց կրակին քով նստած և մանր մունր պարսաւներ ըրած միջոցին այն բառն ալ կը գործածէր իր հասկցած կերպովը. — Բնութիւնը, կ'ըսէր, զուարճալի բարբարոսութեան օրինակներ անգամ կուտայ քաղաքակրթութեան որպէս զի ամէն բան գոնուի անոր մէջ: Եւրոպան Ասիայի և Ափրիկէի իրերու փոքրադիր օրինակներ ունի: Կատուն սրահի վագր մըն էր, մողէ-

զը գրպանի կոկորդիլոս մըն է: Օրերայի պարտիկները վարդադոյն վայրենուհիներ են որոնք չէ թէ մարդու միսը, այլ անոնց քսակը կը լափեն: Կամ թէ մողուհիներ են որոնք ոստրէի կը փխեն մարդս և կը կլլեն: Գարաիպները իրան ոսկորը կը թողուն, իսկ անոնք միայն կեղեւը կը ձգեն: Այս է մեր բարքը: Չենք լափեր, այլ կը կրծենք, հետաջինջ չենք ըներ, այլ կը ճանկոտենք:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ԱՍՍԱՆԿ ՏԻՐՈՋ ԱՍՍԱՆԿ ՏՈՒՆ

Պարոն Ժիլնօրման Մարէի թաղը Ֆիլ տիւ Գալվէրի փողոցին մէջ, թիւ 6 տունը կը բնակէր, որ իր սեպհականութիւնն էր: Այս տունը փլցուեցաւ և ետքը նորէն շինուեցաւ. հաւանական է թէ թիւն ալ փոխուեցաւ այն թուանշաններու յեղափոխութեանց ժամանակ որոնց կ'ենթարկեն Բարիզի փողոցները: Առաջին յարկի մը վրայ հին և ընդարձակ բնակարանի մը մէջ կը նստէր, որու մինչև ձեղունները Կօլլէնի և Պօլլէի օթոցներով զարդարուած էին, այս օթոցները հովուական տեսարաններ ունէին. ձեղուններուն, ինչպէս նաև դռներու, պատուհաններու երեսներուն վրայի առարկաները թիկնաթոռներու վրայ ալ նկարուած էին փոքր ձեւով: Անկողինն առջև ընդարձակ հողմարգել մը կար, որ Գօրօմանաէի ջրգեղով ծեփուած ինը թերթ ունէր: Պատուհաններուն երկայնասփիւռ վարագոյրները կը-

տըրուած, մեծ և խիստ չքեղ ծալքեր կը կազմէին: Պարտէզը ճիշդ պատուհաններուն տակն էր, որոնց մէկը անկիւն մը կը ձեւացնէր տառնեկու կամ տառնիկնդ տատիճան ունեցող սանդուղի մը միջոցաւ. սանդուղէն իջնողը պարտէզի մէջ կը գտնուէր. բարեմիտ ծերը կայտառութեամբ կ'ելլէր ու կ'իջնէր այս սանդուղէն: Իր սենեակին կից թանգարանէն ի զատ մենախուց մըն ալ ունէր, զոր շատ կը սիրէր և որ չքեղաղարդ սենեակ մըն էր. այս մենախուին մէջ շուշանակերտ և ծաղկազարդ յարդեայ պատուական օթոց մը փռուած էր որ Լուի Ժ. Գ. ցեղանաւերուն վրայ հիւսուած էր և զոր Պ. Վիլմօն տարփուհիին տալու համար՝ իր թիպարտներուն ապսպրած էր: Պ. Ժիլնօրման այս օթոցը ժառանգած էր վայրենաբարոյ մեծ մօրաքոյրէ մը որ հարկւրամեայ հասակի մէջ մեռած էր: Երկու կին առած էր: Իր կերպերը պալատականի մը կերպերուն կը նըմանէին քիչ մը, թէև ամենեւին արքունիքը յաճախած չէր, նաև քիչ մը դատաւոր կերպերուն, և իրօք կըրնար դատաւոր մը եղած ըլլալ: Զուարթ, նաև՝ ուղած ժամանակը՝ շողմարար մարդ մըն էր: Երիտասարդութեանո այն մարդոց կարգին վերաբերած էր, որոնք միշտ իրենց կնօջմէն կը խաբուէին՝ առանց երբեք խաբուելու իրենց տարփուհիէն, վասն զի խիստ անշնորհ ամուսիններ ու միանգամայն խիստ սիրուն օրհասարներ են: Պատկերհանութեան նկատմամբ տեղեկութիւններ ունէր: Սենեակին մէջ հրաշալի պատկեր մը կար որ չգիտեմ որունն էր և զոր Ժօրտաէն էր. նշանաւոր վրձինի մը արտադրութիւնն էր, չազարումէկ մանրամասն կէտմրով, թառն ի խուռն կերպով և ըստ դիպուածի քաշուած պատկեր մըն էր այն: Ժիլնօրմանի հագուստը ոչ Լուի Ժ. Գ. ժամանակուան զգեստներուն և ոչ ալ Լուի Ժ. Գ. ժամանակուան հագուստներուն

ձեւը ունէր. Տիրէքթուարի զէվզէկներուն պէս կը հագ-
ուէր ժիւնօրման: Մինչև այն ժամանակ ինքզինքը նո-
րածիլ երիտասարդ մը սեպած և մօտաներուն հետեւած
էր: Թիկնօցը՝ որու նիւթը նրբաթել ասուի էր՝ լայն
դարձեր, երկայն պոչ մը և պողպատեայ լայն կոծակ-
ներ ունէր: Նաև կարճ վարտիք մը և ճարմանդաւոր
մուճակներ կը հագնէր: Զեռքերը միշտ գրպաններուն
մէջ կը դնէր: Իշխանաբար կ'ըսէր թէ Յրանաւայի յեղա-
փոխութիւնը արիւնքներու դէպ մըն էր:

Գ Լ Ո Ւ Ե Գ.

Լ Ի Ի Գ - Է Ս Բ Ր Ի

Երբ տասնըվեց տարու էր, գիշեր մը Օրերա թատ-
րոնին մէջ պատիւ ունեցած էր ակնոցով դիտելու Լա
Գամարկօէն ու միանգամայն Լա Սալէէն որոնք այն ա-
տեն երկու արթուն և անուանի գեղունիներ էին, և
որոնց վրայ ուսաննա կարդացած է Վօլթէր: Երկու կը-
րակի մէջ մնալով՝ ետ քաշուած էր դիւցազնաբար՝ Նա-
հէնաի անտիւռով անպատիւ պարուհիի մը գիմելով, որ
անոր հասակակից էր և կատուի մը պէս աննշան, և
որու սիրահարած էր ժիւնօրման: Այս ծերը բիւրաւոր
բաներ կը յիշէր պարուհիին նկատմամբ:—Ո՛րքան աղ-
ուոր էր այն Կիմար-Կիմարտինի-Կիմարտինիկը երբ վեր-
ջին անգամ Լօնչան տեսայ զինքը. ո՛հ, ո՛րքան սիրուն
կ'երեւար իր անյողդողդ զգացումներովը, լազուարթէ
զարդերով, թխագոյն բօպայովը և մուշտակէ ծիփուն

ձեռնապահովը:—Երիտասարդութեան ժամանակ Թզուկ
լոնտրացիի բաճկոնակ մը հագած էր որու վրայօք հա-
ճութեամբ և աւիւնով կը խօսէր:—Արեւելեան Արե-
ւելքի Թիւրքի մը պէս հագուած էի, կ'ըսէր, երբ քսան
տարու էր ժիւնօրման, տիկին Տը Պուլֆէր պատահա-
բար տեսած և «սիրուն փախակ մը» անուանած էր
զայն: Քաղաքականութեան և իշխանութեան բոլոր
մարդոց անունները գայթակղութիւն կը պատճառէին,
ստորին և շինական անուններ կ'երեւային իրեն: Լրա-
դիրները կը կարդար՝ լոռ թերթերը, կապիթանները, կ'ը-
սէր՝ քահ քահներ արձակելով: Ո՛հ, կ'ըսէր, ի՞նչպիսի
մարդեր են ասոնք. Գօրպիէ՛ր, Հիլման, Գազիմի՛ր Բէ-
րիէ՛ր, ահա այսպիսի մարդեր պաշտօնեայ եղեր են: Եթէ
օրին մէկը օրագրի մը մէջ կարդացուի թէ Պ. ժիւնօր-
ման պաշտօնեայ է, ընթերցողը պիտի ծիծաղի. բայց
այս մարդիկը այնքան ապուշ են որ այս ալ անկարելի
բան չէ. ժիւնօրման ամէն բան մաքուր կամ աղտոտ
բառովը կ'անուանէր. զուարթութեամբ, և չէր գիտեր
թէ ի՞նչ է կիներու առջև պատկառելի ըսուած բանը:
Տմարդի, լրբենի և նողկալի բաներ կ'ըսէր չգիտեմ ինչ-
պիսի հանդարտութեամբ և զրեթէ առանց զարմանքի
որ վայելչութիւն մը ունէր: Իր դարուն անքաղաքա-
վարութիւնն էր այս: Դիտելի է թէ ոտանաւոր չըջա-
սացութեանց ժամանակ բիրտ արձակաբանութեանց
ժամանակը եղաւ: Իր կնքահայրը մարդարեացած էր
թէ հանճարաւոր մարդ մը պիտի ըլլայ այն, և սա եր-
կու նշանակելի մակդիրները տուած էր. Լիւզ-Էսքրի
(Ղուկաս-Հանճար):

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

ՀԱՐԻԻՐԱՄԵԱՌԻԹԵԱՆ ՀԵՏԱՄՈՒՏ

Ժիլնորման՝ որ Մուլէնի մէջ ծնած էր՝ պատանեկան հասակին մէջ մրցանակներ ընդունած էր նոյն քաղաքին վարժատունէն, նաեւ պսակուած Նիվէրնէի դուքսին ձեռքով, զոր Նըվէրի դուքս կ'անուանուէր։ Ոչ Պուպօններու դարձը, վերջապէս ոչ ինչ կրցած էր սրբել այս պսակումին յիշատակը։ Նըվէրի Դուքսը անոր համար դարուս մեծ պատկերն էր։—Ի՞նչ սիրուն և մեծանուն իշխան էր ան, և ի՞նչ լաւ կերպարանք ունէր իր կապոյտ ժապաւէնով, կ'ըսէր Ժիլնորման կը կարծէր թէ Ռուսաց Կատարինէ Բ. կայսրունէին Բօլօնիոյ բաշխման ոճիրին փոխարէնը հատուցած էր՝ ոսկեգոյն ցքին գաղտնիքը Պէսթիւշէֆէն երեք հազար ռուբլիի գնելով։ Այսպէս կարծելով եռանդով կը վառէր և կ'աղաղակէր։—Ոսկեգոյն ցքին, Պէսթիւշէֆի դեղին ջուրը, Լամօթ զօրապետին կաթիլները, տասնըութերորդ դարու մէջ սիրոյ աղէտից մեծ դեղը, Աստղիկին դէմ հանրադարման մըն էին, և կէս տրամը սըրուակի մը մէջ քսան ֆրանքի կը ծախուէր։ Լուի ԺԵ. երկու հարիւր սրուակ զրկեց բարին։ Եթէ մէկը համարձակէր ըսելու Ժիլնորմանի թէ ոսկեգոյն ցքին ոչ այլ ինչ է եթէ ոչ երկաթի քլորաջուրը, անոր համբերութիւնը պիտի հառցնէր և սաստկապէս պիտի բարկացնէր զայն։ Պ. Ժիլնորման Պուրպօնները կը պաշտէր

և 1789ին դէմ անհնարին տակուլթիւն ունէր. կը պատմէր անդու թէ ինչ կերպով ազատած էր Ահապուլութեան ժամանակ, թէ ո՛րքան զուարթութիւն ունեցած և ո՛րքան խելք բանեցուցած էր որպէս զի գլուխը կտրեն։ Եթէ մէկը անոր առջև ուզէր հանրապետութեան գովեստը տալ, Պ. Ժիլնորման կասկապոյտ կը դառնար և նուաղելու աստիճան կը բարկանար։ Երբեմն իր իննուսունամեայ հասակին ակնարկելով կ'ըսէր։ Քաջայոյս եւ թէ երկու անգամ չպիտի տեսնեմ իննուներեք տարեկանը։ Երբեմն ալ իմաց կուտար անոր ասոր թէ միտք ունի հարիւր տարի ապրելու։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ՊԱՍԳ ԵՒ ՆԻԳՕԼԷԹ

Ժիլնորման տեսութիւններ ունէր, որոնցմէ մէկը հետեւեալն է.

«Երբ մարդ մը հոգի կուտայ կիներուն, և երբ ինքն ալ իրեն յատուկ կին մը ունի որու նկատմամբ անտարբեր է և որ ագեղ, հաստ, օրինաւոր, չափ մը իրաւունքի տէր, օրէնքի վրայ դարող և ի հարկին նախանձօտ է, անոր ձեռքէն ազատելու և հանդարտ ապրելու մէկ միջոց ունի միայն, որ է քսակին բանալին իր կնոջ յանձնել։ Այս հրաժարումով ազատ կ'ըլլայ։ Այն ատեն կինը կը զբաղի, խելքը միտքը ստակ բռնելու, համբելու կուտայ, մատները կը ժանգէ։ Ազարակի բանւորները և վարձակալները հրահանգելու

և ուղղելու կը ձեռնարկէ, փաստաբանները ժողովի կը կոչէ, նոտարները ժողովելով անոնց կը նախագահէ, գիւղին նոտարներուն ատենաբանութիւն կ'ընէ, իրաւագէտներու այցելութիւն կուտայ, դատերը կը վարէ, վարձամուրհակները կը շարադրէ, պայմանագիրներ կը թելադրէ, կը զգայ թէ միապետունի մըն է, կը վաճառէ, կը գնէ, կը կարգադրէ, կը հրամայէ, կը խոստանայ և կը վտանգէ, կը կապէ և կը քակէ, կը թողու, կը շնորհէ, կը վերաշնորհէ, կը կարգէ, կ'անկարգէ, կը գանձէ, կը վատնէ, անմտութիւններ կ'ընէ տիրակաւ և անձնակաւ երանութիւն որով գոհ կ'ըլլայ ան: Մինչդեռ երբեք կ'արհամարհի կինը, կինը իր երբեք կործանելու գոհունակութիւնը կը վարէ:» Պ. Ժիլնորմանի պատմութիւնը եղած էր այս տեսականը. վասն զի նոյն իսկ ինք գործադրած էր զայն: Իր երկրորդ կէնը անոր գոյքը այնպիսի կերպով մատակարարած է որ մեռած ժամանակ՝ պարոն Ժիլնորմանի տասնընէք հազար ֆրանքի չափ եկամուտը մնացած էր միայն, զոր գրեթէ ամբողջապէս ցկեանս շահու տալով պիտի կրնար ապրիլ Ժիլնորման և որու երեք չորրորդը իր հեռը պիտի սպառէր: Ժառանգութիւն մը ձգելու մտաւանջութիւնը գրեթէ չունենալուն համար՝ առանց դեղեւումի ցկեանս եկամուտի յատկացուցած էր զայն: Մանաւանդ տեսած էր թէ ժառանգութիւնները վտանգներու կ'ենթարկուէին և՛ օրինակի համար՝ ազգային ինչք կ'ըլլային: Տեսած էր թէ ինչ փոփոխութիւններ կրած էր քիեք գոնաօրինակ ըսուած դրամագլուխը զոր Տէրութիւնը մասնաւորներու կը պարտաւորէր, և մեծ վտանգութիւն չունէր մայրատմարին ուր կ'արձանագրեն տէրութեան հաստատուն պարտքերը. — Գեկզամբուս փողոցի թանկեր եմ ասոնք, կ'ըսէր: Ֆիյլ-տիւ-Գալվէրի փողոցը ունեցած տունը, ինչպէս ըսինք արդէն, իրն էր: Երկու սպասաւոր ու-

նէր, «ւէկը արու, միւսը էգ»: Երբ սպասաւոր մը ծառայութեան կը մանէր անոր քով, Պ. Ժիլնորման նորէն կը մկրտէր զայն. մարդէրուն իրենց գաւառի անունները կո տար, ինչպէս Նիմֆ, Ֆրանշ-Գոնթէցի, Բուսթվէնցի, Բիգարցի: Վերջին սպասաւորը յիսնամեայ հաշմոտն և թասուն գէր մարդ մըն էր և չէր կրնար քսան քայլի չափ անգամ վազել. բայց Պայօնի բնիկ ըլլալով Ժիլնորման Պասզ անուանած էր զայն: Իսկ սպասուէիներուն ախէնքն «լ (նաև Մանհոն որու վրայ պիտի խօսինք ետքը), ի իջօլէթ կ'անուանուէին անոր տան մէջ: Օր մը սէգ խոհարարունի մը, ամենաքաջ խոհարարունի մը որ դռնապաններու ընտրելագոյն տոյմէն էր, Ժիլնորմանին ներկայացաւ: — Ինչ ամօտեան կ'ուզես առնել, հարցուց անոր Պ. Ժիլնորման: — Իրեսուն ֆրանք: — Անունդ ինչ է: — Օլէմբի: — Յիսուն ֆրանք պիտի առնես, բայց Նիջօլէթ պիտի կոչուիս:

Գ Լ Ո Ւ Ե Զ.

ՈՒՐ ԼԱ ՄԱՆԵՍ ԵՒ ԻՐ ԵՐԿՈՒ ՊԶՏԻԿՆԵՐԸ Կ'ԵՐԵԻՒՆ

Եթէ Պ. Ժիլնորման կսկիծ մը ունենար, կը բարկանար. եթէ յուսահատէր կատաղութեամբ կը գրաւուէր: Միտքը ամէն տեսակ նախապաշարումներու ընդունարան, և բերանը ամէն տեսակ ապերաստութեանց սովոր էր: Իր արտաքին փառքը և ներքին գոհունակութիւնը կազմող իրերէն մէկն էր, ինչպէս ըսինք արդէն, կայտառ կնասէր մը մնալ և ազգու-

Թեամբ իբր այն սեպուիլ ամէնուն առջեւ: «Արքայական հռչակ» ունենալ կ'անուանէր այնպէս մնալ և սեպուիլը: Արքայական հռչակը երբեմն տարօրինակ և անակնկալ շահեր կը բերէր անոր: Օր մը «սարէի յառուկ կողովի նման հակիթաձեւ կողովի մը մէջ դրուած գէր նորածին մը բերուեցաւ անոր տունը: Խանձարուրով լաւ մը պլլուած էր և լալագին կը ճէր նորածինը զոր վեց ամիս առաջ Պ. Ժիլնորմանի տունէն արտաքսուած սպասուհի մը կ'ըսէր թէ անկէ ունեցած էր: Այն ժամանակ Պ. Ժիլնորման ճիշդ ութսունըորս տարեկան էր: Սովորաբար իր ընկերութիւնը կազմող անձերը սկսածն զայրանալ և վիվլուկ հանել: Այս անամօթ անառակունին որո՞ւն կը յուսայ կլլեցնել այս բանը. թնչ յանդգնութիւն, ի՞նչ նողկալի զրպարտութիւն, կ'ըսէին: Բայց Պ. Ժիլնորման ամենեւին չբարկացաւ: Ընդհակառակը զրպարտութենէ ողբեալ ծերուկի մը սիրուն ժպիտով նայեցաւ մանկիկին և իրողութիւնը գիտցողներուն ըսաւ մեկուսի.

— Բայց ի՞նչ կայ, ի՞նչ է, ի՞նչ ունիք. կը զարմանամ որ այդպէս կը շուարիք մեղմիկ, իբր թէ ազէտ անձերու կարգն ըլլայիք:

Անկուլէմի դուքսը, որ նորին Վեհափառութեան Շարլը Թ.ի պիտակն էր, ութսունըինգ տարեկան հասակին մէջ տասնըինգ տարու թեթեւութիւն աղջկան մը հետ կարգուեցաւ: Պ. Վիրթինալ որ Ալիւիէի մարքիզ և Պօրաօյի արքեպիսկոպոսի կարգինալ Սուրբիի եղբայրն էր, ութսուն երեք տարու էր երբ տիկին ժաքէնի սպասուհիներուն մէկէն զաւակ մը ունեցաւ, իրապէս սիրային զաւակ մը, որ Մալթայի ասպետ և երեւելի զինուորական եղաւ. ներկայ դարուս մեծ մարդերէն մէկը, այսինքն Թապարօ արքան, ութսունըութը տարեկան մարդու մը զաւակն է: Ասանկ բաները սովո-

րական բաներ են: Հասկա կը մօռնա՞նք Աստուածաշունչը: Բայց և այնպէս կը հաստատեմ թէ իմօ չէ այս պզտիկ պարօնը: Թող իր ճարը նայուի: Յանցանքը իբր չէ՞:

Այս խօսքերը խիստ մարդասիրական էին: Սպասուհին, ա՛յն որ Մանեօն կ'անուանուէր, տարիէ մը ետք Պ. Ժիլնորմանին երկբորդ նորածին մըն ալ դըրկեց որ միւսին պէս արու էր: Այս անգամ Պ. Ժիլնորման զաշինքի մտաւ: Երկու մանկիկները մօրը յանձնեց և անոնց սնունդին համար պարտաւորուեցաւ ամիսը ութսուն ֆրանք տալ անոր, այն պայմանով որ յիշեալ մայրը մէյ մըն ալ չընէ այնպիսի բան մը: Նաեւ ըսաւ. — Կ'ուզեմ որ մայրը լաւ խնամք տանի անոնց: Մերթ ընդ մերթ պիտի երթամ տեսնեմ զանոնք:

Իրօք խօսքը բռնեց: Եկեղեցական եղբայր մը ունէր որ երեսուն երեք տարի Բուաթիէի ճեմարանին տեսչութիւնը վարած և վաթսունըինը տարեկանին մէջ մեռած էր: «Դեռ երիտասարդ էր երբ կորսնցուցի Վինքը», կ'ըսէր Ժիլնորման: Այս եղբայրը որ ալ քիչ կը յիշուէր և որ հանդարտաբարոյ ազահ մըն էր, եկեղեցականութեանը ժամանակ կը կարծէր թէ պարտաւոր էր սղորմութիւն տալու իր առջեւ ելլող ամէն աղքատի, բայց միշտ հին և անարժէք գրաւներ կուտայ, ինչպէս նաեւ այնպիսի լուսմաներ որոնց դրամական գրուած մը սրբուած էր. ահա այսպէս քիչ ութսուն ճամբով դժոխք երթալու միջոցը կը գտնէր: Իսկ առջինեկ Պ. Բիլնորման սղորմութիւնը չէ թէ ազահօրէն՝ այլ յօժարակամ, աղնուութեամբ իսկ կուտար: Բարեւէր, դաժան և կարեկից էր. եթէ հարուստ մը ըլլար, թերեւս պերճութեան միտում ունենար: Կ'ուզէր որ իրեն վերաբերող ամէն բան, նաեւ խաբէրայութիւնները վսեմ կերպով կ'ստարուին: Օր մը ժառանգութեան գործի մը

մէջ գործակատար մը տմարդօրէն և յայտնապէս Պ. Թիւնօրմանը կողոպտած ըլլալով, սա հանդիսաւոր կերպով մը ըսաւ. — Վահ. անարժան յափշտակութիւն մըն է այս. եթէ ես ըլլայի կ'ամհնայի այսպիսի նուաստ կերպով մը գողութիւն ընելու: Այս դարուս մէջ ամէն բան, սրիկաներն անգամ ալլասերած են: Վա՛յ ապուշ վա՛յ, ինծի պէս մարդերը պէտք չէ որ այս կերպով կողոպտուին: Անտառի մը մէջ կողոպտուելու պէս կողոպտուեցայ. բայց ոչ այնպէս ինչպէս կը վայլէր կողոպտուիլ:

Ինչպէս ըսինք արդէն, երկու անգամ կարգուած էր. առջի կնոջմէն աղջիկ մը ունէր որ կոյս մնացած էր. երկրորդէն ալ ուրիշ աղջիկ մը ունեցած էր որ երեսուն տարու հասակի մօտ մեռած էր և որ կամ սիրելով՝ կամ պատահաբար և կամ չգիտեմ ինչպէս կարգուած էր ստորին աստիճանէ բարձր աստիճանի հասնող զինուորականի մը հետ. այս զինուորականը հանրապետութեան և կայսրութեան բանակներու մէջ ծառայած, Աւստրիացի մէջ պատուոյ խաչ ընդունած և Վաթէրլոյի մէջ գնդապետի աստիճան առած էր: «Ընտանեացս նախատինքն է այն», կ'ըսէր ծերունի քաղքենին:

Շատ քթախոտ կը քաշէր. ձեռքին տրտաքին կողմովը շապիկին պարանոցին շղարչեայ ծոպը զարնելով ձգմելու մասնաւոր վայելչութիւն մը ունէր: Խիստ քիչ կը հաւատար Աստուծոյ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է.

ԿԱՆՈՆ ՄԸ ՈՐ Է ԳԻՇԵՐԸ ՄԻԱՅՆ ՄԱՐԴ ԸՆԴՈՒՆԻԼ

Ահա այսպիսի մարդ մըն էր Պ. Լիւզ Էսբեր Ժիւնօրման որ իր աւելի ակեւոր քան թէ սպիտակ մազերը կորսնցուցած չէր և որ սիշտ չնականջներ կը դնէր գլուխը: Վերջապէս և այսու հանդերձ պտտկառելի մարդ մըն էր ան: Տասնըութերորդ դարու վերաբերող այսինքն չնչին և մեծ մարդ մըն էր ան:

Պ. Թիւնօրման 1894ին և վերահաստատութեան առջի տարիները, — այն ատեն դեռ երիտասարդ կը սեպուէր՝ տակաւին եօթանասունըչորրորդ տարու ըլլալուն համար, — Սէն Ժէրմէնի արուարձանին մէջ, Սէն լալուն համար, — Սէն Ժէրմէնի արուարձանին մէջ, Սէն Սիլվիայի մօտ Սէրվանտօնի փողոցը բնակած էր: Աշխարհիս հրաժեշտ տալէն, ութսունամեայ հասակը մեղաքէն շատ ետքը Մարէի թաղը քաշուած էր: Աշխարհէս քաշուելով իր սովորութեան մէջ փակուելը մնացեր էր: Այս սովորութեանց առաջինն էր ցորեկը բոլորովին գոց պահել դուռը և միայն երեկոյին ընդունիլ իր տունը եկողը ո՛վ կ'ուզէր թող ըլլար, և ի՞նչ գործի մար կ'ուզէր թող եկած ըլլար. Պ. Թիւնօրման ամբողջ իր չէր չեղեր իր այդ սովորութենէն: Ժամը 5ին հընթիւրէր, յետոյ իր դուռը կը բացուէր: Իր ժամանակին նորութիւնն էր այս, և ամենեւին չէր կրնար հակառակ կերպով վարուիլ: — Ցորեկը սինլքոր մըն է, և մէկ փողկի արժանի, կ'ըսէր: Ականաւոր սինլքոր, իրենց միտքը կը վառեն երբ զէնիթը իր աստղերը կը վառէ: — Եւ Պ. Թիւնօրման տունին մէջ կը փակուէր կը մնար ամենեւին մարդու մը, նաեւ թագաւորին չերեւալու համար: Իր ժամանակի հին վայելչասիրութիւններէն մէկն էր այս:

Այս բարեբախտ նիգակաւորը յիշելով հանդերձ կը հաստատենք թէ օրիորդ ժիւնօրմանի բացարձակապէս կը յարմարի «կեղծ զգօնուհի մակդիրը զոր տունք անոր: Տեսակ մը վերջալուսական հոգի էր ան: Կեղծ պարկեշտութիւնը կէս առաքինութիւն և կէս մօլութիւն է:

Այս կեղծ պարկեշտութիւնը յարմար աստառ մըն ալ ունէր, որ էր կեղծ բարեպաշտութիւնը: Օրիորդ ժիւնօրման Կոյսին ընկերութեան անդամակից էր, քանի մը տօներու առթիւ սպիտակ քօղ մը կ'առնէր, մասնաւոր աղօթքներ կը կմկմաբ, «սուրբ արիւնը» կը յարգէր, «նուիրական սիրտը» կը պատուէր. ամէնէն հաւասարակ հաւատացեալներու համար զոյց մնացող մատուռի մը մէջ ժէզուրիթութեան և հինօրեայ խորանի մը առջեւ ժամերով կը հիանար, և հօն կը թողուր որ իր հոգին մարմարեայ ամպիկներու և ռսկեղօծ փայտէ մեծ շառաւիղներու մէջ թեւարկէ:

Մատուռի բարեկամուհի մը ունէր օրիորդ Վօպուա անունով, որ անոր պէս պառաւ Կոյս մըն էր, որ բացարձակապէս ապուշ մըն էր և որու քով օրիորդ ժիւնօրման արծիւ մը ըլլալու ուրախութիւնը ունէր: Հաւատամքէն և Տէր Ողորմեաէն իզատ օրիորդ Վօպուաին ունեցած բոլոր հմտութիւնն էր զանազան տեսակ անուշեղէններ չինել: Իր տեսակին մէջ անթերի էր օրիորդ Վօպուա, և ապշութեան սպիտակ աքիսը կը սեպուէր, որու վրայ իմացականութեան բիծ մը անգամ չկար:

Կը խոստովանինք թէ օրիորդ ժիւնօրման ծերանալով աւելի շահած էր քան թէ կորսնցուցած: Կրաւոր բնաւորութեանց յատուկ է այս: Ամենեւին չարասրտութիւն ունեցած չէր. չարասիրտ չըլլալը յարաբերական բարութիւն մըն է, և որովհետեւ տարիներ

անհարթութիւնները կ'ուղղեն, ժամանակը ամօքած էր զայն: Տրտում էր անորոշ տրտմութեամբ մը որու պատճառը ինքն ալ չէր գիտեր: Իր բոլոր անձին վրա չուարում մը կար, չուարում վերջացած կեանքի մը որ դեռ սկսած չէ:

Հօրը տունը կառավարողը ան էր, Պ. ժիւնօրման իր աղջիկը ունէր քովը Պիէնվընիւ եպիսկոպոսին պէս, որ ինչպէս գիտէ ընթերցողը, իր քոյրը ունէր քովը: Այս տեսակ ընտանիքները որոնք ծերէ մը և պառաւ աղջիկէ մը կը բաղկանան, հազուադէպ չեն, և իրարու վրայ կռթնող երկու տկարութիւններու սրտառուչ կերպարանքը ունին միշտ:

Տունին մէջ այս պառաւ աղջկան ու ծերին հետ մանուկ մըն ալ կար որ Պ. ժիւնօրմանի առջեւ միշտ կը դողար և չէր խօսեր: Պ. ժիւնօրման միշտ խոստութեամբ և երբեմն ալ գաւազանը վերցնելով կը խօսէր այս մանուկին հետ. — Հո'ս եկուր, պարոն, — մօ'տ եկուր խաբեբայ, սրիկայ. — Պատասխան պիտի տա՞ս, անառա'կ. — Տեսնե'մ քեզ անգամ մը, անպիտա'ն, և յն. : Բայց Պ. ժիւնօրման հոգեւին կը սիրէր զայն: Իր թոռն էր այս մանուկը որու վրայ ետքէն պիտի խօսինք:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐՔ

ՄԵԾ ՀԱՅՐԸ ԵՒ ԹՈՈՐ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ՀԻՆ ԱՆՁԵՐՈՒ ԱԿՈՒՄՔ ՄՐ

Պարոն Ժիլնորման երբ Սէրվանտոնի փողոցը կը բնակէր, չատ մը ամենալաւ և գերազնիւ անձերու տունը կը յաճախէր, որոնք կ'ընդունէին զինքը, թէև քաղքենի մըն էր ան։ Պ. Ժիլնորման կը փնտռուէր իսկ և կը տօնուէր, վասնզի երկու խելք ունէր. մէկը իր ունեցած խելքը, միւսն ալ այն զոր կը կարծուէր թէ ունի։ Տիրելու պայմանով կ'երթար ուր որ երթար։ Կան մարդիկ որոնք ամէն միջոց ի գործ կը դնեն ազդեցութիւն ունենալու և ուրիշներու ուշադրութիւնը իրենց վրայ հրաւիրելու համար. ուր որ չեն կրնար պատգամ ըլլալ, ծաղրածու կ'ըլլան։ Պ. Ժիլնորման

այս մարդոց կարգէն չէր. առանց երբեք իր անձնական պատիւը փնտսելու կը տիրէր արքայականներու ակումբներուն մէջ ուր կը յաճախէր։ Պատգամ էր ամենուրեք։ Շատ անգամ Պ. տը Պօնալին և Պ. Պանֆի Բիւլ Վալէին անգամ դէմ կը դնէր։

1817ի ժիլնոցներուն շարաթը երկու օր անփոփոխ կերպով կէս օրէն ետք Տը Թ... պարոնուհին տունը կ'երթար որ Ծէրու փողոցին մէջն էր. արժանապատիւ և յարգի անձ մըն էր այս պարոնուհին, որու էրիկը Լուիզ ԺՁ.ի իշխանութեան ժամանակ Պերլինի մէջ Ֆրանսայի դեսպան էր։ Տը Թ... պարոնը, որ կենդանութեանը ժամանակ խելքը միտքը մագնիսական երեւոթներու տալով եռանդազին կը յափշտակուէր, վտարանդութեան մէջ տնանկ մեռած էր, իբր հարստութիւն ոչ այլ ինչ թողուով բայց միայն Մէսմէրի և իր տաշտին վրայօք խիստ հետաքրքրական տեղեկագիրներ, որոնք կարժիր սեկով կազմուած և ոսկեզօծ էին, և ձեռագիր տասը հատորներէ կը բաղկանային։ Տիկին Տը Թ... պարոնուհին իր արժանապատուութեան արատ չբերելու համար հրատարակած չէր այս տեղեկագիրները, և կ'ապրէր պզտիկ եկամուտով մը որ մնացած էր չգիտեմ ինչպէս։ Պարոնուհին միայնութեան մէջ կ'ապրէր ազնուօրէն, սիգապէս և աղքատութեամբ, առանց յարաբերութիւն ունենալու արքունիքին հետ, որու համար կ'ըսէր թէ «խիստ խառն մարդկանց ընկերութիւն» մըն է։ Շաբաթը երկու անգամ քանի մը բարեկամներ այրի պարոնուհին կ'աղարանին բոլոր-տիքը կը գումարուէին և զուտ արքայականներու կաճառ մը կը կազմէին։ Թէյ կը խմէին հոն, և հովը եթէ եղբրերգութեան ըլլար, ահաբեկ աղաղակներ կ'արձակէին դարուս, սահմանադրութեան, պօնաբարդեաններու, Հոգւոյն Սրբոյ կապոյտ ժապաւէնի չքանչանին

չինականներու ալ տրուելուն, և Լուի ԺԼ.ի սոսկալի ազատականութեան համար. և ցած ձայնով կը խօսակցէին արքային անդրանիկ եղբօր վրայ, որ այն ատենները յոյսեր կուտար, և սր ետքէն Շարլը Ժ. անունով Ֆրանսայի թագաւոր եղաւ:

Այս արքայական ակումբին մէջ ուրախալի աւելնով մը կ'ընդունէին այն աղտոտ երգերը որոնց մէջ «Նիքօլ» կ'անուանուէր Նաբոլէօն: Դքսուհիներէն ոմանք որոնք անուանի կիներուն ամէնէն փափուկ և ամէնէն չնորհալիներն էին, կը սքանչանային «դաշնաւորներուն» ուղղուած յետագայ երգին նման երգերուն վրայ.

Շապիկնուդ ծայրը դուրս է ելեր,
Վարսիքնուդ մեջ խօսեցեք.
Որ չըսուի թէ ազգասերներ
ձերմակ դրօտ պարզեցին:

Այս արքայականներու ակումբը կը զուարճանար երկդիմի կատակներով որք սարսափելի կը կարծուէին, անմեղ բառախաղերով որք թունալի կը սեպուէին.

Ազգային Պատգամատունի անդամներուն ցուցակը կը շինէին, «չարապիղծ յեղափոխականներու Պատգամատուն» անուանելով զայն, և այս ցուցակին վրայ անուններու միաւորութիւններ կը կարգադրէին այնպիսի կերպով որ օրինակի համար սա անունները կը կազմէր. Տամա, Սապրան, Կուվիէն, Սէն Սիր: Այս ամէն բաները զուարթութեամբ կ'ըլլային:

Յեղափոխութիւնը այս ակումբին մէջ հեգնալի նշմանութեամբ կը ծաղրուէր: Յեղափոխութեան միեւնոյն բարկութիւնները հակառակ մտքով այսինքն պօնարարեաններու դէմ գրգռելու չգիտեմ ի՞նչ կամէութիւններ ունէին այս արքայականները, որք իրենց

յատուկ «Սա իրա» պզտիկ երգը կ'երգէին, և որք այս երգին մէջ պօնարարեանները կախազան կը զրկէին:

Երգերը կիյնօթինի կը նմանին. անտարբերութեամբ այսօր այս, վաղը այն գուլիը կը կտրեն: Երգը և կիյնօթիները միեւնոյն բանն էին փոքր ինչ զանազանութեամբ:

Այն ժամանակ, այսինքն 1816ին, երբ Ֆիւալտէզի դատը բացուեցաւ, արքայականները Պաթիտի և Ժօզֆօնի կողմը կը բռնէին, վասնզի Ֆիւալտէզ «պօնաբարդեան էր»: Ազատականներուն «եղբայր» և «բարեկամ» անունը կը տրուէր. թշնամանքին յետին ծայրն էր այս անունը:

Եկեղեցիի տեսակ մը զանգակատուններուն պէս Տը Թ... պարոնուհիին ակումբը երկու քաղաղ ունէր: Մին էր Պ. Ժիլնօրման, միւսն էր Լամօթ Վալուայի կոմսը, որու համար իրարու ականջին սա փափուքը կ'ըլլար տեսակ մը ակնածութեամբ. «Չգիտէի՞ր, քառամանեակի դատին Լամօթն է ան: Կոռուակցութիւնները այսպիսի տարօրինակ անյիշաչարութիւններ ունին:

Հոս հարկ կը համարինք ըսել թէ քաղցենիներու դատին մէջ պատուաւոր դիրք ունեցողները իրենց յարգը կը կորսնցնեն եթէ անխտիր տեսութիւն չունեն ստորին մարդու հետ. պէտք է զգուշութեամբ ընդունիլ տունը եկողը. ինչպէս որ ջերմութիւնը կը նուազի երբ ցուրտ մարմիններու կը մօտենայ, նոյնպէս և համարումը կը նուազի երբ վարնոց մարդերու կը մօտենայ: Հին մեծամեծներու ակումբը, ինչպէս ուրիշ ամէն օրէնք նոյնպէս և այս օրէնքը ոտքին տակ կ'առնէր: Մարինի, որ Բօմբատուրի եղբայրն էր, Սուպիզ իշխանին տունը կ'ընդունուէր. գործին թեւը մի փնտռու, այլ վխակին: Տիւ Պարի, որ Տիկին Վօպէրնիէի

կնքահայրն էր, մարեշալ Ռիչլիէոյի տունը սիրով կ'ընդունուէր: Այս երեւելիներուն ակումբը Ուիմբու է. Հերմէս և Կրմէնի իշխանը անխտիր կը տեսնուին այն ակումբին մէջ: Գոռ մը կ'ընդունուի հոն, բաւական է որ Աստուած ըլլայ: Լամօթի կոմսը որ 1815ին եօթանասունըհինգ տարու ծերունի մըն էր, իր լոխն և ծանրակաց կերպարանքէն, անկիւնաւոր և ցուրտ դէմքէն, կատարելապէս մարդավար կերպերէն, մինչեւ փողկապը կոճկուած թիկնոցէն ի զատ նշանաւոր բան մը չունէր. ոչ նուազ նշանաւոր էին նաեւ իր մեծ սրունքները, զոր միշտ իրարու վրայ կը դնէր խաչաձեւ. երկայն և թոյլ բանթալօն մը ունէր, որու գոյնը սիէնեան հողի գոյն էր: Լամօթ կոմսին երեսն ալ բանթալօնին գոյնը ունէր:

Պ. Տը Լամօթ մեծ մարդու մը տեղ կը դրուէր այն ակումբին մէջ, իր «հռչակաւորութեան» և որ աւելի դարմանալին բայց ճիշդն է՝ Վալուա անունին պատճառաւ: Իսկ Պ. Ժիլնօրման բացարձակապէս բարեկշիռ ակնածութեամբ կ'ընդունուէր այն ակումբին մէջ ուր մեծ ազդեցութիւն ունէր: Ստոյգ է թէ թեթեւսլիկ մըն էր ան, բայց այս պատճառաւ իր զուարթութեանը առանց զրկում մը ընելու՝ պատկառելի, արժանապատիւ, մարդավար և քաղքենի յատուկ ամբարտաւան կենցաղավարութիւն մը ունէր, որու վրայ կը յուսելուր իր մեծ տարիքն ալ: Մարդս չկրնար դարաւոր հասակ մը ունենալ առանց պատիժը կրելու: Տարիները հուսկ յետոյ հերարձակ պատկառելի գլուխ մը կը կազմեն:

Պ. Ժիլնօրման նաեւ այնպիսի խօսքեր ունէր որոնք հինաւորաց բարքերու կայծն են բոլորովին: Բրբուսիոյ թագաւորը Լուի ԺԼ. վերահաստատուելէն ետք երբ կոմս Ռիւբէնի անունը առնելով այցելութեան

եկաւ անոր, փոքր ինչ Պրանտուրկի մարքիդի պէս և ամենափափուկ անամօթութեամբ ընդունուեցաւ Լուի ԺԴ. թոռնէն: Պ. Ժիլնօրման հաւանեցաւ: — «Այն տեսն թագաւորները որոնք միանայի թագաւոր չեն, զաւառի թագաւորներ են» ըսաւ: Օր մը անոր առջեւ յետագայ հարցումը եղաւ և պատասխանը տրուեցաւ:

— «Գուրիէ Յրանսէ» լրագրին խմբագիրը ինչի՞ դատապարտուեցաւ:

— Լրագիրը հրատարակելէ դադրելու: — Ապրիլի ըսելը աւելի աղէկ է, ըսաւ Պ. Ժիլնօրման: Այս տեսակ խօսքերը երեւելի դիրք մը կուտան մարդուս:

Պուրպօնեան գահին վերահաստատութեան տարեդարձի մը օրը երբ «Զքեզ Աստուած փառարանենք» հանդիսաւոր ժամերգութիւնը կ'ըլլար, Պ. Ժիլնօրման Պ. Տը Թալէյրանի անցնելը տեսնելով, ըսաւ. «Ահա նորին Վսեմութիւն Չարութիւնը»:

Պ. Ժիլնօրման սովորաբար հետը կ'առնէր իր աղջիկը, այն երկայնահասակ օրիորդը որ այն ատեն քառասունը անցուցած էր և յիսնամեայ կ'երեւար, նաեւ եօթնամեայ գեղանձն պատանի մը, որ սպիտակ, վարդագոյն և առոյգ էր և որ ուրախ և համարձակ աչքեր ունէր. այս տղան ամէն անգամ որ այն ակումբին սրահը կը գտնուէր, ամէն կողմէ սա շշուշները կը լսէր: Ո՛րքան գեղեցիկ է, մե՛ղք. խեղճ պատանի: Այս այն պատանին էր որու վրայ դեռ քիչ մը առաջ մէկ երկու խօսք ըսինք: «Ոեղճ պատանին» անուանելուն պատճառն էր հայր մը ունենալը որ «Լուարի աւազակ» մըն էր:

Այս Լուարի աւազակը Պ. Ժիլնօրմանի փեսան էր զոր արդէն յիշեցինք և զոր Պ. Ժիլնօրման «իր ընտանեաց նախատինքը» կ'անուանէր:

Գ Լ ՈՒ Խ Բ.

ԱՅՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԿԱՐՄԻՐ ՃԻՒՆՆԵՐՈՒՆ ՄԵԿՐ

Եթէ այն ժամանակները մարդ մը՝ վերնօն անուն պզտիկ քաղաքէն անցնելու տունն՝ ճեմէր այն հոյաչէն գեղեցիկ կամուրջին վրայ որու՝ յօւսանք թէ՛ քիչ ա տենէն երկաթաշար տձեւ կամուրջ մը պիտի յաջորդէ, և եթէ այն կամուրջին պարիսպին վրայէն վար նայէր, գրեթէ յիսնամեայ մարդ մը պիտի նշմարէր որ կաշիէ զլիսանոց մը, գորշագոյն հաստ չուխայէ բանթալօն և բաճկոնակ մը, և սանդուխեր հագած էր. բաճկոնակին վրայ դեղին բան իր կարուած էր, որ ժամանակաւ կարմիր ժապաւէն մըն էր:

Մարդը արեւահար, դէմքը գրեթէ սեւ և մազերն ալ գրեթէ ճերմկած էին. ճակատին վրայ լայն սպի մը կար որ այտն վրայ կը շարունակուէր. ճուռած, կրճկուած, ժամանակէն առաջ ծերացած էր, և ձեռքը բահ մը և յատոց մը առնելով գրեթէ ամէն օր կը շրջէր այն խորշերէն մէկուն մէջ որոնք կամուրջին մօտակայ պառերը կը շրջապատեն և իբր դարատափնեքու շարք Սէնի ձախակողմեան քարափին երկայնութեամբ կ'եզերին: Ծաղիկներով լի էին այս շրջափակ սիրուն խորշերը որոնք կրնային պարտէզներ սեպուիլ եթէ շատ աւելի մեծ ըլլային:

Ամէն մէկ խորշին մէկ ծայրը գետին կը յանգի,

միւսը տունի մը: Բաճկոնակ և սանդուխեր հագած մարդը, որու վրայ կը խօսինք, 1817-ին միջոցները այն խորշերէն ամէնէն նեղին և տուներուն ամէնէն անշուքին մէջ կը բնակէր: Հօն մինակ և առանձնակի լռելեայն և աղքատօրէն կ'ապրէր կնոջ մը հետ որ ոչ նորատի, ոչ պառաւ, ոչ գեղանի, ոչ տղեղ, ոչ գիւղացի և ոչ ալ քաղաքէն էր, և որ ծառայութիւն կ'ընէր անոր: Այն ածուն զոր իր պարտէզը կ'անուանէր, երեւելի էր քաղաքին մէջ ծաղիկներուն աղուօրութեան համար որոնք հոն կը մշակուէին: Ծաղիկներն էին անոր զբաղումը:

Այլսատութեան, յարատեւութեան, ուշադրութեան և ոռոգումի շնորհիւ՝ Արարչէն ետք՝ ան ալ յաջողած էր ստեղծելու և հնարած էր տեսակ մը կակաչներ և «տալիսաններ որ կ'երեւի թէ մոռցուած էին բնութեանէն: Հանճարամիտ էր ան: Ամերիկայի և Չինաստանի հազուադիւրս և թանկագին թուփերու մշակումին համար աւելուտի անտառակներ կազմելու արհեստին մէջ Աուլանթ Պօտէնը գերազանցած էր: Ամառը առտուն կանուխ կ'ելլէր և ծառուղիներուն մէջ կ'աշխատէր ծակելով, կտրելով, անպիտան խոտեր հանելով, ջրելով, և ժամերով իր ծաղիկներուն քովերէն կը քայլէր, բարեսէր, տրտում, անուշ, երբեմն ալ մտախօս և անշարժ կերպարանքով մը՝ ծառի մը վրայ թռչունի մը գեղգեղումը, տունի մը մէջ մանկան մը ճողողումը լսելով կամ թէ աչքերը չիղի մը ծայրը կաթիլ մը ցօղի վրայ յօռելով որ արեւին մէջ կարկեսանի կը նմանէր: Այս մարդը մանկիկի մը առջեւ կը զիջանէր, սպասուհիէն յանդիմանութիւն կը կրէր: Այնքան վեհերոտ էր որ կարծես վայրենի մըն էր, քիչ անգամ դուրս կ'ենէր, ոչ զօք կը տեսնէր բացի պատուհանը զարնող աղքատներէն և իր ժողովրդապետէն, որ Մապէօֆ ար-

բան էր և որ ծեր և բարի մարդ մըն էր: Բայց տեղացիները կամ օտարականները երբ անոր կակաչներն ու վարդերը տեսնելու հետաքրքրութիւն ունենային, ժպտելով դուռը կը բանար անոնց: Ահա այս մարդն էր Լուարի աւաղակը:

Սակայն եթէ մէկը ռազմական տեղեկագիրները, կենսագրութիւնները, «Մօնիթէօր»ը և մեծ բանակիւնօրաթերթերը կարդալու ըլլար, պիտի զարմանար անոնց մէջ բաւական ստէպ յիշուած անուն մը կարդալով, որ էր Ժօրժ Բօնմէքսի անունը: Այս Ժօրժ Բօնմէքսին երկտասարդութեան ժամանակ Սէնթօնի գունդին մէջ զինուոր մըն էր: Յեղափոխութիւնը ծագեցաւ: Սէնթօնի գունդը Բէնի բանակին հետ միացաւ, վասն զի միապետութեան հին զօրագունդերը նաև միապետութեան անկումէն ետք իրենց գաւառական անունները պահեցին, և 1794ին զօրաբաժիններ կազմեցին: Բօնմէքսի կողմէն Սքիթի, Վօրմսի, Նէօսթատի, Թիւրքայմի, Ալզէյի, Մայանսի մէջ ուր Լուարի թիկնապահ գունդը կազմող երկու հարիւրներուն մէկն էր: Բօնմէքսի որ ասոնց 12րդ.ն էր, Անտէրնախի հին պարսպին ետեւէն Հէսի իշխանին բանակին դէմ դրաւ և գաղղիական բանակին ամփոփ մօսին հետ միանալու համար այն ատեն ետ քաշուեցաւ միայն երբ թշնամիին թնդանօթը սկսաւ ոմբակոծել պարսպին չրջանակէն սկսելով մինչեւ անոր լեփածեւ դարուվարը: Բլէպէրի հրամանակաւութեան տակ պատերազմած էր Մարչիէնի և Մօն Բալիսէլի կռիւին մէջ ուր պիսպայեան գնդակ մը անոր թեւը կտրեց: Ապա Խալիոյ սահմանագլուխը գնաց և Ժուպէրի հետ Թաիտի կիւրծ պաշտպանող երեսուն կրքնատիէներէն մէկը եղաւ: Այն առթիւ Ժուպէր զօրապետին օգնական և Բօնմէքսի երկրորդ փոխ տեղակալ անունուեցաւ: Բօնմէքսի

ոմբատարափի ժամանակ Պէրթիէի քով կը կռուէր Լօտիի այն պատերազմին մէջ որու ակնաբկելով ըսաւ Պօնարարթ, «Պէրթիէ ոմբաձիգի, ձիաւորի և կրքնատիէի պէս կռուեցաւ»: Նովիի մէջ իր վաղեմի զօրապետ Ժուպէրի վիրաւոր տապալիւր տեսաւ երբ թուրը քաշած կը պօռար. Օ'ն, յառաջ երթանք: Պատերազմին պիտոյիցը համար իր զօրաց խումբին հետ շենուվայէն չգիտեմ ծովեզերքին ո'ր նաւահանգիստը գացող պատերազմական պզտիկ նաւ մը մտած ըլլալով, եօթը կամ ութը թշնամի, այսինքն անգլիական առաջատաւոր նաւերու հանդիպեցաւ, նաեւ շենուվայի հրամանատարը կ'ուզէր թնդանօթները ծովը նետել, զինուորները նաեւ միջնայարկը պահել և վաճառական նաւի մը պէս մուծին սարդիլ անցնիլ: Բօնմէքսի դրօշակայմի չուանին վրայ պարզել տուաւ եռագոյն դրօշակը, և բրիտանական Ֆրէկաթներու թնդանօթներուն մէջէն անցաւ անվահներ: Քսան մղոն անդին յանգնութիւնը աւելնալով իր պզտիկ նաւովը յարձակեցաւ և տիրեց անգլիական մեծ նաւի մը որ զօրք կ'առնէր Սիկիլիա. այս նաւին մէջ այնքան մարդ և ձի կար որ համարները մինչեւ բերանը բռնեցով լեցուած էին: 1805ին Մալէթի բաժնին մէջն էր, այսինքն այն քաջերուն հետ որոնք Ֆէրտինան արհիդուքսին յաղթելով Կիւնգպուրկի տիրեցին: Ուէթինփէնի մէջ գնդակներու աւաղատարափի մը միջոցին իր թեւերուն վրայ առաւ Մօրթի գնդապետը որ վիշապազօրաց Թ. գունդին առջեւէն կռուելով մահածին վէրք ընդունած էր: Աւատերլիցի մէջ երեւելի հանդիսացաւ երբ գաղղիական բանակը ասօժաններու բաժնուելով թշնամիին կրակին տակէն զարմանալի կերպով յառաջ քալեց: Երբ ուսաց կայսերական պահակներու ձիաւորները հետեւակներու չորրորդ վաշտը ջախջախեցին, Բօնմէքսի

փոխարէնը հասուցանողներուն և այն պահակները տապալուողներէն մէկը եղաւ: Կայսրը խաչի նշանը աւելաւ անոր: Բօնմէրսի Վիւրմսէրի՝ Մանթուայի մէջ, Մէլախի՝ Ալէքսանտրիայի (Իտալիա) մէջ և Մաքի՝ Իւլմի մէջ գերի բռնուիլը հետզհետէ տեսաւ: Բօնմէրսի մեծ բանակին ութերորդ գումարտակին հետն էր որու կը հրամայէր Մօրթիէ և որ Համպուրկի տիրեց: Յետոյ հետեւակներու 55րդ գունդին հետ միացաւ, որ Ֆլանտրի հին գունդն էր: Էյլոյի մէջ նաև ինքը այն գերեզմանոցին մէջն էր ուր գիրքիս հեղինակին հօրեղբայրը Լուի Հիւկօ արի հարիւրապետը միայն ութսուներեք զօրքով երկու ժամ շարունակ դէմ դրաւ թշնամիին բանակին յարձակումներուն: Այս գերեզմանոցէն կենդանի ելնող երեք հոգիէն մէկն էր Բօնմէրսի: Ֆրիէտլանտի պատերազմին ալ կոռուեցաւ: Յետոյ հետզհետէ տեսաւ Մոսկուան, Պէրէգինան, Լիւցէնը, Պօլէնը, Տըրէզարը, Վաշօնը, Լէյքսիքը և ժէլընհաուզընի կիրճերը: Մօմբրայլը, Շաթօ Թիէրին, Գրաօնը, Մարնի ափերը, Էսնի ափերը և Լաօնի անարկու կայանը: Արնէյ լը Տիւքի մէջ՝ հարիւրապետ ըլլալով՝ տասը խազախ սրէ անցուց, և ազատեց չէ թէ իր զօրապետը այլ տասնապետը: Այս առթիւ Բօնմէրսի յօշուեցաւ և խորատկուած ոսկորի քսանընթեք շերտ միայն ձախ բազուկէն հանուեցաւ: Բարիզի անձնատուութենէն ութը րոպեով ինկերով մը հետ փոխանակութիւն ըրած և ձիաւոր դօրաց դասը մտած էր: Բօնմէրսի ունէր ինչ որ հին վարչութեան ժամանակ «կրկին-ձեռք» կ'անուանուէր, այսինքն իբր զինուոր թուր կամ հրացան գործածելու, և իբր պաշտօնատար հետեւակ կամ ձիաւոր վաշտի մը հրամանակալութիւնը ընելու հաւասարապէս կարող ըլլալ: Ուղղմական կրթութեամբ կատարելագործուած այս կարողութենէն ծնած են ահա կարգ մը զինուոր-

ներ, օրինակի համար վիշապազօրքերը, որոնք ձիաւոր ու միանգամայն հետեւակ զօրք են: Երբ Նաբօլէոն Էլպա կղզին գնաց, Բօնմէրսի ալ հետը գնաց, Վաթէրլոյի մէջ Տիւպուայի ձիաւորներու գունդին մէկ մասը կազմող զրահաւորաց վաշտին պարագլուխն էր: Բօնմէրսին էր Լիւնպուրկի հետեւականներու վաշտին զօրը առնողը, դրօշը բերաւ կայսեր ոտքերուն քով նետեց: Արիւնաթաթաւ էր Բօնմէրսի. զօրը կորզելու միջոցին երեսին վրայ թուրի հարուած մը առած էր: Կայսրը՝ գոհ ըլլալով՝ պօռաց. Գնդապետութեան, պարոնութեան աստիճան, Պատուոյ լէգէօնի շքանշանը կուտամ քեզ: Բօնմէրսի պատասխանեց. «Վեհափառ տէր, չնորհակալ եմ այրի կնոջս համար»: Մէկ ժամ վերջ Օնէնի հեղեղատին մէջ ինկած էր: Արդ թիւ էր այս ժօրթ Բօնմէրսին: Նոյն իսկ ան Լուարի աւազակն էր: Ընթերցողը արդէն անոր պատճաթիւնը իմացաւ քիչ մը: Վաթէրլոյի պատերազմէն ետք Բօնմէրսի, ինչպէս գիտէ ընթերցողը, Օնէնի խորունկ ձամբէն հանուելով կրցած էր բանակին գտնուած տեղը հասնիլ, և հիւանդանոցէ հիւանդանոց փոխադրուելով մինչեւ Լուարի զօրանիստ գիւղերը գացած էր:

Վերահաստատութիւնը կէս թռակ առնողներու կարգը դասած էր զայն, և Վէրնօն զրկած էր՝ հոն բնակելու, այսինքն հսկուելու համար: Լուի ԺԼ. Թադաւորը Հարիւր Օրերու միջոցին կատարուած ամէն բաները իբր չեղած սեպելով, անոր ոչ Լէֆօն Տ'Օնէօրի պաշտօնավարութիւնը, ոչ գնդապետի աստիճանը և ոչ ալ պարոնութեան տիտղոսը ճանչցած էր: Բայց Բօնմէրսի երբ որ առիթ ունենար գրելու, «Գնդապետ Պարոն Բօնմէրսի կը ստորագրէր: Միայն մէկ և հին կապոյա թիկնոց մը ունէր, և Լէֆօն տ'Օնէօրի պաշտօնաւորութեան վարդանշանը առանց դնելու դուրս չէր

սեպէր Բօնմէրսին : Կ'ուզէր իրեն յարմար կերպով կըրթել մանուկը : Գնդապետը զուցէ սխալեցաւ այս պայմանը ընդունելով . բայց ստիպուեցաւ զլուխ ծռելու կարծելով թէ լաւ կ'ընէ և միայն ղինքը կը զոհէ :

Ժիւնօրմանի ժառանգութիւնը պզտիկ բան մըն էր . բայց անդրանիկ օրիորդ Ժիւնօրմանի ժառանգութիւնը մեծ էր : Այս մօրաքոյրը՝ որ աղջիկ մնացած էր՝ մօրը կողմէն մեծ հարստութիւն ունէր , և քրոջը տղան իր բնական ժառանգն էր : Տղան որ Մարիուս կ'անուանուէր , գիտէր թէ հայր մը ունի , բայց ուրիշ բան չէր գիտեր : Իր հօրը վրայ ոչ ոք բան մը կ'ըսէր անոր : Բայց այն ակումբին մէջ ուր կ'երթար մեծ հօրը հետ , փափսուքները , ակնարկութիւնները , ակնթարթները՝ ժամանակ անցնելով՝ կրցեր էին մինչեւ պզտիկին միտքը սպրդիլ , և Մարիուս վերջապէս բան մը հասկցած էր և որովհետեւ կերպով մը և յամբարար իր մտքին մէջ կը մղէին և կը թափանցէին այն գաղափարները ու կարծիքները զոր կրնայ ըսուիլ թէ իր ծածած օղին հետ կը շնչէր , կամաց կամաց սկսաւ ամօթ և սաստիկ վիշա զգալ ամէն անգամ որ միտքը կը բերէր հայրը :

Մինչդեռ այսպէս կը մեծնար Մարիուս , գնդապետը երկու կամ երեք ամիսը անգամ մը կը փախէր Վէրնօնէն : Բարիդ կուգար՝ աքսորէն փախչող վաղեմի դատապարտի մը պէս , և Սէն Սիւլբիսի եկեղեցին երթալով կ'սպասէր մինչեւ այն ժամը , ուր մօրաքոյր Ժիւնօրման Մարիուսը պատարագին կը բերէր : Գնդապետը սինի մը ետեւ կը պահուէր առանց շարժելու , առանց շնչել համարձակելու , և Ժիւնօրման մօրաքոյրին ետեւը դառնալու հաւանականութենէն դողալով՝ իր զաւակին կը նայէր : Այս վիրակիրը կը վախնար այն պատաւ աղջիկէն :

Ահա այս առթիւ յարաբերութիւն հաստատած էր պարեն Մապէօֆ արքային հետ որ Վէրնօնի ժողովրդապետն էր :

Այս արժանապատիւ եկեղեցականը Սէն Սիւլբիսի եկեղեցականին եղբայրն էր : Եկեղեցականը նշմարած էր գնդապետին զմայլումով իր զաւակին նայիլը , այտին վրայի սպին և աչքերուն արտասուքի մեծ չիթը : Այս անձը որ կատարելապէս մարդու մը կերպարանքը ունէր և որ կնոջ մը պէս կուլար , եկեղեցականին ուշադրութիւնը գրաւած էր : Եկեղեցականը այս պատճառաւ մոռցած չէր անոր կերպարանքը : Անգամ մը եղբայրը տեսնելու համար Վէրնօն գացած ըլլալով , կամուրջին վրայ Բօնմէրսի գնդապետին հանդիպեցաւ և ճանչցաւ Ս. Սիւլբիսի մօրդը : Եկեղեցականը եղելութիւնը հասկցուց ժողովրդապետին , և երկուքը միասին պատրուակ մը գտնելով այցելութիւն տուին գնդապետին : Այս այցելութիւնը ուրիշ այցելութեանց տեղի տուաւ :

Գնդապետը ի սկզբան միշտ գոց բերան էր , բայց վերջապէս բացուեցաւ անոնց . ժողովրդապետը և եկեղեցականը որ անոր պատմութիւնը ամբողջապէս իմացան , և հասկցան թէ ինչպէս Բօնմէրսի իր երանութիւնը կը զոհէր զաւակին ապագային համար : Այս պատճառաւ ժողովրդապետը սկսաւ յարգանք պատուել գնդապետը . ան ալ սկսաւ սիրով յարիլ ժողովրդապետին : Մանաւանդ թէ ծերունի եկեղեցական մը և ծերունի զինուոր մը եթէ պատահաբար անկեղծ և երկուքն ալ բարեսիրտ ըլլան խիստ մեծ դիւրութեամբ իրարու միտքը կը հասկնան և կը բարեկամանան : Մէկը վարի հայրենիքին համար անձը նուիրած է , միւսն ալ վերի հայրենիքին համար , ասկէ զատ տարբերութիւն չկայ երկուքին մէջ :

Մարիուս տարին երկու անգամ, այսինքն Յու-
վար մէկին և Սէն Ժորժի տօնին օրը շնորհաւորութեան
նամակ կը գրէր իր հօրը, այս նամակները զոր իր ֆո-
րաքայրը կը թելադրէր և ինք կը տողէր, կարծես թէ
նամակագրքէ մը օրինակուած էին, Պ. Ժիլնօրման միայն
այս նամակագրութեան թոյլտուութիւն կ'ընէր: Հաւրը
գորովալի պատասխաններ կը գրէր զոր Մարիուսի մեծ
հայրը առանց կարգալու կը գրպանէր:

Գ Լ Ո Ւ Խ ԺԲ. 9

ԿԸ ՀԱՆԳՁԻՆ

Մարիուս Բօնմէրսի ընկերական աշխարհի մէջ տի-
կին Թ...ի տունը յաճախող անձերու ակումբէն ի զատ
ոչ զոք և ոչ ինչ կը ճանճնար: Այն էր միայն իր պա-
տուհանը ուրկէ կրնար նայիլ աշխարհի: Տխուր էր այս
պատուհանը, որմէ Մարիուս աւելի ցուրտ քան թէ
ջերմութիւն, աւելի խաւար քան թէ լոյս կը ստանար:
Այս պատանին որ՝ երբ սկսաւ յաճախել այն մարդերու
ակումբը՝ ուրախութիւն և լոյս էր քիչ ժամանակի մէջ
տրտմութիւն, ի՞նչ որ աւելի ներհակ է այս հասակին՝
ծանրաբարոյութիւն մը առաւ: Անխռով զարմանքով
կը նայէր այն ամէն պատկառելի և տարօրինակ անձե-
րուն որոնց մէջ կը գտնուէր ինք: Ամէն ինչ մէկտեղ
եկած էր անոր այս յուարումը աւելցնելու համար:
Տիկին Թ...ի սրահին մէջ խիստ պատկառելի ազնուա-
կան պառաւներ կային որոնք Մաթան, Նոյ, Լէվի
կ'անուանուէին. այս անունները քիչ մը տարբերու-
թեամբ կ'արտաբերուէին, ինչպէս Գամպի անունը
Գամպի կ'արտասանուէր: Այս հինաւուրց դէմքերն ու
առտուածաշնչային անունները պատանին մտքին մէջ
հին կտակարանին հետ կը խառնուէին զոր գոց կը
սորվէր: Պառաւները ամէնքն ալ ժողովելով երբ գրե-
թէ մարած կրակի մը բոլորտիքը կը նստէին՝ հազիւ
հազ լուսաւորուելով կանաչագոյն ծածկոցի տակ վա-
ռող ճրագէ մը, երբ Մարիուս այսպէս կը տեսնէր ա-

նոնց դժնէատեսիլ կիսադէմքը, ալեւոր կամ սպիտակ մազերը, ուրիշ ժամանակի մը յատուկ երկայն քաղաները որոնց սոսկալի դոյները միայն կ'որոշուէին. երբ մերթ ընդ մերթ և խիստ քիչ անգամ վէճ ու միանգամայն անողոք խօսքեր կ'ընէին այն պառաւնեքը, Մարիուս անաբեկ նայուածքով մը կը դիտէր զանոնք, կարծելով թէ նահապետութիւններ և մոգութիւններ, և չէ թէ կիներ, ուրուականներ և չէ թէ իրական անձեր կը տեսնէ:

Այս ուրուականներուն հետ կը խառնուէին բազմաթիւ եկեղեցականներ որոնք այս հին սրահին յաճախորդներն էին, և քանի մը ազնուատոհմ մարդիկ. Տը Սաս... մարգիշը, որ տիկին տը Պէրէի առաջին քարտուղարն էր. Տը Վայ... դերկոմօր, որ Շարլը Անթուա կեղծ ստորագրութեամբ միայնագ տաղեր կը հրատարակէր. Տը Պոֆ... իշխանը որ երիտասարդ հասակին մէջ ալեւոր գլուխ մը, աղուոր ու խելացի կին մը ունէր, կին մը որուն ծիրանեգոյն թաւիչէ և մերկաձև քաղայէն և ասոր ոսկեղէն աղբներէն կը խրտչէր այս խաւարամած սկումբը. Տը Ս... Տէ... մարգիշը որ «համեմատական քաղաքավարութիւնը» ամենէն աւելի գիտցողն էր Ֆրանսայի մէջ, Տ'Ամ... կոմսը, բարեսէր կզակ ունեցող պարզամիտ մը, որ Բօր-Տը Կիւլի ասպետ և թագաւորին դահլիճը ըստող Լուվրի թանգարանին մոյքն էր. Պարոն Տը Բօր-Տը Կիւլ որ չիկադէմ և աւելի հինցած քան թէ ձերացած էր, կը պատմէր թէ 1793ին երբ տասնըվեց տարեկան էր, իբր ապստամբ թիարանը նետուած և չղթայուած էր ութսունամեայ ձերի մը հետ որ Միքսի եպիսկոպոսն էր և որ անոր պէս ապստամբ, մինչդեռ ինք իբր զինուոր, թուլօնի թիարանը դրուած էին: Իրենց պաշտօնն էր գիշերը երթալ և կառափնատին վրայէն ժո-

ղովել ցորեկը կտրուած գլուխները և մարմինները. չալիելով կը տանէին այս արիւնաթաթաւ մարմինները, և իրենց թիարարտի կարմիր կրկնոցին հետեւը շրջակին վրայ արիւնային կեղեւ մը ունէին որ առտուն չոր կ'ըլլար և գիշերը խոնաւ: Այսպիսի բիւր կսկիւղի պատմութիւններ կը պատմուէին տիկին Թ... ի սրահը, ուր այնքան կ'անիծուէր Մարա որ վերջապէս կը ծափահարուէր Թրսթայլօնի համար: Միշտ կառաւարութեան կողմը բռնող քանի մը ազգային երեսփոխաններ ուխտ կը խաղային, ինչպէս են Պ. Թիպօր տիւ Շալար, Պ. Տրմարզան Տը Կօմիպուր, և Պ. Գօրնէ-Տէնդուր, որ երեւելի էր իբր ազգային պատգամատունի աջակողմեան երեսփոխանները ծաղրող: Ֆէրէթի գաւառուորը, իր կարծ վարտիքովն ու վտիտ սրունքներովը երբեմն այս սրահէն կ'անցնէր Պ. Տը Թալէրանի տունը երթալու ժամանակ: Զբօսանքի մասին պարոն Տարթուա կոմսին ընկերը եղած էր, եւ՝ Արիստօտէլին հակառակ որ Գամբասբի վրայ կ'ծկուած էր՝ Լա Կիմար անուն անուանի պարուհին չորս թաթի վրայ քայլել տուած և այսպէս փիլիսոփայի մը վրէժին դատաւորի մը շնորհիւ լուծուիլը ցուցուցած էր դարերու միակ տիկին Թ... ի սրահին եկեղեցական յաճախորդներն էին Հայմա արքան որու կ'ըսէր Պ. Լարօս իր Լամուսը լրագրին խմբագրակիցը. Վա՛շ, քերես քանի մը անուորումները երբ քաջառնութիւն սեպեմի, միքէ սակեմ մարդ յիսուսեայ չէ՞: Լըթուրնէօր արքան որ թագաւորին քարոզիչն էր, Ֆրէյսինու արքան որ տակաւին ոչ կոմս, ոչ Լպիսկոպոս, ոչ պաշտօնեայ, ոչ ատենակալ էր, և որ առանց կոճակի հին պատմութեան մը կը հագնէր, և Քէրազընան արքան որ Սէն-Ժէրմէն-Տէ-Ռիէ եկեղեցիին աւագերեցն էր, նաեւ բարին նուիրակը որ այն ատեն գերապայծառ Մագգի Նիսիպի արքեպիսկոպոս էր,

որ ետքը կարգինալ եղաւ, և որ նշանաւոր էր իր երկայն և խոհուն քիթովը. ուրիշ գերապայծառ մըն ալ կար որ էր Բալմիէրի արբան, «ա՛» եկեղեցական ընտանի առաջնորդ, սուրբ-աթոռին մասնակցող եօթը դըպրապետներէն մէկը, լիպէրեան հոյակապ մայր. եկեղեցիին կանոնիկոսը, և սուրբերու փաստաբանն էր. այս պաշտօնը եկեղեցականաց սրբաւորութեան խնդիրներուն կը յարաբերի և գրեթէ կը նշանակէ. Դիւանապետ Դըրախտի պաշտօնատան, վերջապէս երկու կարգինալ, որոնց մէկն էր Պ. Վըլա Լիւգէրն, և միւսը Պ. Տը Գլ... — Թ... : Պ. Տը լա Լիւգէրնի կարգինալը գրագէտ մըն էր, և քանի մը տարիէն ետք Գօնսերփադոն լրագրին մէջ յօդուածներ ստորագրեց Շաթօպրիանին հետ քով քովի. Պ. Տը Գլ... — Թ... Թուլ... ի արքեպիսկոպոս էր, և ստէպ Բարիզ կուգար օղափոխութեան համար և իր եղբորորդին Տը Թ... սեպուհին տունը կ'իջնէր. Տը Թ... սեպուհը ծովային գործոց պատեհադմի պաշտօնեայ եղած է : Տը Գլ... — Թ... կարգինալը զուարթ ծերուկ մըն էր որու կարճ պատմականին տակէն կարմիր գուլպաները կ'երեւային. իր յատկութիւնն էր Հանրագիտարանը տաել և գնդախաղ խաղալ մոլեգնապէս, և այն միջոցներուն անոնք որ ամառը երեկոյները Մ... փողոցէն կ'անցնէին ուր էր Տը Գլ... — Թ... ի ապարանքը, կանգ կ'առնէին գունդերուն ընդհարումը և կարգինալին սուր ձայնը լսելու համար, որ Գաւաւպօլ ըրի, Նշանակի՛, արքա, կը պօռար գերապայծառ Գօթրէին. Գօթրէ անոր ետեւէն Գօնգլավ կ'երթար և Դարիսթի եպիսկոպոս էր տիտղոսով, Տը Գլ... — Թ... կարգինալը տիկին Թ... ի ակմբային սրահը մտած էր իր մտերեմ բարեկամ Պ. Տը Բօգըլօրի շնորհիւ որ Սանլիի վաղեմի եպիսկոպոս Աքատէօի քառսուն անմահներէն մէկն էր. Պ. Տը Բօգըլէօր իր բարձր հասակով

վը և Ագատէմիին բնաւ չպսակելովը երեւելի էր այն ժամանակները Աքատէմի անդամները թանգարանին մէջ նիստ կ'ընէին, և հետքքրները այս թանգարանին մօտակայ սրահին ապակիաւոր դուռնէն կրնային ամէն հինգշաբթի օրեր Սանլիի վաղեմի եպիսկոպոսին նայիլ ակնապիշ, որ սովորաբար ոտքի վրայ կանգուն կը կենար, որուն մազերուն վրայ փոշի ցանուած էր, որուն գուլպաները մանիշակագոյն էին, և որ կրնակը դուռին կը դարձնէր, թերեւս իր փողակապը աւելի աղէկ ցուցնելու համար : Այս ամէն կրնաւորները, որոնց մեծագոյն մասը պալատական ու միանները, որոնց մեծագոյն մասը պալատական ու միանները, գաւալն եկեղեցական էր, տիկին Թ... ի սրահին շուքը կ'աւելցնէին, սրահ մը որու իշխանական տեսքին շնորհիւ կը սեպուէին Ֆրանսայի հինգ ատենակալներ, այսինքն Տը Վիպ... մարքիզը, Տը Թալ... մարքիզը, Տ'Էրպ... մարքիզը, Տամպ... Դերկոմար և Տը Վալ Դուքսը. — Թէեւ Մօն... ի իշխան, այսինքն օտար վեհապետ մը, — այնքան մեծ համարում ունէր Ֆրանսայի և անոր ատենակալներուն վրայ որ ամէն բան անոնց մէջէն կը տեսնէր : Կարդիւնալները Հռոմին Ֆրանսայի առեւտրականներն են. լորտերը Ինկիլթերային Ֆրանսայի առեւտրականներն են. կ'ըսէր : Բայց այս առեւտական ակումբին, ինչպէս ըսինք արդէն, քաղքենի մը կը տիրէր, վասն զի ներկայ դարուս մէջ պէտք է որ յեղափոխութիւնը ամէնուրեք ըլլայ : Տիրողն էր Պ. Ժիլնօրման :

Այս տիկին Թ... ի սրահին մէջ կը գումարուէր ահա բարիգեան անրիծ ընկերութեան էական և ազնուագոյն մասը : Հոչակաւոր անձերու, արքայական հոչակաւորներուն անգամ գոց էր այս սրահին դուռը : Հոչակը միշտ անիշխանութիւն կը պարունակէ. Շաթօպրիան եթէ հոն մտնելու ըլլար, Բէր Տիւշէնի ազ-

դումը պետի ունենար: Ստեփան կային քանի մը ան-
ձինք որոնք անոնց հետ միացած ըլլալով թողատու-
թեամբ կը մտնէին այս ուղղափառ ընկերութեան մէջ:
Պէտք... կոմսը այդ ակումբին մէջ կ'ընդունուէր՝ զգաս-
տութեան դաս տոնելու համար:

Մեր ժամանակի «ազնիւներու» ակումբները այս
ակումբներուն չեն նմանիր ա'լ: Հիմակուան Սէն-ժէր-
մէնի թաղը հերոսութիւն կը հօտի: Արդի արքայական-
ները՝ ի ջատագովութիւն անոնց կ'ըսենք թէ ռամկա-
վարներ են:

Տիկին Թ...ի տունը ակումբները երեւելիքներ ըլ-
լալով, ընտրելագոյն քաղաքավարութեան մը հետ ըն-
տիր և սէգ ճաշակ ունէին: Այս ակումբին սովորու-
թեանց ներքի էին ամէն տեսակ ակամայ նրբութիւն-
ները որոնք բուն հին ընկերութեան բարձր կը կազ-
մէին, բարձր որ թաղուած այլ տակաւին կենդանի է:
Այս սովորութեանց մէկ քանին այլանդակ կ'երեւային,
մանաւանդ խօսքի մէջ: Հարեւանցը հմուտներ թերեւս
գաւառական սովորութիւն կ'ործէին ինչ որ հնութիւն
էր միայն: Զօրապետի կիներ սիկիւն գօրապետի կ'ան-
ուանուէր: Տիկին գնդապետի բոլորովին անգործա-
ծելի չէր: Շնորհալին տիկին Տըլէօն՝ անշուշտ ի յիշա-
տակ Լօնկուիլ և Շըվրէօզ դքսուհիներու՝ իր իշխա-
նութիւն տիրապետէն աւելի վեր կը սեպէր սիկիւն գնդա-
պետի տիրապետը: Տը Գրէզի մարքիզուհին նոյնպէս
սիկիւն գնդապետի կ'անուանէր:

Այս պատիկ երեւելիները Թիւրքիոյ պալատին մէջ
թագաւորին հետ մտերմաբար խօսելու առթիւ՝ փոխա-
նակ ձեռք վեհափառութիւնը բերու, երբորդ դէմքով
միշտ քաղաւորը բերու քաղաքավարակ սն նրբութիւնը
հնարեցին, վասն զի «յափշտակիչը» (Նաբոլէօն) ազտո-
տած էր Ձեր վեհափառութիւն խօսքը:

Այս ակումբին մարդերը իրերը և մարդիկը կ'ը-
տէին: Դարս կը ծաղրէին, հետեւաբար հարկ չունէին
հասկնալու անոր ոգին. ամէնքն ալ իրարու զօրմանք
կուտային. մէկը միւսին կը հաղորդէր որքան լոյս որ
ունէր. էրբմէնիտ Մաթիւսաղէմէն ուսում կ'առնէր.
կոյրը խուլէն տեղեկութիւն կ'ստանար: Անվաւեր կը
սեպուէր այն ժամանակը որ ազնուականներուն կօպ-
լէնց գաղի'ելէն ի վեր անցած էր: Ինչպէս Լուի ԺԸ.
առանց իսխած ըլլալով՝ Աստուծոյ շնորհիւն իր թագա-
ւորութեան քսան հինգերորդ տարին հասած էր, նոյն-
պէս և վտարանդիները ըստ իրաւանց՝ իրենց չափահա-
սութեան քսանհինգերորդ տարին նոր մտած ըլլալ կը
կարծէին:

Ամէն բան ներդաշնակութիւն ունէր. չկար բաւ մը
որ շատ ապրէր. խօսքը հազիւ թէ չունչ մըն էր. լրա-
գիրը՝ որ սրահի ակումբներու հետ համամիտ էր, կար-
ծես թէ պապիրոս մըն էր: Երիտասարդներ կային,
բայց սակաւ ինչ մեծած էին: Նախասենեակը կեցող
սպասաւորներուն համազգեստները ձերի համազգեստ
էին: Բոլորովին անցելոյն վերաբերող այս անձերու
ծառայութիւն բնողներն ալ իրենց տիրոջը պէս անցե-
լոյն գաւակներ էին գլխովին: Ասոնց ամենքն ալ եր-
կար ժամանակէ ի վեր ապրողի, և գերեզմանին հակա-
ռակ յամառողի կերպարանք ունէին: Պահպանել, Պահ-
պանում, Պահպանողական, գրեթէ այս էր անոնց բոլոր
բառարանը. խնդիրը լաւ հոտ ունենալուն վրայ էր: Ի-
րօք այս պատկառելի ակումբներուն կարծիքները հօ-
տաւէտ խուսկեր ունէին, և իրենց տեսիլքները (վէթի-
վէր) ըստած տունկին հօտը կը բուրէին: Մօմիայի կը
նմանէին անոնք: Տէրերը զմոտեալ, սպասաւորներն ալ
յարգապատ էին:

Արժանապատիւ պառաւ մարքիզուհի մը որ վտա-
րանդի էր և անանկ՝ թէև ա՛լ միայն աղախին մը ու-
նէր, սակայն տակաւին՝ (ծառաներս), կ'ըսէր:

Տիկին Թ...ի սրահին մէջ ակմբողները ի՞նչ կընէին:
Անդրային էին: Անդրային ըլլալ. այս խօսքը ա՛լ այսօր
նշանակութիւն չունի, թէև գուցէ աներեւոյթ եղած չէ
ինչ որ կը նշանակէ այն: Բացատրենք այս խօսքը:

Անդրային ըլլալը անդին երթալ կը նշանակէ. ան-
դրային ըլլալն է յանուն գահին՝ իշխանութեան գաւա-
զանիս, և յանուն խորանին՝ քահանայապետական խոյ-
րին վրայ յարձակիլ, տարուած իրը թշնամանել, տա-
նող համալուծ ձիերուն վրայ խուժ'լ, հերետիկոսներու
կիզումին աստիճանին նկատմամբ հրակոյտը խծեծել,
կուռքը յանդիմանել՝ նուազ կռապաշտութեանը համար.
ծայրայեղապէս յարգելով նախատել, բաբին վրայ նը-
ուազ բարութիւն, արքային վրայ նուազ արքայութիւն
և խաւարին մէջ ա՛լ շատ լոյս նշմարել. յանուն սպի-
տակութեան սպիտակ կիճրն, ձիւնէն, կարապէն և
շուշանէն դժգոհ ըլլալ, իրերուն պաշտպան ըլլալ՝
պաշտպանութիւնը մինչև թշնամութիւն տանելով,
կողմնակից ըլլալ՝ կողմնակցութիւնը մինչև հակառա-
կորդութիւն տանելով:

Անդրային օգին մասնաւորապէս վերահաստատու-
թեան առաջին կերպարանքը կը յատկանշէ:

Չկայ պատմութեան մէջ բան որ 1814ին սկսող
և 1820ին վերջացող վեղամեայ միջոցին նմանի, միջոց
մը որու վերջը Պ. Տը Վիլսլ որ աջակողմին փորձառու
մարդն էր, պաշտօնէութեան կը հասնի: Այս վեց տա-
րիները տարօրինակ միջոց մը կազմեցի, աղմկալի և
միանգամայն սգալի, զուարթ ու միանգամայն տխուր,
կարծես արշալուսային ճառագայթներէ լուսաւոր ու
միանգամայն մեծ աղէտներու խաւարով սքողուած,

աղէտներ որոնցմով տակաւին լի էր հորիզոնը և որոնք
յամբարար անցելոյն անդունդը կը սուզէին: Այն միջո-
ցին, այն լոյսին և այն մութին մէջ պղտիկ մարդերու
ամբողջ ընկերութիւն մը ապրեցաւ. նոր ու հին, ծաղ-
րածու և արտում, նորատի և ծեր մալդերու ընկերու-
թիւն, որ արթնցողի պէս աչքը կը շփէր, չկայ բան մը
որ զարթումի կը նմանի որքան կը նմանի վերադարձը.
մարդեր որոնք Պրանսայի կը նայէին զուարթօրէն և
որոնց Պրանսան հեգնապէս կը նայէր. մեկամաղձային,
ծեր և բարեմիտ մարդիկներ որոնք ամենուրեք կը վի-
տային վերադարձողներ և ճիւղներ, «ժամանակաւ»
ամեն բանէ շուարողներ, արի և ազնիւ ազնուական-
ներ որոնք կը ժպտէին և միանգամայն կուլային՝ ըստ
որում Պրանսայի մէջ էին, կը հրճուէին իրենց հայրե-
նիքը նորէն տեսնելով և կը յուսահատէին ա՛լ միայն-
ութիւնը չդանելով, խաչակրութեան ազնուականներ
որոնք կայսրութեան այսինքն ռազմային ազնուական-
ները կ'անարգէին. պատմական տոհմեր որոնք ա՛լ
պատմութիւնը ըմբռնելու կարողութիւն չունէին. Շար-
լըմանի մարտիկներուն թոռներ, որոնք Նաբոլէոնի
զինուորները կ'արհամարհէին:

Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, սուրերն իրարու
վրայ նախատինք կը թափէին. Փօնթընոյի պատերազ-
մին սուրը ծաղրելի և ժանդահար էր, Մարէնկոյի սու-
րն ալ սոսկալի էր, մեծ դանակ մ'էր միայն: Հին ժա-
մանակը չէր ճանչնար նորը: Ա՛լ մարդիկ չէին զգար
ինչ որ վսեմ, և ոչ ալ ինչ որ ծիծաղելի էր: Գտնուե-
ցաւ այնպիսի մարդ մը որ Ագարէն անուանեց Պօնա-
բարդը: Այս մարդկային ընկերութիւնը մեռած է ա՛լ:
Հիմակ անկէ մնացած բան մը չկայ: Երբ պատահաբար
այն աշխարհի մարդերէն մէկ քանիին կերպարանքը
կ'առնենք և կը ջանանք միտքով կենդանացնել, ան-

գրքաշրջաններէն մարդերու պէս տարօրինակ կ'երեւան մեզ: Իրօք այն մարդերն ալ երկու յեղաշրջումներու տակ սուղելով աներեւոյթ եղան: Ո՛հ, ի՞նչ կոհակներ են դաղափարները. ի՛նչպէս շուտով կը ծածկեն ինչ որ պաշտօն ունին ջնջելու և թաղելու, ի՛նչպիսի արագութեամբ անարկու անդունդներ կը բանան:

Այս էր ահա այն հեռաւոր և անարատ ժամանակներու ակումբներուն նկարագիրը, ուր Պ. Մարթէնզիլ Վոլթերէն աւելի խելք ունէր:

Այն ակումբները իրենց յատուկ գրականութիւն մը և քաղաքականութիւն մը ունին: Յիշեցէ՛ն կը հաւատային: Պ. Օտիէ օրէնք մըն էր որու կը հսկանդէին: Պ. Գօլնէի գիրքերը կը մէկնէին. Պ. Գօլնէ հրատարակիչ էր և Մալագէ քարափին վրայ կրպակ մը ունէր ուր հինուփուտ գիրքեր կը վաճառէր: Բոլորովին մարդակեր ճիւղ մը կը սեպէին Նարօլէոնը: Ետքէն քաջական բանակներուն ընդհանուր տեղակալ Պ. Տը Պօնաբարգէ մարքիզին պատմութեան մէջ յիշուիլը դառնաւ ոգիին զիջում մը սեպուեցաւ:

Այս ակումբներուն անարատութիւնը շատ չտեսց: 1818էն քանի մը վարդապետականներ սկսան երեւիլ անոնց մէջ. տագնապալի՛ զանազանութիւն: Ասոնց կերպին էր թագաւորութեան կողմնակից ըլլալ և ինքզինքնին արդարացնել: Ուր որ անդրայինները խիստ սէգ էին, վարդապետականները սակաւ ինչ ամօթահար կ'երևային: Ասոնք ուշիմ էին. լռել գիտէին. ասոնց քաղաքական վարդապետութիւնը մեծ մեծ խօսքերով օծուած էր վայելչապէս: Վարդապետականները իրենց նպատակին պիտի հասնէին: Սպիտակ փողկապներ և կոճկուած թիկնոցներ կը գործածէին ծայրայեղապէս, և այս հազուադէպ ծայրայեղութիւնը ապարդիւն չէր մնար: Վարդապետականներու կուսակցութեան յան-

ցանքը կամ դժբաղդութիւնն եղաւ ծեր երիտասարդները կազմելը: Վարդապետականները խոհմի դիրք կ'առնէին: Բացարձակ և ծայրայեղ սկզբանց վրայ չափաւոր իշխանութիւն մը պատուաստել կ'երազէին, Բանդողական ազատասիրութեան դէմ պահպանողական ազատասիրութիւնը կը պաշտպանէին, և երբեմն մեծ հանճարամտութեամբ կը պաշտպանէին: Անոնք կ'ըսէին. «Ներքեք արքայականութեան. շատ ծառայութիւններ ըրաւ ան. աւանդութիւնը, կրօնքը, հաւատքը, պատկառանքը վերահաստատեց. հաւատարիմ, արի, ասպետական, սիրող և անձնուեր է: Միապետութեան դարաւոր վսեմութիւնները ահա ազգին նորանոր վսեմութեանց հետ խառնեց, թէ և ակամայ: Արքայականք յեղաշրջումը, կայսրութիւնը, փառքը, ազատութիւնը, նորածին գաղափարները, նորաբոյս սերունդները և դարուս ոգին չհասկընալու յանցանքը ունին. բայց անոնց մեղի դէմ ըրած այս անիրաւութեան փոխարէն մի՞թէ մենք ալ երբեմն անոնց դէմ անիրաւութիւն չենք ընել: Յեղափոխութիւնը, որուն ժառանգներն ենք մենք, կը պարտաւորի հասկնալ ամէն բան: Արքայականութեան դէմ կռուիլը ազատասիրութեան հակառակ վարուիլ է: Ի՛նչ անիրաւութիւն, և ինչ կուրուքիւն: Յեղափոխական Ֆրանսան չի յարգեր պատմական Ֆրանսան, այսինքն իր մայրը, ինքզինքը: Սեպտեմբերի հինգէն ետք միապետութեան ազնուականներու նկատմամբ ինչ ընթացք որ բռնուեցաւ, նոյն ընթացքը բռնուեցաւ նաև կայսրութեան ազնուականներու նկատմամբ յուլիսի ութնէն. ետք: Արքայականները անիրաւութիւն ըրին արծիւին, մենք ալ նոյն անիրաւութիւնը ցուցուցինք շուշանադրոյմին: Մի՞թէ պէ՛տք է տարագրելու բան մը ունենալ միշտ: Լուի Ժ. Ի. թագին ոսկեջուրը սրբելը, Հանրի Դ. ին

զինանշանը քերթելը մի՞թէ մեծ օգուտ մը ունի: Մենք կը ծաղրենք Պ. Տճ Վօպլանը որ Իէնայի կամուրջին վրայի Ն. տառերը կը ջնջէր: Ի՞նչ կ'ընէր ան: — Ինչ որ մենք կ'ընենք: Ինչպէս Պուվին, նոյնպէս և Մարէնկօ մերն է: Շուշանադրոյժը, ինչպէս նաև Ն. մեր սեպհականութիւնն է: Մեր ժառանգութիւնն է: Ի՞նչ հարկ կայ նուագեցնել այս ժառանգութիւնը: Պէտք չէ ուրանալ հայրենիքը ոչ անցեալին և ոչ ներկային մէջ: Ինչո՞ւ չսիրենք համայն պատմութիւնը: Ինչո՞ւ չսիրենք համայն Ֆրանսան:

Վարդապետականները ահա այսպէս կը քննադատէին և կը պաշտպանէին արքայականները, որոնք կը դժգոհէին՝ քննադատուելէ և կը կատգելին վասն զի կը պաշտպանուէին.

Անդրալինները արքայականութեան առաջին ժամանակը նշանակեցին. վարդապետականները երկրորդ ժամանակը յատկանշեցին: Կրակոտութեան յաջորդեց վարպետութիւնը: Հոս վերջ կուտանք մեր ծրագրին:

Գիրքիս հեղինակը պատմութեանս շարունակութեան մէջ ժամանակակից պատմութեան այս հետաքրքրալիս ժամանակը գտաւ իր ճամբուն վրայ, և անկէ անցնելու միջոցին պարտաւորեցաւ անգամ մը դիտել և գծագրել այն ընկերութեան տարօրինակ ծրագիրներէն մէկ քանին, ընկերութեան մը որ այսօր անծանօթ է: Բայց արագօրէն և առանց դառն կամ հեգնալի գաղափար մը ունենալու կը կատարէ այս պարտաւորութիւնը: Հեղինակը այն անցելոյն իջարի յիշատակներով, յիշատակներ որոնք գործվալի և յարգի են, վասն զի իր մօրը կը մօտենան: Մանաւանդ կը խոստովանինք թէ այն պզտիկ ընկերութիւնն ալ իր մեծութիւնը ունէր: Կրնանք անոր վրայ ժպտիլ, բայց չենք կրնար արհամարհել, ոչ ալ տեսլ: Ուրիշ ժամանակի Ֆրանսան էր այն:

Մարիուս Բօնմէրսի այս կամ այն կերպով ուսում առաւ ամէն պատանիներու պէս: Երբ մօրաքոյրին ձեռքէն ազատեցաւ, Պ. Ժիլնօրման դասական ամենայնատակ անմեղութեան վարժապետ արժանապատիւ մարդու մը յանձնեց Մարիուսը, որպէս զի կրթութիւն առնէ: Լէյս նորածիլ սիրտը՝ որ կը փթթէր՝ կեղծ համեստուհի մը ձեռքէն տմարդի իմաստակի մը ձեռքը անցաւ: Մարիուս վարժարանի ուսումները աւարտելէն ետք իրաւագիրութեան դպրոցը մտաւ: Արքայական, մոլեռանդ և խստաբարոյ էր: Քիչ կը ռիւքէր իր մեծ հօրը, որուն զուարճութիւնն ու լրբութիւնը ծանր կուգային իրեն, իսկ իր հօրը նկատմամբ տխուր էր:

Բայց եռանդոտ և ցուրտ ագնիւ, սէգ, երկիւղած, վառվռուն՝ տմարդի ըլլալու չափ պարկեշտ, վայրենի ըլլալու չափ անարատ տղայ մըն էր ան:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

ԱԻԱԶԱԿԻՆ ՎԱԽՃԱՆԸ

Մարիուս իր դասական ուսումները աւարտած միջոցին Պ.Ժիլնօրման ալ ընկերական յարաբերութիւնները դադրեցուց: Մնաս բարեաւ ըսաւ Սէն.Ժէրմէն արուարձանին և տիկին Թ...ի սրահին, և Մարէի թաղը քաշուելով իր տունը բնակեցաւ որ Ֆիլլ-տիւ-Դալվէրի գոհնին մէջն էր:

Մարիուս 1827ին տասնըեօթ տարու էր: Իրիկուն մը երբ տունը դարձաւ, տեսաւ որ մեծ հօրը ձեռքը նամակ մը կար:

— Մարիո՛ւս, ըսաւ Պ. Ժիլնօրման, վաղը Վէրնօն պիտի երթաս :

— Ինչո՞ւ, հարցուց Մարիուս :

— Հայրդ տեսնելու համար :

Մարիուսի վրայ դող եկաւ : Ամէն բան անցած էր միտքէն, բայց բնաւ միտքէն չէր անցնէր թէ՛ օր մը հարկ պիտի ըլլար իր հայրը տեսնել : Մարիուսի համար ասկէ աւելի անակնկալ, աւելի զարմանալի և՛ փութանք ըսելու՝ աւելի տհաճոյ բան մը չէր կրնար ըլլալ : Հեռաւորութիւնը մերձաւորութեան կը բռնադատուէր : Հայրը տեսնելու պարտքը չէ թէ կսկիծ մըն էր, այլ բռնի յոգնութիւն մը :

Մարիուս՝ քաղաքական հակակրօնական պատճառներէն ի դատ՝ համոզուած էր նաեւ թէ չէր սիրեր զինքը իր հայրը, սուսերաձիգը, ինչպէս կ'ըսէր Պ. Ժիլնօրման իր հեղութեան օրերը : Յայտնի էր թէ հայրը չէր զգար թէ կը սիրուի անկէ : Ամենեւին չեմ զարմանար, կ'ըսէր իւրովի :

Այնքան շուարեցաւ որ Պ. Ժիլնօրմանին բան մը չհարցուց. Մեծ հայրը կրկնեց. — Կ'երեւայ թէ հիւանդ է : Քեզի կ'ուզէ : Պահ մը լռելէն յետոյ, շարունակեց :

— Վաղը առտու մեկնէ՛ : Կարծեմ թէ Յօնթէնի բակը կտռք մը կայ որ ժամը վեցին կը մեկնի և իրիկունը կը հասնի : Կ'ըսէ հայրդ թէ ստիպողական է երթալդ :

Յետոյ ճմլեց նամակը և գրպանը դրաւ :

Մարիուս կրնար այն իրիկուն մեկնիլ և հետեւեալ օրը առտուն հօրը քով գտնուիլ : Այն ժամանակները Պուլօի փողոցը ուղեկառք մը կար որ գիշերով Ռուան կ'երթար և Վէրնօնէն կ'անցնէր : Ոչ Պ. Ժիլնօրման, ոչ ալ Մարիուս կամք ըրին տեղեկանալու :

Հետեւեալ օրը իրիկուան Մարիուս Վէրնօն հասաւ :

Ճրագները կ'սկսէին վառիլ : Հարցուց մարդու մը թէ ո՛ւր էր Պ. Բօնմէրսի տունը : Վասնզի Մարիուս միտքովը Վերահաստատութեան հետ համակարծիք էր, եւ անոր պէս ինքն ալ չէր ճանչնար իր հօրը ոչ պարօնութիւնը և ոչ գնդապետութիւնը :

Մարդը ցուցուց տունը : Մարիուս դուռը զարկաւ, կին մը եկաւ բացաւ՝ ձեռքը պզտիկ ճրագ մը բռնած :

— Պ. Բօնմէրսիին տունը ա՛յս է :

Կինը գլուխը շարժեց՝ այո՛ ըսելու միտքով :

— Կրնա՞մ տեսնուիլ հետը :

Կինը բացասական նշան մը ըրաւ :

— Բայց իր տղա՛ն ե՛ւ ես, կրկնեց Մարիուս : Ինձ կ'սպասէ ան :

— Ա՛լ չսպասեր, ըսաւ կինը :

Այն ատեն նշմարեց որ կինը կուլար :

Կինը մատովը ստորին սրահի մը դուռը ցուցուց : Մարիուս ներս մտաւ :

Այս սրահին մէջ զօր բուխերիկին վրայ դրուած ճարպի ճրագ մը կը լուսաւորէր, երեք մարդ կար, մէկը ոտքի վրայ էր, միւսը ծունր դրած, և մէկն ալ գետինն էր շապիկով և երկնցած պառկած էր տախտակամածին վրայ : Գետինը երկնցողը գնդապետն էր :

Միւս երկուքը բժիշկ մը և քահանայ մըն էր որ աղօթք կ'ընէր :

Գնդապետը երեք օրէ ի վեր ուղեղի տենդով պառկած էր : Հիւանդութիւնը սկսած ժամանակ յոռի նախազգացում մը ունենալով՝ նամակ գրած էր Պ. Ժիլնօրմանին, զաւակը ուղելու համար : Հիւանդութիւնը ծանրացած էր : Մարիուսի Վէրնօն հասած իրիկունը գնդապետը բանդագուշած էր. առանց սպասուհիին խօսքը մտիկ ընելու անկողնէն ելած էր, պոռալով. — Տղաս չեկաւ դեռ, ուրեմն ես երթամ զինքը տեսնելու :

Յետոյ իր սենեակէն ելած, նախասենեակին տախտակամածին վրայ ինկած և հոն մեռած էր :

Բժիշկը և ժողովրդագետը կանչուեցին : Բժիշկը շատ ուշ եկած էր, ժողովրդագետը շատ ուշ եկած էր. զաւակը նոյնպէս շատ ուշ հասած էր :

Ճրագին աղօտ լոյսովը գետինը երկնցած դալկադէմ գնդապետին այտին վրայ մեծկակ կաթիլ մը արցունք կ'երեւար որ անոր մեռած աչքէն հոսած էր : Աչքը մարած էր, բայց արտօսքը չորցած չէր : Այս արցունքը իր զաւկին յապաղումն էր :

Մարիուս այս մարդուն նայեցաւ զոր առաջին և վերջին անգամ կը տեսնէր, դիտեց անոր պատկառելի և առնական դէմքը, բաց աչքերը որոնք չէին նայեր, սպիտակ մազերը և ջղապինդ անդամները : Այս անդամներուն վրայ տեղ տեղ թխազոյն գիծեր կը նշմարուէին որոնք սորբի նշաններ էին, և տեսակ մը կարմիր աստղեր որոնք գնդակներու ծակեր էին : Դիտեց այն ահագին սպին որ այս դէմքին վրայ դիւցազնութիւն կը դրոշմէր, դէմք մը ուր Աստուած բարութեադրոշմը զարկած էր : Մտածեց թէ այս մարդը իր հայրն էր և թէ մեռած էր այն, բայց անզգայ մնաց :

Զգացած արտմութիւնը այն արտմութիւնն էր զոր պիտի զգար ուրիշ որեւէ մարդու մը առջեւ եթէ զայն մեռած և գետինը փռուած տեսնէր :

Այս սենեակին մէջ սուգը, կսկծալի սուգ մը կը տիրէր : Սպասուհին անկիւն մը քաշուած կուլար հեծկլտումով, ժողովրդագետը կ'աղօթէր, միանգամայն իր հեծկլտալը կը լսուէր, բժիշկը աչքերը կը սրբէր. դիակը անգամ կուլար :

Այս բժիշկը, քահանան և կինը մէկ կողմէ կըսկծանք կը ցաւէին, միւս կողմէ Մարիուսի կը նայէին անմոռունչ : Մարիուսն էր օտարականը : Մարիուս որ

խիստ քիչ յուզուած էր, ահնալ և իր գիրքէն շփոթիլ զգաց. զխարկը ձեռքը ըլլալով թողուց որ իննայ կարծել տալու համար թէ վիշտը այժմ չէր թողուր իրեն որ կարենայ բռնել զայն :

Միանգամայն խղճի տագնապ մը կ'զգար և ինքզինքը կ'անարգէր այսպէս վարուելուն համար : Միթէ ի՞նչ էր յանցանքը : Սէր չուներ իր հօրը վրայ. ի՞նչ կրնար ընել :

Գնդապետը բան մը չէր թողած : Կահ կարասին ծախուեցաւ, և ստակովը հազիւ հազ թաղումին ծախքը վճարուեցաւ : Սպասուհին թուղթի կտոր մը գտաւ և Մարիուսին յանձնեց : Այս թուղթին վրայ հետեւեալ տողերը կային զոր գնդապետը իր ձեռքով գրած էր .

«— Զաւակիս համար. — Կայսրը Պարոնութեան տիրոջոս տուաւ ինձ Վաթէրլոյի պատերազմի գաշտին վրայ : Քանի որ Վերահաստատութիւնը չուզեր ճանչնալ իմ այս տիտղոսս զոր արիւնս թափելով առած եմ, զաւակս պիտի առնէ և կրէ զայն : Աւելորդ է ըսել թէ ան կը պարտաւորի այս տիտղոսին արժանի վարմունք ունենալ :

Գնդապետը թուղթին ետեւը կ'աւելցնէր.

«Այս Վաթէրլոյի պատերազմին մէջ յիշնապետ մը կեանքս ազատած է : Յիշնապետին անունն է Թէնարտիլ : Վերջին ժամանակներս կարծեմ թէ Բարիդի չըրջակայ գիւղերէն մէկուն մէջ, Շէլի կամ Մօնֆէրմէյի մէջ պանդոկ մը կը բանեցնէր : Զաւակս եթէ հանդիպելու ըլլայ այս Թէնարտիլին, թող ընէ անոր այն ամէն բարիքը զոր կարող է ընելու :»

Մարիուս այս թուղթը առաւ և պահեց չէ թէ հաւատարիմ ըլլալուն, այլ զգալուն համար ժահուան այն անորոշ պատկառանքը որ միշտ կը գրաւէ մարդու սիրտը : Գնդապետէն բան մը չմնաց : Պ. Ժիլնօրման հնա-

վաճառի մը ծախեց անոր սուրը և համազգեստը: Դրացնները պարտէզը թալլեցին, և հազուադիւտ ծաղիկները կողոպտեցին: Միւս տունկերը մորենի և մացառ դարձան և չորցան:

Մարիուս միայն քառասունըութը ժամ մնացած էր Վէրնոն: Թաղումէն ետք Բարիզ վերադարձած, և նորէն իր իրաւագիտութեան դասերը ուսանիլ սկսած էր, ա՛լ միտքը անգամ չբերելով իր հայրը, իբր թէ էութիւն ունեցած չըլլար ան:

Գնդապետը երկու օրուան մէջ թաղուած և երեք օրուան մէջ մոռցուած էր: Մարիուս գլխարկին վրայ սև շղարշ մը դրաւ և ահա ամէն ինչ եղաւ լմնցաւ:

Գ Լ Ո Ւ Ե Ե.

ՅԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ, ԸԼԼԱԼՈՒ ԶԱՄԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻ ԵՐԹԱԼՈՒ Օ Գ Տ Ա Կ Ա Ր Ո Ւ Թ Ր Ի Ն Ը

Մարիուս իր մանկութեան կրօնական սովորութիւնները պահած էր: Կիրակի օր մը պատարագ տեսնելու համար Սէն Սիւլբիս եկեղեցի գացած և մտած էր ճիշդ Աստուածածնի այն մատուռը ուր կուգար իր մօրաքոյրին հետ մանկութեանը ժամանակ: Այն օրը սովորականէն աւելի թարթափուն և մտախոհ կացութեան մէջ ըլլալով, սիւնի մը ետեւը կեցած և անուշադրութեամբ ծնրադրած էր Իւթրէչի թուաշապատ արթողի մը վրայ որուն ետեւը դրուած էր Պ. Մապեօն:

Եկեղեցական: Պատարագը հազիւ սկսած էր, և ահա ծեր մը եկաւ և Մարիուսին ըսաւ.

— Պարոն իմս է այդ տեղը:

Մարիուս անպարանքով մէկ կողմ քաշուեցաւ, և ծերը իր արժողը առաւ:

Երբ պատարագը լմնցաւ, Մարիուս քանի մը քայլ անդին կը կենար և կը խորհէր. ծերը նորէն մօտեցաւ և ըսաւ.

— Ներողութիւն կը խնդրեմ ձեզմէ, պարոն, քիչ մը առաջ ձեզ անհանգստութիւն տալու և հիմակ իսկ նորէն անհանգստութիւն պատճառելու համար. բայց անշուշտ նեղացած էք ինծի դէմ, ուստի պէտք է որ բացատրութիւն տամ:

— Անօգուտ է բացատրութիւն տալդ, պարոն, ըսաւ Մարիուս:

— Այո, պէտք է որ տամ, կրկնեց ծերունին. չեմ ուզեր որ զէշ կարծիք ունենաք իմ վրայ: Այն տեղը սիրելի է ինձ: Կը կարծեմ թէ հոն պատարագը լաւագոյն կ'երեւայ ինձ: Հիմայ պիտի ըսեմ թէ ինչո՞ւ համար: Խեղճ և բարեսիրտ հայր մը որ ընտանեկան կարգադրութեանց համար արգիլուած էր տեսնելու իր զաւակը, ամէն երկու կամ երեք ամիսը անգամ մը կաւորաւորապէս կուգար այնտեղ կը կենար իր զաւակը տեսնելու համար, վասն զի տրիշ առիթ և ուրիշ միջոց չուներ զայն տեսնելու. տասը տարի այսպէս աշուղտէր զայն տեսնելու. հոն գալ և կենալը տեսած եմ: Հոն կուգար ծիղդ այն ժամուն յորում իր զաւակը եկեղեցի կը բերուէր: Պզտիկը ամենեւին չէր գիտեր թէ հոն էր հայրը: Անմեղը թերեւս և ոչ իսկ հայր մը ունենալը գիտէր: Հայրը սիւնի մը ետեւը կը կենար որպէս զի չտեսնուէր: Ջաւկին կը նայէր ու կուլար: Այս խեղճ մարդը կը պաշտէր իր պզտիկը: Ես տեսայ այս բանը: Այնտեղը

կարծես նուիրական տեղ մը եղաւ ինծի համար, և սո-
վորութիւն ըրած եմ հոն կենալու՝ պատարագը մտիկ
ընելու համար: Ընտրելի է ինձ հոն նստիլ քան թէ
դասի նստարանին վրայ ուր իբր եկեղեցական իրաւունք
ունիմ նստելու: Փոքր ինչ ճանչցայ, իսկ այն աննստիմ
մարդը: Աներ մը, հարուստ քենի մը, ազգականներ և
ուրիշ չգիտեմ ինչեր ունէր, որոնք կ'սպառնային զա-
ւակը ժառանգութենէ զրկել, եթէ ան, այսինքն հայրը
տեսնելու ըլլար զաւակը: Խեղճ մարդը զոհուած էր,
որպէս զի իր զաւակը օր մը հարուստ և երջանիկ ըլ-
լայ: Այն ազգականները քաղաքական կարծիքի պատ-
ճառաւ զաւակը հօրմէն զատած էին: Անշուշտ կը հա-
ւանիմ քաղաքական կարծիքներու, բայց կան այնպիսի
անձինք որոնք կանգ առնել չգիտեն: Տէր իմ Աստ-
ուած, մարդ մը Վաթէրլօի մէջ պատերազմած ըլլալով
հրէջ մը չըլլար. այսպիսի պատճառի մը համար զաւա-
կը հօրմէն չզատուիր: Պօնաբարդի գնդապետներէն
մէկն էր ան: Կարծեմ թէ մեռած է: Վէրնօն կը բնա-
կէր ուր եղբայրս ժողովրդապետ է, և անունը Բօնմա-
րիի կամ Մօնթէրսիի պէս բան մըն էր...: Իրաւ է որ
աղէկ սուր գործածել գիտէր:

— Բօնմէրսի, ըսաւ Մարիուս տօգունելով:

— Ճիշդ լսիք, Բօնմէրսի է: Միթէ կը հանչնայի՞ք
դայն:

— Հայրս էր, պարոն, ըսաւ Մարիուս:

Ծերունի եկեղեցականը ձեռքերը իրարու միացուց
և պոռաց:

— Ահ, դո՛ւք էք տղան: Այո՛, այնպէս է, հիմայ
հասակը առած մարդ մը եղած ըլլալ պէտք է: Էհ,
խեղ՛ տղայ, կրնանք ըսել թէ այնպիսի հայր մը ու-
նեցաք որ շատ սիրած է ձեզի:

Մարիուս թեւը ձերունիին տուաւ, և մինչև բնա-
կարանը տարաւ դայն:

Հետեւեալ օրը Մարիուս Պ. Ժիլնօրմտնին ըսաւ:

— Քանի մը բարեկամներու հետ որսորդութեան
երթալ և դրօսնուլ որոշեցինք: Կը հաճի՞ք հրաման տալ
ինձ որ երեք օր բացակայիմ:

— Զո՛րս օր, պատասխանեց մեծ հայրը. գնա՛,
զուարճացի՛ր: Եւ աչքը թարթելով կամաց մը ըսաւ
աղջկանը:

— Կ'երեւի թէ աղջիկ մը գտած է:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

Թէ Ի՛նչ ՀԵՏԵԻՈՒԹԻՒՆ Կ'ՈՒՆԵՆՈՅ ԵԿԵՂԵՑՊԱՆԻ ՄԸ

Հ Ս Ն Դ Ի Պ Ի Լ Ը

Քիչ մը ետք պիտի տեսնենք թէ ո՛ւր գնաց Մա-
րիուս: Մարիուս երեք օր բացակայ եղաւ: Յետոյ
Բարիզ դարձաւ, ուղղակի իրաւագիտութեան դպրոցի
թանգարանը գնաց և «Մօնիթէօր» պաշտօնական լրա-
դրին կազմուած ամբողջ թերթերը ուզեց:

Կարդաց «Մօնիթէօր»ը, կարդաց հանրապետութեան
և կայսրութեան բոլոր պատմութիւնները, «Մէմօրիալ
Տը Սէնթ Էլէն»ը, ամէն տեղեկագիրները, լրագիրները,
օրաթերթերը, յայտարարութիւնները, ամէն ալ լա-
փեց, լնցուց: Երբ առաջին անգամ մեծ բանակին օրա-
թերթերուն մէջ իր հօրը անունը տեսաւ, ճիշդ չարաթ
մը տեսնողով համակուեցաւ: Գնաց տեսաւ այն զօրա-
պետները, և մտնաւ անդ Հ... կոմսը, որոնց հրամանին

տակ ծառայած էր Ժորժ Բօնմէրսի: Մապէօֆ եկեղեց-
պանը զոր նորէն տեսնելու գացած էր, պատմած էր
Մարիուսին իր հօրը Վէրնօնի մէջ անցուցած կեանքը,
գնդապետին ղեկական ծառայութենէ քաշուելը, ծա-
ղիկները, միայնութիւնը: Մարիուս հետզհետէ ճանչ-
ցաւ կատարելապէս այն հազուագիւտ, վեհ և քաղցր
մարդը, այն առիւծ-գառնուկը որ իր հայրը եղած էր:

Բայց ա՛լ գրեթէ չէր տեսներ Ժիլնօրմանները,
վասն զի այս ուսումին պարապելով իր բոլոր ժամերը,
ինչպէս նաև բոլոր միտքը անոր տուած էր: Ընթելու
միջոցին կ'երեւար. ապա կը մրմռար: Պ. Ժիլնօրման
կը ժպտէր. — Վա՛շ, վա՛շ, կ'ըսէր, աղջիկները սիրելու
ժամանակն է հիմայ: — Ներքեմն ալ կ'աւելցնէր ծերու-
նին. — Շուտի՛կը տանի. կը կարծէի թէ տարփական
յարաքերութիւն մըն է այս: Բայց կ'երեւի թէ ճշմարիտ
տռիփ մըն է:

Իրօք տռիփ մը ունէր Մարիուս: Այս երիտասարդը
հետզհետէ կը պաշտէր իր հայրը:

Միևնոյն ժամանակ տարօրինակ փոփոխութիւն մը
կ'առնէին իր զաղափարները: Այս փոփոխութիւնը բազ-
մաթիւ և յաջորդական կերպարանքներ ունեցաւ: Այս
մեր ժամանակի միտքերուն պատմութիւնը ըլլալով,
օգտակար կը սեպենք քայլ առ քայլ զիտել այս կեր-
պարանքները և ամէնն ալ ցուցնել:

Մարիուս խողովութեամբ կը համակուէր պատմու-
թիւնը կարգալով: Ընթերցումին առաջին հետեւութիւ-
նը եղաւ սքանչանալ:

Հանրապետութիւնը, կայսրութիւնը մինչև այն ա-
տեն Մարիուսի համար հրէշային բառեր երևցած էին:
Հանրապետութիւնը կառափնատ մըն էր մշուշի մէջ.
կայսրութիւնն ալ թուր մը գիշերային մթութեան մէջ:
Հիմայ նայած էր անոնց, և ուր որ կը կարծէր մնմիայն

խաւարմած քառս մը նշմարել, երկիւղով ու ուրա-
խութեամբ խառն տեսակ մը անուր զարմանքով աստ-
ղերու փողփողումը տեսած էր, աստղեր որոնք էին
Միրապօ, Վէրնիօ, Սէն-Ժիւսթ, Բօպէսքէր, Գամիլյ
Տէմուլէն, Տանթօն, նաև արեւի մը ծագումը որ էր
Նաբուլէօն. Չէր գիտեր թէ ո՛ւր կը գտնուէր հիմայ:
Ճառագայթներէ կուրնալով կ'ընկրկէր: Չարմանքը
անցնելէն ետք Մարիուս քիչ քիչ վարժուեցաւ այս
ճառագայթներուն, գործողութիւնները զիտեց առանց
չլացումի, երեւելի անձերը քննեց՝ առանց սարսափի:
Իր տեսլահարը բիւր յեղափոխութեան և կայսրութեան
հեռաւոր և լուսաւոր տեսքը գիտեց. տեսաւ պատա-
հարներու և մարդերու այս երկու խումբին ամէն մէ-
կը. մէկը հանրապետութիւնն էր քաղաքացիին իրա-
ւունքներուն վեհապետութեան մէջ, որուն կրկին տէր
եղած էին ժողովուրդները. կայսրութիւնը զաղղիական
զաղափարի վեհապետութեան մէջ որ Եւրոպայի իշխած
էր, տեսաւ որ յեղաշրջումէն ժողովուրդին մեծ կերպա-
րանքը և կայսրութենէն Ֆրանսայի մեծ կերպարանքը
կ'ելլէր: Խղճովին խոստովանեցաւ թէ լաւ էր այս
ամէնը:

Մենք հարկ չենք համարիր նշանակել հոս ինչ որ
Մարիուսի զմայումը չէր նշմարեր՝ իրերու կացու-
թեան էական արժէքը առանց մանրազնին քննու-
թեան կշռած ժամանակ: Յառաջաքայլ մտքի մը վիճա-
կը կը նշանակենք, Մարիոս անգամ մը օթեւանելով ա-
մէն տեսակ յառաջգիւղութիւն չկրնար ընել: Այս ճշմար-
տութիւնը՝ մեր արդէն ըսածներուն և միանգամայն այ-
սուհետեւ ըսելիքներուն համար անգամ մը հաստատե-
լէն ետք կը շարունակենք:

Մարիուս այն ատեն նշմարեց թէ մինչև հիմա
հասկցած չէր թէ ինչ էր իր հայրը և ինչ էր իր հայ-

րենիքը. ոչ մին և ոչ միւսը ճանչցած էր, և իր աչքերը կտմայական տեսակ մը խաւարով վարագուռուած էին: Հիմա աչքը կը տեսնէր, և մէկուն վրայ կը սքանչանար, միւսն ալ կը պաշտէր:

Յաւերով և տագնապներով համակուած էր, և յուսաբեկ կը մտածէր. ա՛լ միմիայն գերեզմանի մը կրնար ըսել ինչ որ ունէր իր հոգիին մէջ: Ո՛հ, եթէ ապրէր հայրը, եթէ տակաւին հայրը կորսնցուցած չըլլար, եթէ աստուած իր կարեկցութեամբն ու բարութեամբը թոյլ տուած ըլլար որ տակաւին կենդանի մնայ այն հայրը, ի՞նչպէս պիտի վազէր, ի՞նչպէս պիտի շտապէր, ի՞նչպէս պիտի աղաղակէր իր հօրը:

— Հա՛յր իմ, անա եկայ ե՛ս եմ, իմ սիրտս ալ քու սրտիդ համատիպն է, քու զաւակդ եմ: Արդեօք ի՞նչպէս պիտի համբուրէր անոր սպիտակահեր գլուխը, ի՞նչպէս իր արտասուքովը պիտի ողորդէր անոր մազերը, ի՞նչպէս ակնապիշ պիտի նայէր անոր սպիին, ինչպէս ձեռքերը պիտի սեղմէր, զգեստները պիտի պաշտէր, ոտքերը պիտի համբուրէր: Աւա՛ղ, այն հայրը ինչո՞ւ արդեօք այսքան չուտ, տարիքը չառած, արդարութիւնը, իր զաւկին սէրը չվայելած մեռած էր: Մարիոս սրտին մէջ անընդհատ հեծկլտում մը ունէր որ անդադար («ափսոս») կ'ըսէր: Միանգամայն հետզհետէ աւելի զգոնութիւն, աւելի ծանրութիւն կ'ստանար ստուգիւ, և աւելի կը վստահէր իր հաւատքին ու մտածումին: Ամէն մէկ բոպէ ճշմարտութեան նշոյններ կ'երեւէին և անոր միտքը կ'ամբողջացնէին: Կարծես թէ ներքնապէս կ'աճէր Մարիոս: Կ'զգար թէ տեսակ մը բնական ընդարձակութիւն կ'ստանար սա երկու իրերէն, որոնք նոր էին իրեն համար, այսինքն հայրն ու հայրենիքը:

Ամէն բան կը բացուէր բանալի մը ունեցողին առջեւ բացուելուն պէս: Ինքն իրեն կը բացատրէր ինչ որ ատած էր. կը հասկնար ինչ որ քամահրած էր. ա՛լ ակներեւապէս կը տեսնէր թէ ինչ նախախնամական, երկնային և մարդկային նշանակութիւն ունէին այն վաեմ իրերը զոր ատել սորված էր, և այն մեծ մարդերը զոր անիծելու հրահանգ ատած էր: Երբ միտքը կը բերէր իր նախորդ կարծիքները, որոնք առջի օրուանն էին և որոնք սակայն արդէն չառ հին կ'երեւնային իրեն, կը սրտմտէր և կը ժպտէր: Իր հօրը ի՞նչ երեւելի մարդ ըլլալը ճանչնալէն ետք բնականապէս սկսած էր ճանչնալ նաեւ Նաբոլէոնին ի՞նչ երեւելի մարդ մը ըլլալը:

Բայց պէտք է ըսենք թէ Մարիոս առանց աշխատութեան ստացած չէր այս ճանաչումը:

Մանկութեան ժամանակէն ի վեր իր միտքը 1814ի կուսակցութեան Պոնաբարդի վրայ ըրած դատումներով տոգորուած էր: Արդ Վերահաստատութեան ամէն նախապաշարութեանը Նաբոլէոնը տձեւացնելու նպատակ ունէին: Նաբոլէոն Բոպէսքիէրէն շատ աւելի ատելի էր Վերահաստատութեան: Պուրպոնեանք ազգին յոգնութեանէն և մայրերու ատելութենէն օգուտ քաղած էին բաւական վարպետութեամբ: Պոնաբարդ գրեթէ առատակալական տեսակ մը հրէշ սեպուած, և 1814ի կուսակցութիւնը այս հրէշը նկարագրելու համար ժողովուրդին երեւակայութեան՝ որ ինչպէս քիչ մը առաջ կ'ըսէինք՝ մանկական երեւակայութեան կը նմանի, հետզհետէ երեւան կը հանէր ամենէն անելի, սոսկալի ու միանգամայն մեծ իրերէն սկսելով մինչև ինչ որ սոսկալի ու միանգամայն ծիծաղելի է, Տիբերէն սկսելով մինչև Գաբաղանհալօղը: Հետեւաբար Պոնաբարդի վրայ խոսողը ազատ էր կամ հեծկլտալու կամ խնդալու, բա-

ւական էր որ տառերս թիւնը ըլլաւ այս հեծկլտումին կամ ինդումին շարժառիթը:

Մարիուս իր մտքին մէջ ահա այս գաղափարները ունէր միայն այն մաքուր վրայ: Այս գաղափարները խառնուած էին այն յամառութեան հետ զոր ունէր իր բնաւորութիւնը: Մարիուսի ինքնութեան մէջ փոքր և յամառ մարդ մը կար որ Նաբոլէոնը կ'ատէր:

Երբ կարդաց պատմութիւնը, և երբ մանաւանդ տեղեկագիրները և նիւթերը հետազոտելով քննեց զայն Նաբոլէոնը վարագործող քողը կամաց կամաց պատուեցաւ անոր առջև: Անբաւ բան մը նշմարեց, և կասկածեցաւ թէ գուցէ մինչև հիմա սխալած էր ինչպէս ուրիշ բաներու նոյնպէս և Պօնաքարդի նկատմամբ. ամէն օր աւելի լաւ կը տեսնէր, և՛ յամրաբար, քայլ առ քայլ, ի սկզբան գրեթէ չուզելով, ապա եռանդով և կարծես հմայական անդիմադրելի զօրութիւնէ մը ժողուելով սկսաւ աւելնի նախ մթին, ապա աղօտապէս լուսաւոր, և վերջապէս լուսաւոր և փառաւոր սասի՛ճաններէն վերանալ:

Գիշեր մը տանիքին տակ չինուած իր պղտիկ սենեակին մէջ նստած էր առանձին: Մոմը կը վառէր, ինք բաց պատուհանին քով սեղանի մը վրայ կոթնելով կը կարդար: Անջրպետութեան մէջէն ամէն տեսակ մտախոհութիւններ կուգային իր վրայ և իր մտածումին հետ կը խառնուէին: Կա՛յ արդեօք գիշերին պէս տեսարան մը. խորին չնչիւններ կը լսուին որոնք չգիտես թէ ուրիշ կուգան. խարոյկի պէս կը փալփիլ լուսնթաղը որ երկրէս հազար երկու հարիւր անգամ մեծ է. երկինքը խաւարամած է, աստղերը կը փողփողին. ահագին է այս տեսարանը:

Մարիուս մեծ բանակին օրաթերթերը կը կարդար, այն օրաթերթերը որոնք պատերազմի դաշտին վրայ

գրուած հոմերական երգերու տուներ են: Անոնց մէջ տեղ տեղ իր հօրը անունը և ամենուրեք կայսեր անունը կը տեսնէր. մեծ կայսրութիւնը ամբողջապէս կ'երևար իրեն. կարծես թէ մականթացութիւն և տեղատուութիւն մը կ'զգար որ իր սրտին մէջ կ'ուռէր և կը բարձրանար. մերթ Եւրթ կը կարծէր թէ հայրը իր քովէն կ'անցնէր շունչի մը պէս և ականջին բան մը կը փսփսար. սակաւ առ սակաւ տարօրինակ մարդ մը կը դառնար. թմբուկները, թնդանօթը, փողարները, վաշտերու չափաւոր քայլը, ձիաւորներուն խորին և հեռատար արշաւը լսել կ'երեւակայէր. ժամանակ առ ժամանակ աչքերը դէպ երկինք կը վերցնէր, անյատակ անգուններու մէջ ահագին համաստեղութեանց փայլելը կը դիտէր. յետոյ գիւրքին վրայ կը նայէր և հոն ալ ուրիշ ահագին բաներ կը տեսնէր որոնք խառն ի խուռն կը յուզուէին: Սիրտը կը ճնշուէր: Մարիուս անասելի աւիւնով և գոգումով գրաւուած և շունչը կտրուած էր. յանկարծ՝ առանց ինքն ալ գիտնալու թէ ի՞նչ կ'ըլլար, և ի՞նչ բանի կը հնազանդէր. ելաւ կանգնեցաւ երկու թեւերը պատուհանէն դուրս հանելով տարածեց, ակնապիշ նայեցաւ մթնութեան, լուսութեան, խաւարամած անսահմանութեան, յաւիտենական անբաւութեան, և «կեցցէ՛ կայսրը», աղաղակեց:

Նոյն րոպէէն սկսելով ամէն բան եղաւ լմնցաւ. Գօսսիգայի ծիւղը, — Յափշտակիչը, — Բռնակալը, — Հրէշը, որ իր քոյրերուն սիրողն էր, — Հտալիտը որ Թալմայէն գաս կ'առնէր, — Շաֆայի թունաւորիչը, — Վազըթ, — Պօնաքարդէն, — ասոնց ամէնն ալ աներեւոյթ եղաւ իր մտքէն, և տեղը յաջորդեց անորոյ և լուսափայլ ճառագայթ մը որու մէջ անմատչելի բարձրութենէ մը կը շողար Կեսարի մարմարեայ և գալկադէմ ուրուականը: Կայսրը իր հօրը նկատմամբ վաբ-

որած էր միմիայն ամենասիրելի զօրավարի մը պէս որու վրայ մարդ կ'սքանչանայ և որու համար իր անձը կը զոհէ. բայց Նաբոլէոն Մարիուսի համար միայն ամենասիրելի զօրավար մը չսեպուեցաւ: Մարիուսի համար կայսրը տիեզերաց տիրապետութեան մէջ հոռոմէական խումբին յաջորդող գաղղիական խումբին վերակազմիչը, փլուած աշխարհի մը սքանչելի ճարտարապետը, Շարլըմանեի, Լուի ԺԱ.ի, Հանրի Գ.ի, Րիչըլիէօի, Լուի ԺԴ.ի և հասարակաց փրկութեան մասնաժողովին շարունակիչը եղաւ, անշուշտ ինքն ալ արտոններ, յանցանքներ և ոճիրներ անգամ ունենալով, այսինքն մարդ ըլլալով. բայց իր յանցանքներուն մէջ վեհ, արժանեւորուն մէջ փառաւոր, ոճրագործութեանը մէջ հզօր մնալով:

Ճակատագրային մարդ մը եղաւ այն որ ամէն ազգերը բռնադատած էր ըսելու. — Մեծ ազգը: Նաբոլէոն աւելի լաւագոյն երեւցաւ Մարիուսի. նոյն իսկ Ֆրանսայի մարմնաւորութիւնը սեպուեցաւ՝ բռնած սուրովը Եւրոպային տիրելով և արձակած լոյսովն աշխարհիս իշխելով: Մարիուս տեսաւ թէ Պոնապարտ ահանախող ճիւղ մ'էր որ սահմանագլուխը կանգուն պիտի սպասէ միշտ և որ ապագան պիտի պահէ: Տեսաւ որ բռնակալ, բայց ինքնիշխան հրամանակալ մ'էր, յեղափոխութենէ մը հետեւող և յեղափոխութիւն մը ամփոփող բռնակալ մ'էր: Նաբոլէոն Մարիուսի համար մարդ - ժողովուրդը եղաւ ինչպէս Յիսուս Մարդ - Աստուած եղած է:

Ինչպէս կը տեսնէ ընթերցողը, ամէն նորահաւատներու պէս Մարիուս իր հաւատալի փութեամբը արբիւ էր, շտապաւ կ'ընդունէր իր նոր կրօնքին ամէն դաւանանքը, և շատ հեռու կ'երթար: Այսպէս էր իր բնաւորութիւնը. երբ դարուվարի մը վրայ գտնուէր,

կասիլը անկարելի էր: Սուրբ նկատմամբ մոլեռանդութիւնը կը գրաւէր զայն և անոր մտքին մէջ կը խառնուէր այն աւիւնին հետ որով կը համակուէր գաղափարին նկատմամբ: Չէր նշմարեր բնաւ թէ հանձարին և՛ խառն ի խուռն կերպով՝ նաև զօրութեան վրայ կ'սքանչանար, այսինքն իր կռապաշտութեան երկու խորշերուն մէջ կը զետեղէր մէկ կողմէ ինչ որ երկխորշերուն մէջ կը զետեղէր մէկ կողմէ ինչ որ անասնային: Շատ կէնային է և միւս կողմէն ինչ որ անասնային: Շատ կէտերու մասին սկսած էր այլապէս սխալիլ: Կ'ընդունէր ամէն բան: Դէպի ճշմարտութիւն դիմելու առնել մոլորութեան հանդիպելու կերպ մը կայ: Տեսակ մը անզուսպ դիւրահաւանութիւն ունէր որ ամէն բան միահամուռ կ'ընդունէր: Այն նոր շաղկին մէջ ուր մտած էր, հին վարչութեան սակաւութիւնները դատելու ինչպէս նաև Նաբոլէոնի փառքը կշռելու ժամանակ մեղմացուցիչ պարագաները զանց կ'ընէր:

Բայց ինչ և է, ահագին քայլ մը առած էր: Ուր որ առաջ միապետութեան անկուծը տեսած էր, հիմա որ առաջ միապետութեան անկուծը տեսնէր: Իր գիրքը Ֆրանսայի գահակալութիւնը կը տեսնէր: Իր գիրքը փոխուած էր. ինչ որ արեւմուտքն էր, արեւելք եղած էր: Մարիուս արեւելքի կողմը դարձած էր:

Մինչդեռ այս ամէն յեղափոխութիւնները կը կատարուէին Մարիուսի մտքին մէջ, իր բնականքը և ոչ իսկ կ'երեւակայէր թէ այսպիսի փոփոխութեան մը ենթարկուած է ան:

Այս խորհրդաւոր աշխատութեան մէջ երբ բոլորովին հանեց վրայէն իր պուրպօնեան և անդրային հին մօրթը, երբ իր ազնուապետութեան, կրօնամոլութեան և արքայականութեան չապիկը մերկացաւ, երբ բոլորովին յեղափոխական մը, եռանդոտ հանրիշխանատառն մը, գրեթէ հանրապետական մը եղաւ, Տէգ-Օրկան մը, գրեթէ հանրապետական մը եղաւ, Տէգ-Օրֆէվը քարափը երթալով փորագրիչի մը կրպակը

մտաւ, և հարիւր այցատոմս ապսպրեց սա անունով.
Մարիուս Բօնմեհսի, պարոն:

Այս անոր կրած փոփոխութեան խիստ բնական
հետեւութեանց մէկն է. փոփոխութիւն որու մէջ ամէն
բան գէպ իր հայրը կը ձգտէր:

Միայն թէ ոչ զոք ճանչելուն և իր անցեալները
այս կամ այն դռնապանին տունը ցրուել չկրնալուն
համար, գրպանը դրաւ:

Ուրիշ բնական հետեւութեամբ մըն ալ հետզհետէ
քանի որ կը մերձեցար իր հօրը, անոր յիշատակին, և
այն իրերուն որոնց համար գնդապետը քսանհինգ
տարի պատերազմած էր, Մարիուս երկար ժամանակէ
ի վեր չէր ախորժեր Պ. Ժիլնօրմանի բնաւորութենէն:
Երկուքին մէջ արդէն կային այս ամեն անհամաձայ-
նութիւնները որոնք կ'երեւան ծանրաբարոյ երիտա-
սարդի մը և թեթեւաբարոյ ծերունիի մը մէջ: Թեթե-
ւամիտ ծերունիի մը զուարթութիւնը Վերթէրի պէս ե-
րիտասարդի մը թախծութեան վիշտ և զայրոյթ կու-
տայ: Մարիուս քանի որ Պ. Ժիլնօրմանի հետ մի և
նոյն քաղաքական կարծիքներն ու գաղափարները ու-
նէր, կամուրջի մը վրայ հանդիպելու պէս անոր հան-
դիպած և հետը միացած էր. բայց երբ վերցուեցաւ
այս կամուրջը, վիճ մը բացուեցաւ: Անկէ իզատ Մա-
րիուս անասելի կերպերով կը զայրանար երբ կը մտա-
ծէր թէ ծիծաղելի պատճառներով Պ. Ժիլնօրման զինքը
գնդապետէն զատած էր անգթաբար, հայրը զաւակէն և
զաւակը հօրմէն զրկելով:

Մարիուս այն աստիճան արգահատանք կ'զգար իր
հօր վրայ որ գրեթէ ալ կ'ատէր իր մեծ հայրը:

Սակայն, ինչպէս որ ըսինք, երիտասարդը իր կը-
րած յս փոփոխութեանց նկատմամբ բան մը չէր
յայտնէր: Միայն թէ հետզհետէ անտարբերութիւն կը

ցուցնէր, քիչ կը խօսէր կերակուրի առնէն, և շատ չէր
կենար տունը: Այս մասին երբ յանդիմանութիւն կը
լսէր իր մօրաքոյրէն, հեղութեամբ կը պատասխանէր
և պատրուակ կը բռնէր իր ուսումները, դասերը,
քննութիւնները, բանակցութեան համար իր անվրիպե-
լի գուշակութենէն անդին չէր անցներ. — Սիրահար է,
ինձ ալ պատահած է այս բանը, կ'ըսէր:

Մարիուս ժամանակ առ ժամանակ կը բացակա-
յէր:

Ո՛ւր կ'երթայ այսպէս, կը հարցնէր մօրաքոյրը:

Այս ճամբորդութեանց ժամանակ որոնք միշտ կարճ
կը տեւէին, Մարիուս՝ հօրը իրեն ձգած տեղեկութեան
հնազանդելու համար՝ անգամ մը Մօնֆէրմէյլ գացած,
և Վաթէրլոյի վաղիմի յիսնապետը, Թէնարտիէ անուն
պանդոկապետը փնտռած էր:

Թէնարտիէ սնանկացած, պանդոկն ալ գոցուած էր.
Իսկ Թէնարտիէի ինչ և ո՛ւր ըլլալը յայտնի չէր: Այս
խուզարկութեանց համար Մարիուս չորս օր տունէն
պակսեցաւ:

— Հարկաւ խառնագնաց կեանք մը վարել սկսած
է, Մարիուս, ըսաւ իւրովի մեծ հայրը:

Կարծեք էին նշմարել թէ Մարիուս կուրծքին վրայ
և շապիկին տակէն բան մը ունէր որ սեւ ժապաւէնով
մը կապուած և վիզէն կախուած էր:

Գ Լ Ո Ւ Ն Է .

Կ Ի Ն Մ Ը

Ասկէջ առաջ նիզակաւորի մը վրայ խօսեցանք : Պ . Ժիլնորմանին համար հօր կողմէ թողնորդի տղայ մըն էր այս նիզակաւորը , որ ընտանիքէն դուրս և ամեն ընտանեկան տունէ հեռու պահապան զինուորի կեանք կը վարէր : Թէօտիւլ Ժիլնորման տեղակալը , — այս է անոր անունը , — անթերի կերպով ունէր այն ամեն պայմանները որոնց պէտք ունի պաշտօնատար մը , որ պէս զի կարենայ ըլլալ ինչ որ գեղեցիկ պաշտօնատար մը կ'աւանդուի : Աղջիկի հասակէ մը ունէր , սուրը մէջքէն յաղթական կերպով մը կ'ախել և պիսին ակիւնի ձեւ տալ զիտէր : Որքան քիչ անգամ Բալիզ կուգար , այնքան քիչ որ մարիուս բնաւ ճանչցած չէր զայն : Երկու ազգական երիտասարդները անունով միայն կը ճանչնային զիրար : Կարծենք ըսինք արդէն թէ Թէօտիւլ սիրելի էր Ժիլնորման մօրաքոյրին որ զայն ստէպ չտեսնելուն համար աւելի կը սիրէր : Մարդեր չտեսնելը արտօնութիւն կուտայ ենթադրելու թէ անոնք ամեն տեսակ կատարելութիւններ ունին :

Առտու մը օրիորդ անդրանիկ Ժիլնորման իր անվր-դովութեան ներածին չափ յուզուած և սենեակը մտած լէր : Մարիուս պզտիկ ճամբորդութիւն մը ևս ընելու համար դարձեալ հրաման ուղարկած էր մեծ հօրմէն , ըսե-ով թէ նոյն օրը իրեկունը պիտի ուղեւորէր : — Գնա' , պատասխանած էր մեծ հայրը , և Պ . Ժիլնորման յօն-քերը ձակատն ի վեր մղելով շարունակած էր մեկուսի . Գիշերը ուրիշ տեղ կը պառկէ վերապարտութեամբ :

Օրիորդ Ժիլնորման՝ սաստիկ շուարեւով՝ իր սենեակը ելած և սանդուղին վրայ՝ Զարնա'նի աղաղակած էր միջարկութեամբ , և « Բայց ո՞ւր կ'երթայ արդեօք » , հարցուցած էր ինքնին : Սիրային աւելի կամ նուազ պօրինաւոր արկած մը , կիսաստուերի մէջ կէն մը , ժամադրութիւն մը , գաղտնիք մը կ'ընդնմարէր , և չպիտի դժուարէր եթէ կարենար իր ակնոցը դէպի հոն ուղղել : Գաղտնիքի մը համը գայթակղական տեսարանի մը երախայրիքի եղանակին կը նմանի : Մըքատուն անձերը չեն քամահրեր այս համը : Սուտ բարեպաշտութեան թագուն դարաններուն մէջ հետաքրքրութիւն մը կայ գայթակղութեան նկատմամբ :

Արդ , օրիորդ Ժիլնորման դէպքի պատմութիւն մը զիտնալու տնորոյ ախօթակով մը գրաւուած էր :

Քիչ մը մոռնալու համար այս հետաքրքրութիւնը , որով իր սովորականէն քիչ մը աւելի կը յուզուէր , օրիորդը իր տաղանդներուն ապաւինելով սկսած էր բամբակով բամբակի վրայ յօրինել կայսրութեան և վերահաստատութեան ժամանակի այն ծաղկահիւս նըկարներէն որոնց մէջ չատ կառանիւններ կան : Գործը ձանձրալի , գործաւորն ալ վէս էր : Քանի մը ժամէ ի վեր իր աթոռին վրայ նստած էր երբ դուռը բացուեցաւ : Օրիորդ Ժիլնորման քիթը վեր վերցուց , տեղակալ Թէօտիւլ իր առջեւն էր , և ազգական ձեռով բարեւ կուտար անոր : Օրիորդը երանութեան աղաղակ մօ հանեց : Կին մը , թող պառաւ մը , թող զգօներես մը , թող կրօնասէր մը , թող մօրաքոյր մը ըլլայ , հոգ չէ , երբ իր սենեակին մէջ նիզակաւոր մը կը տեսնէ , միշտ հաճոյք մը կը զգայ :

— Ի՞նչպէս եղաւ որ էոս եկար , Թէօտիւլ , պօռաց :

— Ասկէ կ'անցնէինք և անառիկ ունեցայ գալու , մօրաքոյր :

— Համբուրէ՛ ուրեմն գիտ :

— Պատրաստ եմ, ըսաւ թէօտիւլ :

Եւ համբուրեց զայն : Ժիլնօրման մօրաքոյրը գնաց իր դպրոցը բացաւ .

— Անշուշտ չարաթ մը մեղի պիտի մնաս :

— Այս իրիկուն պիտի մեկնիմ, մօրաքոյր :

— Անկարելի բան :

— Ճիշդ կ'ըսեմ :

— Կ'աղաչեմ, մնացի՛ր, իմ պզտիկ թէօտիւլ :

— Սիրտս այո՛ կ'ըսէ, բայց պատուէրը ոչ : Խընդիրը պարզ է, ահա պատմեմ. ուրիշ տեղ կը փոխադրուինք պահպանութեան համար. Մըլէօն էինք, հիմա Կայլեօն պիտի փոխադրուինք : Հին պահնորդարանէն դէպի նորը երթալու համար պէտք է Բարիզէն անցնիլ : Երթամ մօրաքոյրս տեսնեմ ըսի :

— Ահա ուրեմն յոգնութեանդ փոխարէնը, ըսաւ : Եւ տասը լուիճ տուաւ անոր :

— Ուրախութեանս համար ըսել կ'ուզէք, սիրելի մօրաքոյրս :

Թէօտիւլ երկրորդ անգամ գրկելով համբուրեց իր մօրաքոյրը, որու վիզը անոր համազգեստին փաւոր զարդերէն կեղեքուելուն ուրախութիւնը ունեցաւ :

— Գիտնդիդ հետ ձիօ՞վ կը ճամբորդես, հարցուց օրիորդ Ժիլնօրման :

— Չէ՛, մօրաքոյր : Փափաքեցայ ձեզի տեսնել, և ասոր համար մասնաւոր հրաման առի : Ձիադարմանը երիվարս կը տանի, ես ուղեկառքով կ'երթամ : Աղէկ միտքս ինկաւ, կ'ուզեմ բան մը հարցնել ձեզ :

— Ի՞նչ :

— Մօրաքեռորդիս Մարիուս Բօնմէրսի եւս ճամբորդութիւն կ'ընէ եղեր, այնպէս չէ՞ :

— Ուրկէ՞ գիտես, ըսաւ մօրաքոյրը յանկարծ և սաստկապէս հետաքրքրութիւնը չարժելով :

— Երբ հոս եկայ, գացի ուղեկառքին մէջ տեղ մը բռնելու ինծի համար :

— Է՛, ե՛տքը :

— Ուղեւոր մը արդէն եկած և ուղեկառքին վրան տեղ մը բռնած էր : Թուղթին վրայ անոր անունը կարդացի :

— Ի՞նչ անուն :

— Մարիուս Բօնմէրսի :

— Սրիկա՛ն, աղաղակեց մօրաքոյրը : Ա՛հ, մօրաքեռորդիդ քեզի պէս խելքը գլուխը տղայ մը չէ : Գիշերը ուղեկառքին մէջ մնա՛լ :

— Ինծի պէս :

— Բայց դու պարտաւորութեան համար կը մնաս, մինչդեռ նա անառակութեան համար,

— Վա՛յ լակոտ վա՛յ, ըսաւ թէօտիւլ :

Հոս օրիորդ Ժիլնօրման երեւելի դէպք մը ունեցաւ. այսինքն գաղափար մը ծնաւ մտքին մէջ : Եթէ էրիկ մօրդ մը ըլլար, թերեւս ձեռնեքով ճակատը զարնէր : Յանկարծ ըսաւ թէօտիւլին :

— Գիտե՞ս որ Մարիուս չճանչնար քեզի :

— Ոչ, ես տեսայ զինքը բայց ինքը ծանրէն քաշելով չգիջաւ զիս նշմարելու :

— Ըսել է թէ հիմայ միտտե՞ղ պիտի ճամբորդէք :

— Ան ուղեկառքին վրայ, իսկ ես ներսը :

— Ո՛ր պիտի երթայ այդ ուղեկառքը :

— Անտրիս :

— Ըսել է թէ Մարիուս հան պիտի երթայ :

Եթէ ինծի պէս ճամբան կանգ չսնէ : Ես Վէրնօն պիտի իջնեմ ուրիշ կառք մը մտնելու և Կայլեօն երթալու համար : Մարիուսի ուղեգիրը բոլորովին անծանօթ է ինձ :

— Մարիո՛ւս, ի՛նչ խորդ անուն: Ի՛նչ խելքով
Մարիուս անունը տուեր են անոր: Գէթ դու թէօտիւլ
կ'անուանիս:

— Աւելի կը փափաքէի Ալֆէրտ անուանիլ, ըսաւ
պաշտօնատարը:

— Մտիկ ըրէ՛, թէօտիւլ:

— Ականջս քեզի է, մօրաքոյր իմ:

— Ուշադրութիւն ըրէ՛:

— Խելքս քեզի է:

— Պատրա՞ստ ես:

— Այո՛:

— Լաւ. Մարիուս մերթ ընդ մերթ կը տարակայնի:

— Հէ՛, հէ՛:

— Կը ճամբորդէ:

— Հա՛, հա՛:

— Գիշերը դուքսը կ'անցունէ:

— Օ՛, օ՛:

— Կ'ուզէինք հասկնալ թէ ի՛նչ կայ ասոր տակը:

— Կնիկ մը, պատասխանեց թէօտիւլ փորձառու
մարդու մը հանդարտութեամբ, և ինչան ստուգութեան
քթին տակէն խնդալով, կրկնեց.

— Պզտիկ աղջիկ մը:

— Յայտնի է, պօռաց մօրաքոյրն որ կարծեց ի՛է
Պ. Ժիւնօրմանն էր խօսողը, և որ զգաց թէ անդիմա-
դրապէս պարզուեցաւ իր համոզումն այս պզտիկ աղջիկ
խօսքէն, զոր գրեթէ միեւնոյն կերպով շեշտած էին հաւ-
եղբայրը և թոռնորդին: Օրիորդ Ժիւնօրման կրկնեց.

— Շնորհք մը ըրէ մեզ. նայէ՛ փոքր ինչ թէ ո՛ւր
կ'երթայ և ի՛նչ կ'ընէ Մարիուս: Դիւրին բան մըն է
այս քեզի համար վասն զի այն չճանչնար քեզի: Քանի
որ աղջիկ մը կայ բանին մէջ, աշխատէ՛ աղջիկը տես-

նելու և գրէ՛ մեզ եղելութիւնը, որ զուարճութիւն
պիտի տայ հաւին:

Թէօտիւլ այս տեսակ լրտեսութեան ամենեւին ծայ-
րայեղ անորոգակ մը չունէր, բայց տասը լուրճէն շատ
յուզուած էր և կը կարծէր թէ կրնար շարունակութիւն
ունենալ պարզեւր: Ուստի ընդունեցաւ յանձնարարու-
թիւնը և ըսաւ. — Պատրաստ եմ ձեր դամբը կատարե-
լու, մօրաքոյր իմ:

Եւ մեկուսի շարունակեց.

Ահա տասնըհինգ մը հղայ:

Օրիորդ Ժիւնօրման թէօտիւլին փարեցաւ, ապա
ըսաւ:

— Դո՛ւ, թէօտիւլ, դու այսպիսի յախուած ան-
մտութիւններ չես ըներ: Դո՛ւ զինուորական հրահան-
գին կը հնազանդիս, մեծիդ հրամանին գերին ես,
պարտաւորութիւնդ ճանչցող և խղճամիտ մարդ մ'ես,
և անշուշտ բնականօրէն չպիտի հեռանայիր վարնոց աղ-
ջիկի մը հետ տեսնուելու համար:

Նիզակատորն ինչան գոհունակութեան ձեւ մը բ-
րաւ դէմքովը՝ ուղղասիրութեանը նկատմամբ գովեստ
լոռոգ Գարթուշի մը պէս:

Այն օրը յորում այս տրամախօսութիւնը տեղի ու-
նեցած էր, գիշերուան դէմ Մարիուս ուղեկառքը մտաւ
առանց կասկածելու թէ զիտող մը պիտի ունենար: Իսկ
գիտողին առաջին գործն եղաւ քննալ: Կատարեալ և
անընդհատ քուն մը քաշեց: Արկոսը մինչև առաւօտ
խորդաց:

Երբ լուսացաւ, կառավարը պօռաց.

— Վերնօ՛ն եկանք, Վերնօ՛նի կայանը հասանք.
Վերնօնի ճամբորդները թող ելլեն:

Տեղակալ թէօտիւլ արթնցաւ:

— Լաւ, մրմոաց թէօտիւլ որ քունը դեռ գլուխն
էր, հոս պիտի իջնեմ:

Յետոյ երբ յիշողութիւնը աստիճանաբար մաքրուեցաւ զարթունմիւն ազգութեամբ, միտքը բերաւ մօրաքոյրը, տառը լուիճին և Մարիուսի ընթացքին և շարժումներուն վրայ տեղեկութիւն տալու պաշտօն ունենալը։ Այն ատեն սկսաւ խնդալ։

— Գուցէ ա՛լ կառքին մէջ չէ, ըսաւ միտքէն, իր համազգեստին բաճկոնակը կոճկելով։ Հարկաւ Բուսսի կայանը կանգ առած է. թերեւ թրիշէի կայանը. եթէ Մէսլան իջած չէ, Մանթ իջած ըլլալու է, ուրիշ է եթէ Քոչպուազ իջած է կամ մինչև Բասի գացած է՝ էվրէօ ուղղելու համար ձախ կողմը կամ Լարօշ-Կիւլ-եօն երթալու համար աջ կողմը դառնալու ընտրութեամբ։ Ետեւէն վազէ՛, մօրաքոյր։ Ի՛նչ տեսայ որ ի՛նչ գրեմ հիմայ այս բարեսիրտ պառաւին։

Թէօտիւլ նոյն պահուն կառքին պատուհանէն սև բանթալօն մը տեսաւ որ ուղեկառքին վերէն կ'իջնէր։

— Մարիուսն է արդեօք, ըսաւ տեղակալը։

Իջնողը Մարիուսն էր։

Կառքին քով, ձիերուն և կառապաններուն հետ խառնուած գիւղացի աղջիկ մը կար որ ճամբորդներուն ծաղիկ կը ցուցնէր. Մաղիկ առէ՛ք ձեր տիկիներուն համար, կը պողար աղջիկը։

Մարիուս ծաղկավաճառին մօտեցաւ և անոր կողովին ամենագեղեցիկ ծաղիկները գնեց։

— Ա՛լ հիմա հետաքրքրութիւն եկաւ վրաս, ըսաւ Թէօտիւլ, կառքէն վար ցատկելով։ Ո՞ր շուտիկին պիտի տանի արդեօք այն ծաղիկները։ Ասանկ գեղեցիկ փունջ մը խիստ գեղեցիկ կ'ընծայ մը համար կ'առնուի։ Կ'ուզեմ տեսնել այն կինը։

Եւ ա՛լ հիմա չէ թէ հրամանը կատարելու, այլ իր հետաքրքրութիւնը յագեցնելու համար սկսաւ Մարիուսին ետեւէն երթալ այն շուններուն պէս որոնք իրենց համար կ'որսան։

Մարիուս ամենեւին ուշադրութիւն չէր ընէր Թէօտիւլին։ Ուղեկառքէն վայելագոյն կ'իջնէին. բայց Մարիուս չնայեցաւ անոնց։ Կարծես թէ բան մը չէր տեսներ իր բոլորտիքը։

— Սիրահա՞ր է արդեօք, մտածեց Թէօտիւլ։

Մարիուս դէպի եկեղեցին ուղղուեցաւ։

— Շատ լաւ, ըսաւ Թէօտիւլ իւրովի։ Եկեղեցի՞ կ'երթայ. ըսածս է։ Ի՞նչ մը ժամերգութեամբ համեմուած ժամադրութիւնները լաւագոյն են։ Աստուծոյ վրայէն անցնող թագուն նայուածքի մը պէս անոյշ բան մը չկրնար ըլլալ։

Մարիուս երբ եկեղեցի հասաւ, ներս լմտաւ, և դէպի աւագ խորանին ետեւի կողմը դարձաւ։ Գմբէթին մոյթերէն մէկուն անկիւնը երթալով աներեւոյթ եղաւ։

— Ժամադրութիւնը դուրսն է, ըսաւ Թէօտիւլ։ Աղջիկը տեսնե՞ք։

Եւ կօշիկներուն ծայրովը կոխելով կոխելով յառաջացաւ դէպի այն անկիւնը ուրկէ դարձած էր Մարիուս։

Թէօտիւլ երբ անկիւնին քով հասաւ, շուարելով կանգ առաւ։

Մարիուս՝ ճակատը ձեռքերուն մէջ առնելով՝ ծընրադրած էր գերեզմանի մը վրայ խոտերուն մէջ։ Իր փունջը քակելով այս գերեզմանին վրայ սփռած էր։ Գերեզմանին ծայրը, ուռոյցի մը քով որ դուխին կողմը կը ցուցնէր, սև փայտէ խաչ մը կար, խաչին վրայ ալ սպիտակ տառերով այս անունը. ԳՆԴԱՊԵՏ ՊԱՐՈՆ ԲՕՆ-ՄԷՐՍԻ։ Մարիուսի հեծկլտանքը կը լսուէր։

Աղջիկը գերեզման մըն էր։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ը .

ԿՐԱՆԻԳԻՆ ԳԷՄ ՄԱՐՄԱՐԻՈՆ

Մարիուս՝ առաջին անգամ Բարիզէն մեկնելով ահա հոն եկած էր : Հոն կուգար ամէն անգամ որ Պ. Ժիլնորման կ'ըսէր . Գիշերը դուրսը կ'անցունէ :

Տեղակալ Թէօտիւլ բոլորովին խռովեցաւ երբ յանկարծ տեսաւ Մարիուսին գերեզմանի մը հետ տեսութիւն ընելը . անախորժ և տարօրինակ զգայութիւն մը կրեց զոր չէր կրնար յաւ ըմբռնել . կրկին յարգանք մը կ'զգար Թէօտիւլ յարգանք գերեզմանի մը նկատմամբ , յարգանք նաեւ գնդապետի մը նկատմամբ : Ետ քաշուեցաւ Մարիուսը մինակ թողլով գերեզմանատան մէջ . զինուորական հրահանգի ձև մը ունեցաւ այս նահանջը՝ Մահը մեծ ուսադիրներով երեւցաւ Թէօտիւլին , որ յարական ձեռով բարեւեց զայն : Չէր գիտեր թէ ի՞նչ գրէ մօրաքօջը , ուստի որոշեց բան մը չգրել . և հաւանական է թէ Մարիուսի սիրային յարաբերութեանց մասին Թէօտիւլի տեսած բանէն հետեւութիւն մը չպիտի ելլեր , եթէ Վէյնօնի տեսարանը գրեթէ անմիջապէս Բարիզի մէջ տեսակ մը հակադարձ հարուած չունենար այն խորհրդաւոր կարգադրութեանց մէկուն համեմատ որոնք ստէպ կ'երեւան բաղդին մէջ :

Մարիուս երրորդ օրը առտուն խիստ կանուխ Վէյնօնէն վերադարձաւ , մեծ հօրը տունը իջաւ , և որովհետեւ երկու գիշեր ուղեկառքին մէջ մնալով յոգնած էր , ժամ մը ծովի բաղնիքը մնալու և իր տքնութեան

յոգնութիւնը փարատելու հարկը զգալով , իսկոյն իր սենեակը ելաւ , անմիջապէս հանեց վրայէն ուղեւորութեան թիկնոցը և վիզէն կախուած սև ժապաւէնը , և ելաւ բաղնիք գնաց : Պ. Ժիլնորման որ ամէն քաջառօղջ ծերերու պէս կանուխ ելած էր , Մարիուսին գալը լսած , և ծերունական սրունքներովը կրցածին չափ շուտով շտապած էր տունին վերերուն ստնդուղէն ելնելու և Մարիուսին սենեակը երթալու՝ որպէսզի զայն ռզճապուրէ , հարցուփորձ ընէ և ուրկէ եկած ըլլալը քիչ մը գիտնալ :

Բայց երիտասարդը ութսունամեայ ծերին վեր ելնելու ժամանակ չձգելով վար իջած էր , և Ժիլնորման երբ վերնայարկը մտաւ , Մարիուս արդէն զացած էր . Անկողինը աւրուած չէր . թիկնոցն ու սև ժապաւէնը անկողնին վրայ դրուած էին անկասկած :

— Այս աւելի աղէկ է , ըսաւ Պ. Ժիլնորման :

Պահ մը ետք սրահը մտաւ ուր օրիորդ Ժիլնորման արդէն նստած էր և իր կառանքները կը յօշոնէր յաթի մը վրայ :

Ժիլնորմանի մուտքը յաղթական էր :

Մէկ ձեռքով թիկնոցը և միւսով վիզի ժապաւէնը բռնած էր . և կը պօռար .

— Յաղթութիւն . հիմա գաղտնիքը պիտի հասկընանք . հիմա ամէն բան տեղն ի տեղ պիտի դիտանք . հիմա ա՛յ մեր սմանդուկին անառակութիւնները պիտի շօշափենք . ահա վէպին մէջ ենք : Պատկերը քովս է :

Իրօք ժապաւէնէն սև կաշիէ տուփ մը կախուած էր որ մեծ չքաղրամի մը կը նմանէր բաւական :

Ծերունին տուփը առաւ առանց բանալու , քանի մը բոպէ նայեցաւ համակուլի զգալով այն հեշտութեամբ , զմայլումով և բարկութեամբ որով կը համակուլի խեղճ անօթի մը երբ իրեն չվերաբերող սքանչելի կերակուրի մը քթին տակէն անցնիլը կը տեսնէ :

—Վասն զի տարակոյս չկայ թէ պատկեր մը կայ
ասոր մէջ: Այս սրտին վրայ կը պահուի դորովալի
սիրով: Ապուշ են, ի՞նչ են: Թերեւս այնպիսի վարնոց
բող մըն է որմէ մարդ զգուանօք կը սոսկայ: Հիմակ-
ուան երիտասարդները շատ յոռի ճաշակ ունին:

—Տեսնենք, հայր իմ, ըսաւ պառաւ աղջիկը:

Զսպանակի մը վրան կոխուելով տուփը կը բաց-
ուէր: Տուփին մէջ ուրիշ բան չգտան, եթէ ոչ ուշադրու-
թեամբ ծալուած թուղթ մը:

—Անջիկին տղային, ըսաւ Ժիլնօրման քահ քահ
խնդալով: Գիտեմ ի՞նչ ըլլալը: Սիրագիր մըն է անշուշտ:

—Ա՛հ, կարգանք ուրեմն, պօռաց մօրաքոյրը:

Եւ ակնոցը դրաւ: Բացին թուղթը և յետագայ
տողերը կարդացին.

«—Զաւակիս հաւատ. կայսրը պարօնութեան տիտ-
ղոս տուաւ ինծի Վաթէրլոյի պատեմադմի դաշտին վրայ:
Քանի որ Վերահաստատութիւնը չուզեր ճանչնալ իմ
այս տիտղոսը զոր արիւնս թափելով առած եմ, զաւա-
կըս պիտի առնէ կրէ զայն: Աւելորդ է ըսել թէ ան պար-
տաւոր է այս տեւողոսին արժանի վարմունք ունենալ:»

Անկարելի է ըսել թէ ինչ զգացին հայր և աղջիկ:
Կարծես թէ մեռելի գլուխի մը շունչը սառեցուցած էր
զանոնք: Բան մը չըսին իրարու: Միայն թէ Պ. Ժիլնօր-
ման ցած ձայնով և ինքնիշխան խօսելու պէս ըսաւ.

—Այն սուսերածիգին գիրն է այս:

Մօրաքոյրը թուղթը քննեց, ամէն կողմը դարձուց,
նայեցաւ, յետոյ տուփին մէջ դրաւ:

Նոյն պահուն թիկնոցին գրպանէն կապոյտ թուղթի
մէջ պլլուած քառակուսի, երկայն և պզտիկ ծրար մը
ինկաւ: Օրիորդ Ժիլնօրման ծրարը գետնէն առաւ, և
կապոյտ թուղթը բացաւ: Ծրարին մէջ եղածը Մարիու-
սի հարիւր այցատոմսն էր: Մէկը Պ. Ժիլնօրմանին
տուաւ որ կարդաց. Մարիուս Բօնմէրսի, Պարոն:

Ծերունին զանգալը հնչեցուց. Նիգօլէթ եկաւ, Պ.
Ժիլնօրման ժապաւէնը, տուփը և թիկնոցը առաւ, և ա-
մէնն ալ դէպի սրահին մէջտեղը նետելով, ըսաւ.

—Տե՛ղը տար սա քուրջերը:

Ծիլդ ժամ մը անցաւ ամենախօրին լուսեամբ:
Ծերն ու պառաւը կոնակի տալով նստած էին, և իւ-
րաքանչիւրը թերեւս միեւնոյն բանը կը մտածէր: Երբ
լրացաւ այս ժամը, Ժիլնօրման մօրաքոյրը ըսաւ.

—Աղւո՛ր բան:

Քանի մը ըսպէ ետք Մարիուս տուն դառնալով ե-
րեւցաւ: Սրահին չէմէն ոտքը ներս չգրած նշմարեց իր
մեծ հայրը որ այցետուսերէն մէկը ձեռքը բռնած էր
և որ Մարիուսը տեսնելով աղաղակեց չինական և հեզ-
նալի իշխանութեան մը կերպարանքով որ անտանելի
բան մըն էր:

—Հա՛, հա՛, հա՛, հիմա պարոն ես եղեր, հա՛:
Կը շնորհաւորեմ պարօնութիւնդ: Ի՞նչ կը նշանակէ
այս:

Մարիուս թեթեւ կարմրուք մը առաւ և պատաս-
խանեց.

—Կը նշանակէ թէ հօրս զաւակն եմ:

Պ. Ժիլնօրման խնդալէ դադրեցաւ, և ըսաւ խըս-
տութեամբ:

Ե՛ս եմ քու հայրդ:

—Իմ հայրս. կրկնեց Մարիուս աչքերը խոնարհե-
ցնելով և խոժոռ կերպարանքով մը, խոնարհ և քաջա-
զուն մարդ մըն էր որ փառաւորապէս ծառայեց հան-
րապետութեան և Ֆրանսայի, որ երեւելի հանդիսացաւ
մարդոց մինչեւ հիմայ ըրած պատմութեանց ամենէն
մեծին մէջ, որ քսանըֆինգ տարի բանակաւե-
ղիները ապրեցաւ՝ ցօրեկը ռումբերու և զնդակներու,
գիշերն ալ ձիւնի, տիղմի և անձրեւի տակ մնալով. որ

կրորդ անգամին իր աղջկանը մօտեցաւ որ պառաւ մա-
քի մը պէս շուարելով մտիկ կ'ընէր այս ընդհարու-
մը, և գրեթէ հանդարտ ժպիտով մը ժպտելով ըսաւ
անոր.

— Պարոնին պէս Պարոն մը և ինծի պէս քաղքե-
նի մը միեւնոյն յարկին տակ չեն կրնար բնակիլ:

Յանկարծ կանգնեցաւ. տգգոյն, դողդոջուն. սոս-
կալի կերպարանք մը, և ճակատն ալ բարկութեան ա-
հարկու ճառագայթումէն վսեմութիւն մը առաւ. և ա-
հա թեւերը դէպ ի Մարիուս տարածելով, պոռաց.

— Կորի՛ր, գնա:

Մարիուս գնաց տունէն:

Հետեւեալ օրը Պ. Ժիլնօրման իր աղջկանը ըսաւ.

— Վեց ամիսը անգամ մը այս արիւնհարբոյն ե-
րեսուն լուիճի զրկեցէք դուք, և ա՛լ իր խօսքը մի՛ ը-
նէք իմ առջեւ:

Պ. Ժիլնօրման տակաւին իր բարկութիւնը կատա-
րելապէս առած չըլլալով. և ինչպէս առնելը չգիտնա-
լով, փոխանակ դու ըսելու՝ երեք ամիս շարունակ
դուք ըսելով խօսեցաւ իր աղջկանը հետ:

Մարիուս ա՛լ սրտմտութեամբ մեկնած էր տունէն:
Պարագայ մը զոր պէտք է, ըսել, ա՛լ աւելի գրգռած
էր անոր զայրոյթը:

Միշտ կան պզտիկ աղէտներ որոնք ընտանեկան
տրամեքուն հետ կը խառնուին: Ասով տրտունջները
կ'աւելնան. թէ և իրապէս անիրաւութիւնները շատցած
չըլլայ: Նիգօլէթ՝ իր տիրոջ հրամանին համեմատ Մա-
րիուսի թիկնոցը և միւս բաները աճապարօնքով տե-
ղը տանելու ժամանակ առանց նշմարելու հաւանակա-
նաբար վերնայարկերուն միջին սանդուղին վրայ ձգած
էր սև կաշիէ տուփը որու մէջն էր գնդապետին գրած
թուղթը: Ոչ այն տունը և ոչ ալ թուղթը գտնուեցան:

Մարիուս համոզուեցաւ թէ պարոն Ժիլնօրման, — այս
օրէն սկսելով ա՛լ ուրիշ անուն չտուաւ անոր, — կրակը
նետած էր «իւ հօրը կտակը»: Գոց սորված էր գնդա-
պետին գրած քանի մը տողերը, հետեւաբար բան մը
կորսնցուցած չէր թուղթը կորսնցնելովը: Բայց թուղ-
թը, գիրը, այն նուիրական մասունքը նոյն իսկ իր հո-
գին կը կազմէին: Ի՞նչ եղած էին արդեօք:

Մարիուս ձգած գացած էր առանց ըսելու թէ ո՛ւր
կ'երթայ. հետը ունեցածը երեսուն ֆրանք, ժամացոյց
մը և իր գիշերային պայուսակին մէջ քանի մը զգեստ
էին:

Հրապարակի կռուք մը մտած և զայն ժամի վրայ
վարձելով դէպի լատինական թաղը ուղղած էր՝ ինք-
զինքը բաղդին յանձնելով:

Ի՞նչ պիտի ըլլար Մարիուսին վիճակը:

ԵՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳ

ԱՊԵՍԵԻ ԲԱՐԵԿԱՄՆԵՐԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ԽՈՒՄԲ ՄՐ ՈՐ ՔԻՉ ՄՆԱՅ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՊԵՏԻ ԸԼԼ՝Ր

Այն ժամանակները որոնք առերեւոյթս անտարբեր կ'երեւային, ամէն կողմ յեղափոխական սարսուռ մը կը տարածուէր անորոշապէս: Օգին մէջ շունչեր կային որոնք 89ի և 92ի անդունդներէն վերագարձեր էին: Երիտասարդութիւնը թող ներուի մեզ ըսել թէ փետուր կը փոփոխէր: Մարդիկ գրեթէ անգիտակցաբար նոր կերպարանք կ'առնէին նոյն իսկ ժամանակին շարժումէն: Ժամացոյցի երեսին վրայ քալող սլաքը հոգիներու մէջ եւս կը քալէ: Իւրաքանչիւր ոք դէպի առաջ կ'առնէր իր առնչիք քայլը: Արքայականները ազատական, ազատականներն ալ հանրիշխանական կ'ըլլային:

Այս իրողութիւնը հաղարումէկ տեղատուութիւններով խառնուած ծովային մակընթացութեան մը կը նմանէր. տեղատուութիւններու յատկութիւնն է խառնուրդներ կազմել. ահա այս պատճառաւ զաղափարներու խիստ տարադէպ խառնուրդներ կային. Նաբոլէոն ու միանգամայն ազատութիւնը կը պաշտուէին: Մենք հոս պատմութիւն մը կը գրենք: Այն ժամանակի կրթիչներեւոյթներն էին անոնք: Կարծիքները զանազան ձեւեր կ'ընդունին: Վոյթերեան արքայականութիւնը, — տարօրինակ զանազանութիւն, — ո՛չ նուազ զարմանալի զուգակշիռ մը ունեցաւ, որ է սօնաբարդեան ազատասիրութիւնը:

Ուրիշ միտքերու խումբեր ալ կային որոնք աւելի երեւելի էին: Ասոնք սկզբունքը կը քննէին, իրաւունքին կը յարէին: Բացարձակը կը սիրէին եռանդազին, և անհուն գործադրութիւններ կ'ընդնշմարէին: Միտքերը բուն իսկ բացարձակին անաչառութեամբը դէպի երկինք կը մղուէին և անսահմանութեան մէջ կը ծփան: Երազին ծնունդ տալու համար վարդապետութիւնը միայն բացարձակին այս յատկութիւնը ունի. և ապագային ծնունդ տալու համար երազը միայն վարդապետութեան այս յատկութիւնը ունի: Ինչ որ այսօր իւրօրին է վաղը միս և ոսկր է:

Յառաջագէժ կարծիքները կրկին յատակներ ունէին: Գաղտնիքի սկզբնաւորութիւն մը կը սպառնար « հաստատեալ բարեկարգութեան », որ կ'առկածելի էր և լուրիայն չարանիւթ: Յեղափոխութեան ւսմանամեծ նշան է այս: Իշխանութեան թաղուն դիտաւորութիւնը խրամին մէջ ժողովուրդին թաղուն դիտաւորութեան կը հանդիպի: Ապստամբութեանց թխսումը պետական հարուածներու նախապատրաստութեան դէմ պատասխան կուտայ:

Յրանսայի մէջ տակաւին չկար գերմանական թուկըն
— Պունա (դաշնաւորութիւն առաքինութեան) և իտա-
լական դարպօնարութեան պէս ընդարձակ ստորեկրեայ
ընկերութիւններ. բայց հոն միմիկն խոռոչներ կային
որոնք ճիւղեր ունէին: Լազուկուրտ ըսուած ընկերու-
թիւնը էքսի մէջ կը ծրագրուէր. Բարիզի մէջ ալ այս
տեսակ ընկերութիւններ կային որոնց մէկն էր ապե-
սեի (Այբէնգիմ) Բարեկամներու ընկերութիւնը:

Ի՞նչ էին այս Ապեսի Բարեկամները. — Ընկերու-
թիւն մը որու առերեւոյթ նպատակն էր մանկանց դաս-
տիարակութիւնը, իսկ իրական նպատակն էր մարդերու
վերականգնումը: Ուշագոյր ապեսիին բարեկամ կը դաւա-
նէր ինքզինքը. ապեսի, (անկեալ) ժողովուրդն էր:
Իր բարեկամները կ'ուզէին կանգնել զայն: Այս բառա-
խաղին վրայ (ապեսի Յրանսերէնի մէջ մէկ բառ կազ-
մելով նաեւ ինկած, ճկարացած կը նշանակէ) խնդալը
ներելի չէ: Քաղաքական իրերու մէջ բառախաղները
երբեմն կարեւորութիւն ունին. մեր այս ըսածին կրնան
վկայ ըլլալ այն այլ և այլ բառախաղները որոնք պատ-
մութեան մէջ կը յիշուին, Նարսէսի, Պարպէրինիի,
Սուրբ Փետրոսի, և այլն վրայօք:

Ապեսի բարեկամները այնքան շատ չէին: Սաղմ-
նային վիճակի մէջ զաղտնի ընկերութիւն մը, կրնա-
յինք ըսել իսկ թէ միաբանութիւն մը կը կազմէին, ե-
թէ կողմնակցութիւն մը կարենար զիւցազուեններու
խումբ մը դառնալ: Բարիզի մէջ երկու տեղ կը գու-
մարուէին առնք, մէկը Հալի քով Գօրիկո անուն կա-
պելան էր որու վրայ ետքէն պիտի խօսինք. Միւսն էր
Բանթէօնի քով Սէն-Միշէլի հրապարակին Լը Գաֆե
Միլզեկ անուն պզտիկ սրճարանը որ հիմա քանդուած
է: Այս ժամադրութեան տեղերուն առջինը բանւորնե-
րուն, երկրորդն ալ ուսանողներուն մօտ էր:

Ապեսի բարեկամները սովորաբար Միւզէն սրճա-
րանին ետեւը սրահի մը մէջ ժողով կը կազմէին: Այս-
սրահը՝ ուրկէ մինչև սրճարանը ելլող խիստ երկայն և
նեղ անցք մը կար երկու պատուհան, դուռ մը և Տէ
Կրէ պզտիկ փողոցին վրայ թաղուն սանդուխ մը ունէր:
Սրահին մէջ կը ծխէին, կը խմէին, կը խաղային կը
խնդային: Բարձր ձայնով ամէն բանի, իսկ ցած ձայ-
նով ուրիշ բանի վրայ կը խօսէին: Պատին վրայ Հան-
րապետութեան ժամանակի Յրանսային ալիսարհագրա-
կան հին քարտէս մը կար կախուած. ոստիկանութեան
գործակալի մը հոտոտելիքը գրգռելու բաւող նշան մըն
էր այս:

Ապեսի բարեկամներուն մեծագոյն մասը ուսանող-
ներէ կը բաղկանար, և քանի մը բանւորներու հետ մը-
տերմական լարաբերութիւն ունէր: Գլխաւորները, ո-
րոնք քիչ մը պատմութեան կը վերաբերին, Անժօլրա,
Գօմպլէթեր, Ժան Բրուվէր, Ֆէօյի, Գուրֆէյրադ, Պա-
հօրէլ, Լէկլը, Ժօլի և Կրանթէր կ'անուանուէին:

Այս երիտասարդները այնպիսի սերտ բարեկամու-
թեամբ մը կապուած էին որ տեսալ մը ընտանիք կը
կազմէին: Լէկլէն ի զատ ամէնքն ալ հարաւաքնակ
էին:

Այս խումբը նշանաւոր էր: Հիմա անյայտ եղաւ
այն անհրեւոյթ անդունդներուն մէջ որոնք մեր ետեւն
են: Այս առամին այն կէտին ուր հասանք, թերեւս ա-
նօգուտ չէ այս երիտասարդներու վրայ տեղեկութիւն
մը տալ՝ անոնց սղալի դիպքի մը միտութեան մէջ խո-
րասուզուիլը տեսնուելէն առաջ:

Միշածին և հարուստ երիտասարդ մըն էր Անժօլ-
րան, որուն անունը ամէնէն առաջ զրինք. ետքէն պիտի
հասկցուի թէ ինչու նախադասեցինք անոր անունը:

Անժօլրա սոսկալի ըլլալու կարող սիրուն երիտա-

սարդ մըն էր. հրեշտակի պէս գեղանձն էր: Անթինո-
իւս մըն էր և անոր պէս խստաբարոյ: Ով որ անոր
նայուածքին խոհուն ցօլուժ տեսնէր, պիտի կործէր
թէ նախորդ կեանքի մը մէջ արդէն յեղափոխութեան
խորհուրդները սորված է ան: Ականատեսի մը պէս յե-
ղափոխութեան աւանդութիւնը ունէր: Մեծ բանին ա-
մէն մանր պարագաները գիտէր: Քահանայապետի և
մարտիկի բնաւորութիւնն ունէր. նորահաս երիտասար-
դի մը այսպիսի բնաւորութիւնն ունենալը տարօրինակ
բան մըն է: Ժամաբար և մարտիկ էր. նախ և առաջ
հանրիշխանութեան զինուոր. հաւ տեսլականին քա-
հանան էր ժամանակակից շարժումին վերեւը: Բիբր
խորունկ, արտեւանունքը քիչ մը կարմիր և ստորին
շուրթը ստուար և դիւրաւ անարգու, ճակատն ալ
բարձր էր: Ինչ որ է որիզոնի մը մէջ ընդարձակ եր-
կինքը, կարծես նոյն է երեսի մօ վրայ մեծ ճակատը:
Այն քանի մը երիտասարդներու պէս՝ որոնք ներկայ
դարուս սկիզբները և անցեալ դարուն վերջերը կ'ապ-
րէին և որոնք կանոխկեկ երեւելի հանդիսացած են՝
Անժօլրա նորատի աղջիկներու պէս ծայրայեղ և առոյգ
երիտասարդութիւն մը ունէր, թէև ժամանակ առ ժա-
մանակ տոգոնութիւն կուգար վրան: Արդէն առնու-
թեան հասակը մօտ էր, այլ տակաւին պատանիի մը
կը նմանէր: Քսան երկու տարեկան էր, այլ տասն
եօթը տարեկան կ'երեւար. ծանրաբարոյ էր, և կարծես
չէր գիտեր թէ երկրիս վրայ կին անունով էակ մը
կայ: Միայն մէկ կիրք ունէր, այսինքն իրաւունքը.
միայն մէկ խորհուրդ ունէր, այսինքն քարընդոտը
տապալել: Աւանդէն լեռան վրայ կրնար կրագոսն ու
Գոնվանսիոնի մէջն ալ Սէն-Ժիւսթ ըլլալ: Հազիւ հազ
կը տեսնէր վարդերը, չէր ճանչնար դարունը, և ոչ ալ
թռչուններու դայլալիկը կը լսէր. էվատնէի մերկ վի-

զէն Արիսթօթիթօի պէս ան ալ թերեւս չպիտի յուզ-
ուէր. ծաղիկները՝ ինչպէս Հարմոտիուսի նոյնպէս և
անոր համար՝ միայն սուրը պահելու կը ծառայէին:
Ուրախութեանց մէջ խիստ էր: Ուր որ Հանրապետու-
թիւն չկար, հոն Անժօլրա ակնկոբ կը լսէր զգաստու-
թեամբ: Ազատութեան մարմարին սիրահարն էր ան:
Իր խօսքը խստիւ ներշնչուած էր և օրհներգութեան
մը սարսուռը ունէր: Յանկարծապէս թեւերը տարածել
գիտէր: Վա՛յ այն կնոջ որ ինքնին պիտի յանդգնէր
պահ մը սիրել զայն: Եթէ Գամպրէի հրապարակին կամ
Սէն Ժան Տը Պօվէի փողօցի կրիզէթներէն մէկ՝ անոր
դպրոցէ մը նոր ելնողի նման դէմքը, մանկաւիկի
կերպարանքը, խարտիշագեղ երկայն յօնքերը, նորածիլ
չուրթները, բնտիւր ակռաները տեսնէր՝ և հետեւաբար
եթէ այս, ամէն արշալուստ ան հրապարէն դրդուելով
և իր գեղութիւնը Անժօլրայի վրայ փորձել ուզէր, նա
զարմանալի և անուի նայուածքով մը յանկարծ պիտի
ցուցնէր վիհ և պիտի սորվեցնէր անոր չչփոթել Պօ-
մարչէի իգգասէր քերովբէն եղեկիւնի անարկու քերով-
բէին հետ:

Որնչդեռ Անժօլրա յեղափոխութեան տրամաբանու-
թիւնը կը ներկայացնէր, Գոմպրէի յեղափոխութեան
փիլիսոփայութիւնը կը ներկայացնէր: Յեղափոխու-
թեան տրամաբանութիւնը և փիլիսոփայութիւնը տար-
բերութիւն մը ունին. յեղափոխութեան տրամաբանու-
թեանէն կրնայ պատերազմ հետելիլ, մինչդեռ փիլիսո-
փայութեանէն կրնայ խաղաղութիւնը հետելիլ:

Գոմպրէի Անժօլրան կ'ամբողջացնէր և կ'ուղղէր:
Նուազ բարձր և աւելի լայն էր: Կ'ուզէր որ ընդհա-
նուր տեսիլներու լայնատարած սկզբունքները միտքե-
րու մէջ հոսին. ուստի կ'ըսէր. Յեղափոխութիւն. բայց
քաղաքակրթութիւն, և ուղղաձիգ լեռան բոլորտիքը

կապտագոյն ընդարձակ հորիզոնը կը բանար: Այս պատ-
ճառաւ Գոմպըֆէրի ամէն կարծիքները շօշափելի և
գործնական բան մը ունէին: Յեղաշրջումը Գոմպըֆէրի
հետ աւելի շնչելի էր քան թէ Անժօլրայի հետ: Ան-
ժօլրա յեղաշրջումին երկնային իրաւունքը, իսկ Գոմ-
պըֆէր բնական իրաւունքը կ'արտայայտէր: Առաջինը
Ռօպէսթէրի կը յարէր, երկրորդը Գօնտէրիէի կը մօ-
տենար: Գոմպըֆէր Անժօլրայէն աւելի կ'ապրէր ամէն
մարդերու կեանքովը: Եթէ այս երիտասարդները կա-
րող եղած ըլլային պատմական երեւելի անձերու կար-
գը մտնել, մէկը արդար մը, իսկ միւսը իմաստուն մը
եղած կ'ըլլար: Անժօլրա աւելի առնութիւն, իսկ Գոմ-
պըֆէր աւելի մարդկութիւն ունէր: Մարդ և Այր, ահա
այս էր իրօք անոնց փանաքի տարբերութիւնը: Գոմպը-
ֆէր մեղմ էր, ինչպէս Անժօլրա խիստ էր բնական ա-
նարատութեամբ: Գոմպըֆէր քաղաքացի բառը կը սի-
րէր, բայց մարդ բառը նախադաս կը սեպէր: Սպա-
նիացիներուն պէս թերեւս յօժարակամ ըսէր. հօնպըր
(մարդ): Ամէն բան կը կարգար, Գատրոնները կ'եր-
թար, հրապարակային դատախօսութեանց ունկնդրու-
թիւն կ'ընէր միշտ. լոյսին գունալի բեկեկումը կ'ու-
սանէր Արակօյէն, մեծ հետաքրքրութիւն ունէր դասի
մը նկատմամբ ուր Թօֆրօյ-Սէնթ-Իլէր արտաքին թմբ-
րային շնչերակին և ներքին թմբրային շնչերակին կրը-
կին գործողութիւնը բացատրած էր, մէկը որ երեսը կը
կազմէ, միւսը որ ուղեղը կը կազմէ. հմտութիւն ու-
նէր, գիտութեան կը հետեւէր քայլ առ քայլ, Սէն-Սի-
մօնը Ծուրթէի հետ կը դիմադրիմէր, եգիպտական նշա-
նագիրները կը մեկնէր, գտած կոպիճները կը կտրէր, և
երկրաբանութեան վրայ կը տրամաբանէր, յիշողու-
թեամբ չերամի թիթեռ մը կ'ուրուաղրէր, Աղտտէմիի
բառարանին ֆրանսէրէնի սխալները կը դտնէր, Բիւլզէ-

կիւրի և Տըլէօզի դժուարին երկերը կը զննէր, բան մը
չէր հաստատեր, և ոչ իսկ հրաշքները, բան մը չէր
ուրանար, և ոչ իսկ ոգիները. Մօնիքօտի կազմուած
ամբողջ թիւերը կը թղթատէր և կը մտախօհէր: Կը
հաստատէր թէ ապագան վարժապետին ձեռքն է, և
կարեւոր խնդիրներու վրայ շատ կը մտածէր: Կ'ուզէր
որ ընկերութիւնը անընդհատ աշխատի մտային և բա-
րոյական մակարդակը բարձրացնելու, գիտութիւնը
դրամելու, գաղափարները չըջարելութեան հանելու,
երիտասարդներուն միտքը բարգաւաճելու, և կը վախ-
նար որ մէթոտներու արդի աղքատութիւնը, գրական
տեսութեան հէջութիւնը, տեսութիւն որու սահմանն
է միայն դասական ըսուած երկու կամ երեք դար,
պաշտօնական իմաստականութեան բռնական վարդապետա-
կանութիւնը, դպրոցական նախապաշարումները և հին
սովորութիւնները վերջապէս արուեստական ոտտա-
նոցներու չնմանեցնեն մեր դպրոցները: Գիտուն, յըս-
տակատէր, ճշդասէր, բազմալեզու, եռանդուն աշխա-
տասէր ու միանգամայն խորհող էր «նաե ցնորուկ ի-
բերու նկատմամբ», կ'ըսէին իր բարեկամները: Կը
հաւտար երկաթուղիներուն: Վիշտին բարձումին վի-
րաբուժական գործողութեանց ժամանակ, միթին սեն-
եակին մէջ պատկերին լուսանկարուելուն, ելեկտրական
հետադրին և օդապարիկներուն ուղղութեանը:

Մանաւանդ թէ ոչ այնքան կը վախնար այն ամ-
բոցներէն զորս աւելորդապաշտութիւնները, բռնամո-
լութիւնները և նախապաշարումները ամէն կողմէ չի-
նած են մարդկային սեռի դէմ: Այն մարդերու թիւէն
էր որոնք կը հաւտան թէ գիտութիւնը վերջապէս պի-
տի տիրէ մարդկային սեռի: Անժօլրա պարագլուխ մըն
էր, Գոմպըֆէր առաջնորդ մը: Մարդ կուզէր մէկուն
քով կռուիլ և միւսին հետ քալել: Ասով ըսել չենք

ուղեր ի է Գօմպըֆէր անկարող էր պատերազմելու. չէր մերժեր մարմնովին փարիլ խոչընդոտին և ուժգընակի ու սաստկապէս յարձակիլ անոր վրայ. բայց աւելի հաճելի էր իրեն ճշմարտութեանց ուսումով և դրական օրէնքներու հրապարակով մարդկային սեռը իր ճակատագիրներուն հետ յամրապէս համաձայնեցնել. և երկու ճառագայթներէն մէկը կամ միւսը ընտրելու համար աւելի լուսավառութեան կը միտէր քան թէ հրդեհին: Հրդեհ մը անշուշտ կրնայ արշալոյս մը արտադրել, բայց ինչո՞ւ չսպասել արեւին ծագման: Հրաւեռ մը կը լուսաւորէ, բայց արշալոյսը աւելի աղէկ կը լուսաւորէ: Գօմպըֆէր գեղեցիկին անարատութեւնս վսեմին փալատակումէն վեր կը սեպէր: Այս գործովս ի և զգօն միտքը կիսովին գոհ կ'ըլլար մուխէն պղտորուած ճառագայթէ մը, բռնաբարութեամբ ստացուած յառաջդիմութենէ մը, ժողովուրդի մը ուղղապէս դէպի ճշմարտութիւն գահավիժիլը, 1793ի ամսթիւ մը կ'ահաբեկէր զայն. բայց աւելի նողկալի կ'երեւար իրեն մնայնութիւնը որմէ ապականութեան և մահուան հոտ կ'առնէր. ամէն ինչ նկատելով աւելի կը սիրէր փրփուրը քան թէ գարշաճողութիւնը, և հեղեղը կոյանոցէն, Նիակարայի ջրվէժին անկումն ալ Մօնֆօգօնի լճէն նախապատիւ կը բռնէր: Վերջապէս ոչ դադարում և ոչ ալ աճապարում կ'ուզէր: Մինչդեռ իր աղմկաւէր բարեկամները ասպետաբար բացարձակին վրայ հողի տալով յեղափոխութեան փառաւոր արկածները կը պաշտէին և կը հրաւիրէին, Գօմպըֆէրի միտումն էր թողուլ որ ինքնին կատարուի յառաջդիմութիւնը, լաւ յառաջդիմութիւնը. թերեւս ցուրտ, այլ անարատ, կանոնական այլ անստգոտանելի, հանդարտ այլ անվրդով առաջդիմութիւնը: Գօմպըֆէր թերեւս ծունրադրէր և ձեռնամաձ աղօթէր, որպէս զի ապագան իր բոլոր ան-

մեղութեամբը գայ, և որպէս զի բոն մը չվրդովէ ժողովուրդներու անբաւ և առաքինի բարեշրջումը: Պեճի ար շարուրիւնը անմեղ ըլլայ, կը կրկնէր անդու: Եւ իրօք եթէ յեղափոխութեան վեմութիւնն է ուղղակի նայիլ ակնախտիդ տեսականին և հոն շանթերու մէջէն թեւարկել արիւնալի և հրալի ճիրաններով, յառաջագիմութեան գեղեցիկութիւնն ալ անարատ ըլլալն է, և Վալինկթընի ու Տանթօնի մէջ որոնց մէկը անարատ յառաջդիմութեան և միւսը յեղափոխութեան մարմնաւորութիւնն է, կայ այն տարբերութիւնը որով կարապաթեւ հրեշտակը արծուաթեւ հրեշտակէն կը զատուի:

Ժան Բրուվէր՝ Գօմպըֆէրէն աւելի մեղմ զանազանութիւն մը կը ցուցնէր: Ժլհան կ'անուանուէր ան՝ վայրկեանական պղտիկ յօժարութեամբ մը որ կը խառնուէր այն հզօր և սաստիկ շարժումին, որմէն ելաւ միջին դարու շատ հարկաւոր ուսումը: Ժան Բրուվէր սիրահար էր, ծաղկի թաղար մը կը մշակէր, սրինգ կը նուագէր. ոտանաւոր կը շինէր, ժողովուրդը կը սիրէր, կանանց վրայ կը մեղքնար, մանկան վրայ կուլար, Աստուծոյ ու միանգամայն ապագային կը վստահէր, և յեղաշրջումը կը պախարակէր արքունի գլուխ մը, այսինքն Անտրէ Շէնիէ բանահիւսին գլուխը կրտրելուն համար: Իր ձայնը սովորաբար փափուկ և առնական էր բոլորովին Պերճաբան մը ըլլալու չափ գրաւէտ, և գրեթէ արեւելագէտ էր: Ամէն բանէ առաջ բարեսիրտ էր և բանահիւսութեան մասին նախադաս կը սեպէր ինչ որ անբաւ էր, ասիկա զարմանալի չի կրնար թուիլ որոնց որ գիտեն թէ բարութիւնը որչա՞փ կը մօտենայ վսեմութեան: Իտալերէն, լատիներէն, յունարէն ու հրէերէն լեզուները գիտէր. և այս լեզուներէն, քաղած օգուտն էր կարդալ մի միայն չորս բա-

նահիւններու, այսինքն Տանթէի, Ժիւլէնաւի, Էսպիլի և Եսայի մարգարէին բանահիւսութիւնները: Պրանսերէնի մէջ Գօրնէյը Ռասինէն և Ակրիբա Տ'Օպինէն Գօրնէյէն վեր կը դասէր: Ամուլ վարսակի և հովտային շուշանի դաշտերուն մէջ յօժարակամ կը դեգերէր և պատահարներով զբաղելուն չափ ամպերով ալ կը պարպէր: Իր միտքը երկու գիրք ունէր. մէկը դէպի մարդ, միւսը դէպի Աստուած, կամ կ'ուսանէր և կամ հոգեպիշ կը նայէր: Ամբողջ օրը մազէ անցընելով կը քննէր ընկերային խնդիրները, այսինքն վարձքը, դրամագլուխը, վարկը, ամուսնութիւնը, կրօնքը, խորհուրդ ազատութիւնը, սիրելու ազատութիւնը, դաստիարակութիւնը, պատիժը, թշուառութիւնը, ընկերակցութիւնը, սեպհականութիւնը, արտաբերումը և բաշխումը, և այս աշխարհի այն կնճիռը որ մարդկային օեռը մթութեամբ կը համակէ: Գիշերն ալ աստղերուն, այսինքն անագին մարմիններու կը նայէր: Ինչպէս Անժօրա նոյնպէս և ան հարուստ էր և միածին դաւակ: Մեղմիկ կը խօսէր, զլուխը կը ծռէր, աչքերը վար կ'առնէր, չփսթումով կը ժպտէր, աղէկ չէր հագուեր, անշնորհ կերպարանք մը ունէր, ոչինչ բանէ կը կարմրէր, շատ վեհերոտ, այլ սակայն քաջ էր:

Ֆէօյեի հողմահար շինող բանուոր մըն էր. հայրն ու մայրը մեռած էին. օրը երեք ֆրանք կը վաստկէր դժուարաւ, և մէկ դիտաւորութիւն ունէր միայն, որ էր աշխարհս փրկել: Ուրիշ մտմտութիւն մըն ալ ունէր, այսինքն ուսանիլ. կ'ըսէր թէ ուսանիլը նոյնպէս ազատիլ է: Ինքնիրեն կտրուալ և գրել սորված էր. ինչ որ գիտէր, առանձին ուսած էր: Ֆէօյեի վեհ սիրտ մըն էր, բոլոր աշխարհիս կը փարէր: Այս օրըր ժողովուրդները որդեգրած էր: Մօրմէն զրկուած ըլլալով, հայրենիքին վրայ խորհած էր: Չէր ուզեր որ երկրիս վրայ

հայրենիքէ զուրկ մարդ մը գտնուի: Ժողովուրդի մարդուն յատուկ գուշակութեամբ ինքնին և ծածկապէս կը պատրաստէր ինչ որ մենք այսօր ազգայնութեանց տեսիլը կ'անուանենք: Յատկապէս պատմութիւնը սորված էր գիտութեամբ սրամտելու համար: Այս իւթօփիի սիրահարներու երիտասարդական խումբին մէջ, որու յատուկ նպատակն էր Պրանսան, Ֆէօյեի ուրիշ ազգերու վրայ մտածողն էր: Մասնաւորապէս իր միտքը կը գրաւէին Բոլոնիա, Հունգարիա, Ռումանիա, Իտալիա: Յարմարութիւն առնէր կամ չառնէր, միշտ իրաւունքին պէս յամառութեամբ կ'արտասանէր այս անունները. Ռուսիային՝ Վարչաւիայի, Աստուրիային՝ Իտալիոյ վրայ տիրելը բռնաբարութիւններ էին որոնք Ֆէօյեիի զայրոյթը կը գրգռէին սաստիկ: 1772ի բռնաբարութիւնը մանաւանդ անոր բարկութիւնը կը շարժէր: Չկայ պերճախօսութիւն մը որ այնքան բացարձակ ըլլայ, որքան է ինչ որ ճշմարիտ է արտմտութեան մէջ. անա Ֆէօյեիի պերճախօսութիւնը այս տեսակէն էր: Ամենեւին չէր դադրեր խօսելէ այն վատահամբաւ թուականին վրայ որ է 1772ը: այն ազնիւ և արի ժողովուրդին վրայ զօր մտանութիւնը ջնջեց, այն ոճիրին վրայ զօր երեք տէրութիւնները գործեցին, այն հրէշային դաւաճանութեան վրայ որ ազգային էութեանց սոսկալի բարձունքներուն նախատիպն է և կաղապարը, բարձունքներ որոնք այն թուականէն ի վեր շատ մը ազնիւ ազգերու վրայ յարձակեցան և կրնանք ըսել թէ անոնց ծննդեան վկայ գիրքը ջնջեցին: Ընկերային ամէն ժամանակակից ոճրագործութիւնները Բոլոնիոյ բաշխումէն կը ծագին: Բոլոնիոյ բաշխումը յառաջադրութիւն մըն է որու հետեւութիւններն են արդի քաղաքական ամէն ոճիրները: Չկայ բռնակալ մը, մատենիչ մը որ ճիշդ մէկ դարէ ի վեր տեսած, վաւերացուցած,

ստորագրած և ստորագրութեան նշանովը անփոփոխ
կերպով հաստատած չըլլայ Բօլոնիոյ բաշխումը: Երբ
ժամանակակից մատնութեանց թուղթերը խառնեա, ա-
մէնէն տալ այս մատնութեան վերաբերողները կը
տեսնաս: Վիէննայի դեսպանաժողովը այս ոճիւրին խոր-
հորդ հարցուց իր ոճիւրը գործելէն առաջ: Որսորդները
1772ին չիկերէն զարնելով հաշալի կը պոռան. 1815ին
ալ չունեւուն մաս կը հանուի այս չիկերէն: Այս էր
անա ֆէօյեի սովորական բնաբանը: Այս աղքատ բան-
ւորը արդարութեան խնամակալը եղած էր, և արդա-
րութիւնը մեծութիւն տալով կը վարձատրէր զայն:
Վասնզի իրօք իրաւունքին մէջ յաւիտենականութիւն
կայ: Ինչպէս Վիեննայի գերմանական չիկնար ըլլալ,
նոյնպէս և Վարչաւիան չիկնար թաթար ըլլալ: Թագա-
ւորները այս մասին պարապ տեղը կ'աշխատին և իրենց
պատիւը կը կորսնցնեն: Կանուխ կամ ուշ ընկղմեալ
հայրենիքը երեսը ելլելով կը ծփայ և կ'երեւայ: Յու-
նաստան դարձեալ Յունաստան, Իտալիան դարձեալ
Իտալիա կ'ըլլար: Իրաւունքը յաւերժապէս կը բողոքէ
բանարարութեան դէմ: Ժողովուրդ մը գողցողը անընդ-
հատ անոր տէր ըլլալովը սեպհական տէր մը չիկնար
ըլլալ: Այս բարձր նենգութիւնները ապագայ չունին
բնաւ: Ազգ մը թաշկինակի մը նշանին պէս չիկնար
սրբուիլ:

Գուրֆէյրազ հայր մը ունէր որ Պ. տը Գուրֆէյ-
րազ կ'անուանուէր: Աղետապետականութեան և ազ-
նութեան խնդիրներու մէջ վերահաստատութեան ժա-
մանակի քաղքենիներուն ունեցած սխալ գաղափարնե-
րէն մէկն էր զը մասնիկին հաւտալ: Յայտնի է թէ
մասնիկը նշանակութիւն մը չունի: Բայց «Լա Միներվ»
լրագրին ժամանակի քաղքենիները այնքան մեծ բանի
տեղ կը գնէին այս խեղճ զը մասնիկը, որ կը կարծէին

թէ պարտաւոր էին հրաժարիլ անկէ: Պ. տը Շօվրէն,
Պ. Շօվրէն, Պ. տը Գումարթէն՝ Պ. Գումարթէն, Պ. տը
Գոնսթան տը Բըպէք՝ Պէնժամէն Գոնսթան, Պ. տը Լա-
ֆայէթ՝ Պ. Լաֆայէթ կ'անուանուէին ինքնակամ Գուր-
ֆէյրազ եւս չէր ուզած ետ մնալ և պարզապէս Գուր-
ֆէյրազ կ'անուանուէր:

Գուրֆէյրազի մասին գրեթէ այսքանը կրնայինք
բաւական սեպել և մնացածին համար ալ գոհ ըլլալ ը-
սելով. Գուրֆէյրազ. տե՛ս Թօլօմիէս:

Իրօք Գուրֆէյրազ ունէր երկտասարդութեան այն
խանդը որ կրնայ շուտիկ մտքի գեղեցութիւն ան-
ուանուիլ: Ետքը այս խանդը կը մարի պղտիկ կա-
տուին սիրունութեանը պէս, և այս տեսակ վայելչու-
թիւն մը ունեցող երկտասարդը երկոտանի քաղքենի,
և պղտիկ կատուն ալ անթերի քառոտանի կատու մը
կ'ըլլայ:

Այն սերունդները որոնք դպրոցներէ կ'անցնին, և
այն երկտասարդները որոնք զինուորական ծառայու-
թեան համար կը ժողովուին հետզհետէ, մտքի այս յատ-
կութիւնը իրարու կը փոխադրեն, և գրեթէ միշտ ան-
փոփոխ կերպով ձեռքէ ձեռք իրարու կուտան. հետե-
ւաբար, ինչպէս ըսինք, ով որ 1828ին Գուրֆէյրազին
խօսիլը լսէր, պիտի կարծէր թէ 1817ին Թօլօմիէսն է
խօսողը: Միայն թէ Գուրֆէյրազ լաւ տղայ մըն էր:
Արտաքին մտքին առերեւոյթ նմանութեանց ներքեւ
մեծ տարբերութիւն կար Թօլօմիէսի և անոր մէջ: Ա-
րեւութեայն կը տարբերէին իրարմէ. առաջինը ուրիշ
և երկրորդը ուրիշ մարդ մըն էր: Ի ներքուստ նկատ-
ուելով Թօլօմիէս ըծախնդիր դատասէր մը, իսկ Գուր-
ֆէյրազ բաղդախնդիր ասպետ մըն էր:

Խումբին պարագլուխն էր Անժօլա, առաջնորդն էր
Գոմպլէր, կեդրոնն էր Գուրֆէյրազ: Միւսները աւելի

լոյս կուտային, իսկ այս՝ աւելի ջերմութիւն. վասնզի Գուրգէյրագ կեդրոնի մը ամէն յատկութիւնները ունէր, բոլորակութիւն և ճառագայթում:

Պահօրէլ դեր մը խաղացած էր 1828ի արիւնաբոյր աղմուկին ժամանակ որով տեղի տուած էր երիտասարդ Լալումանի թաղումը:

Պահօրէլ զուարթ բնաւորութիւն և ստորին մարդերու յատուկ կերպեր և ձեւեր ունեցող: քաջսիրտ, վասնիչ, զեղխ և երբեմն առատաձեռն, շաղակրատ և երբեմն ալ պերճաբան, յանդուգն և երբեմն անամօթ անձ մըն էր: Նաև սատանային չորս ոտքը սեպուղաներուն լաւագոյնը, յանդուգն բաճկոնակներ և խիստ կարմիր կարծիքներ ունէր. մեծ աղմուկները, այսինքն առ ի չդոյէ ապստամբութեան ամէն բանէ աւելի կոխը, և առ ի չդոյէ յեղափոխութեան ամէն բանէ աւելի ապստամբութիւնը կը սիրէր. միշտ պատրաստ էր պատուհանի ապակիները խորտակելու, փողոցի մը սալաշատակը քակելու, կառավարութիւն մը տապալելու, որպէսզի հետեւութիւնը տեսնէ. տասնըմէկ տարեի ի վեր ուսանող մըն էր: Իրսւագիտութեան քովէն կ'անցնէր, բայց չէր մօտենար: Իր նշանաբանն էր փառաստան յրդսդ բնաւին, և զինանշանն էր դիշերային սեղան մը որու մէջ քառակուսի գդակ մը կ'ընդնմարուէր: Ստոյգ է թէ քիչ անգամ կ'անցնէր իրաւագիտութեան դպրոցին առջեւէն, բայց երբ անցնելու բլար կը կոճկէր իր թիկնոցը, վասնզի դեռ բալթօն հնարուած չէր, և առողջապահիկ զգուշութիւններ կ'ընէր: Ինչ գեղեցիկ ծերունի, կ'ըսէր դպրոցին մեծ դրան համար. և ինչ յիշարան, կ'ըսէր դպրոցին գահերեցին աղնարկելով որ էր Պ. Տէլվէնգուր: Դասերուն մէջ երգի նիւթեր, և վարժապետներուն մէջն ալ ծիծաղաշարժ պատկերներու առիթներ կը տեսնէր: Բաւական մեծ-

կակ թռչակ մը, երեք հազար ֆրանքի մօտ բան մը կը վատնէր առանց գործ մը ընելու: Գիւղացի ծնողքներուն էր որոնց կրցած էր սորվեցնել թէ կը պարտաւորին պահել իրենց զաւակին յարգը:

Կ'ըսէր իր ծնողքներուն համար թէ գիւղացի են և ոչ թէ քաղքենի, և այս պատճառաւ է որ ուշիմ են անոնք:

Պահօրէլ, որ քմածին միտումներ ունէր, շատ սրճարաններ կը յաճախէր. միւս երիտասարդները սովորութիւն ունէին, իսկ այն չունէր: Պահօրէլ կը դեմքէր: Թափառումը մարդկային է: Դեմքերումը բարիգեան յատկութիւն է: Սակայն կարծուածէն աւելի սրամիտ և խոհուն անձ մըն էր:

Միութեան կապ մըն էր Ապիսի Բարեկամներու և ուրիշ խումբերու մէջ որոնք դեռ անձեւ էին և որոնք ետքէն պիտի ծրագրուէին:

Այս նորահաս գիւններու կոնկլավին մէջ անգամ մը կար:

Տ'Ավարէյ մարքիզը, որ երբ Լուի ԺԼ. Ֆրանսայէն խոյս կուտար, օգնած էր անոր որ հասարակաց կառք մը մտնէ և զոր Լուի ԺԼ. այս ծառայութեան փոխարէն՝ զուքս ըրած էր. կը պատմէր թէ 1814ին երբ Ֆրանսա վերադարձաւ, մարդ մը աղերսագիր մը մատոյց թագաւորին որ նաւէն Գալէ կ'ելլէր:

— Ինչ կ'ուզես, ըսաւ թագաւորը:

— Նամակատունի մը վարչութիւն, Վեհափառ Տէր:

— Անունդ ի՞նչ է:

— Լ'Էկլը:

Թագաւորը յօնքը պոստեց. ազերսագրին ոտսրագրութիւնը նայեցաւ, և տեսաւ որ անունը Լէկլը գրուած էր: Այս ուղղագրութիւնը նուազ պօնաբարդեան

ըլլալով, թագաւորին արգահատանքը շարժեց. և արքան սկսաւ ժպտիլ. — Վեհափա՛ռ Տէր, կրկնեց ինդը-բազիր մատուցանողը, նախանայր մը ունիմ, որ շունե-րու սպասաւոր մըն էր և որու մականունն էր Լեկիօլ: Անունս այս մակդիրէն ելած է: Անունս Լեկիօլ է, որ կրճատուելով Լէկլը և աղաւաղուժով Լ'էկլը եղած է: — Թագաւորը ասոր վրայ դադրեցաւ ժպտելէ: Ետքէն Մօյի նամակատունի վարչութիւնը տուաւ դիտմամբ կամ անգլուշարար:

Խումբին ճաղատ անդամը այս Լէկլին տղան էր, և ստորագրութիւնը Լէկլը (Տը Մօ) կը դնէր: Իր ընկեր-ները նամառօտելու համար՝ Պօսիւէ կ'անուանէին զայն:

Պօսիւէ զուարթ տղայ մըն էր որ ձախորդութիւն ունէր: Իր մասնաւոր հանգամանքն էր չյաջողիլ որ և է գործի մէջ: Բայց և այնպէս ամէն բանի վրայ կը խնդար: Քսանըհինգ տարեկան հասակին մէջ ճաղատ էր: Հայրը վերջապէս տունի և դաշտի մը տէր եղած էր. բայց տղուն ստիպողական գործը եղած էր կորսըն-ցնել այդ դաշտը և տունը շահագիտական անհիմն ձեռ-նարկութեան մը պատճառաւ: Պօսիւէի ա՛լ բան մը մնացած չէր: Գիտուն էր և խելացի. բայց ամէն բըռ-նած գործը անյաջող կ'երթար: Ամէն բան կը պակսէր իրեն, ամէն բան կը խաբէր զինքը, ինչ որ կը շինէր, իր վրայ կը փլչէր: Եթէ փայտ կտրելու ըլլար, մատն ալ հետը կը կտրէր: Եթէ սիրունի մը ունենար, շուտ մը կը զիտէր որ նաև բարեկամ մը ունի: Ամէն ժա-մանակ զժբաղդութիւն մը կը պատահէր իրեն, այս պատճառաւ զուարթ էր: Կը յնկարէր կողմնորոշու-յալիկն ներքեւ ո՞ր կ'իյնայ, կ'ըսէր: Ոչ այնքան կը գոր-մանար դիպուածին վրայ, վասն զի զիպուտը նախա-յայտ բան մըն էր անոր համար. զուարթօրէն կը հա-

մակերպէր բաղդին յոռի չրջումներուն և կատակ տա-նողի մը պէս կը ժպտէր ճակատագրին խեղութեանց վրայ: Աղքատ էր, բայց իր զուարթութեան ընդունա-րանը անսպասելի էր: Ստակը չուտ կը հատնէր, բայց քրքիջը սպառիլ չէր գիտեր: Երբ փորձանքը անոր կը մօտենար, Պօսիւէ սրտագին կը բարեւէր այս հին բա-րեկամը: Մեծ աղէտները կ'ապտակէր: Այնքան ընտա-նի էր ճակատագրին հետ որ պզտիկ տնունովը կ'ան-ուանէր զայն. — Բարի լոյս, Փորձա՛նք, կ'ըսէր:

Բաղդին այս հալածումները հնարագէտ մը ըրած էին զայն: Պօսիւէ բիւր հնարքներ ունէր: Ստակ չու-նէր, բայց՝ երբ սիրտը ուզէր՝ «ապերասան ծախքեր» ընելու միջոցը կը գտնէր: Գիշեր մը կտրող կապող կնոջ մը հետ ընթերցելով մինչև հարիւր ֆրանք ծախք ըրաւ, և զեղխութեան միջոցին սա անմոռանալի խօս-քը ըսաւ. Հարիւր փրանկոնց աղջիկ, քաշե՛ նայիմ աս կօշիկներս:

Պօսիւէ դէպի փաստափանութեան պաշտօնը կը դի-մէր յամբարար. իրաւագիտութիւն կ'ուսանէր Պահօրէ-լի ուսած կերպովը: Պօսիւէ քիչ անգամ բնակարան կ'ունենար երբեմն ալ ամենեւին չէր ունենար: Մերթ առոր, մերթ անոր, և ամէնէն շատ ժօլիին սենեակին մէջ կը բնակէր:

Ժօլի բժշկութիւն կը սորվէր, Պօսիւէէն երկու տարու պզտիկ էր:

Ժօլի երեւակայական հիւանդ երիտասարդ մըն էր: Բժշկութեան մէջ սորվածն էր աւելի հիւանդ ըլլալ քան թէ բժշկի: Քսաներեք տարեկան հասակին մէջ ինքզինքը հիւանդոտ մը կը սեպէր, և կեանքը հայե-լիին մէջ լեզուն նայելով կ'անցնէր: Կը հաստատէր թէ մարդս ասեղի մը պէս կը մազնխաւանայ, և սենեա-կին մէջ անկողնին գլուխը դէպի հարաւ և ոտքը դէպի

հիւսիս . կը գնէր , որպէս զի գիշերը երկրագունաին մագնիսական մեծ հոսանքը չխանգարէ իր արեան շըրջանը : Փոթորիկի ժամանակ իր երակին զարկը կը քննէր : Բայց ամէնէն զուարթն էր ժօլի :

Ժօլին այս ամէն իրարու անյարմար հանգամանքը , այսինքն երիտասարդութիւնը , մշակութիւնը , հիւանդոտութիւնը , զուարթութիւնը սիրով կը վարուէին միատեղ , և կը կազմէին արտակերպոն և հաճելի անձ մը զոր իր ընկերները՝ եղբայրաձայն տալին գործածութեան մասին անխնայ ըլլալով՝ ժօլի կ'անուանէին :

— Զորս եղով կրնաս թեւարկել , կ'ըսէր անոր Ժան Բրովէր :

Ժօլի սովորութիւն ունէր գաւազանին ծայրովը քիթին դպչելու . այս սովորութիւնը կորովամտութեան նշան էր :

Այս ամէն երիտասարդները , որոնք խիստ կը զանազանէին իշարմէ և որոնց վրայ սակաւն պէտք է անկատակ խօսիլ , միւսնոյն կրօնքը ոնէին , այսինքն Յառաջդիմութիւն :

Ամէնքն ալ գաղղիական յեղափոխութեան հարազատ գաւազաններն էին : Ամենէն թեթեւները ծանրութիւն մը կ'առնէին , երբ կ'արտասանէին 89 ամսթիւր : Անոնց հայրերը՝ իւրաքանչիւրը իր բնութեան համեմատ՝ ֆէօյլեան , արքայական կամ վարդապետական էին կամ եղած էին . բայց հոգ չէր . այս խառնակութիւնը չէր վերաբերեր իրենց , վասն զի իրենք երիտասարդ էին , և խառնակութիւնը իրենցմէ առաջ էութիւն ունեցած էր : Անոնց երակներուն մէջ չըջարեորդը ըսկզբունքներու անարատ աւելնն էր : Առանց միջնական զանազանութեան անոնց ամէնքն ալ անապականի իրաւունքին և բացարձակ պարտաւորութեան կը յարէին :

Անդամակից և խորհրդակից , ամէնքն ալ ծածկապէս տեսլականը կը ծրագրէին :

Այս ամէն եռանդոտ սիրտերուն և համոզակեր միտքերուն հետ սկեպտիկեան մըն ալ կար : Խնչպէս անոնց հետ կը գտնուէր .— Վերադարձեալ : Այս սկեպտիկեանին անունն էր Կրանթէր . սովորաբար Բզլխագիրը կը դնէր իր ստորագրութեան տեղ : Կրանթէր մարդ մ'էր որ շատ կ'զգուշանար որ և է բանի մը հաւատալէ : Սակայն Բարիզի մէջ ուսում առնելով ամէնէն աւելի սորվող ուսանողներէն մէկն էր ան : Գիտեր թէ լաւագոյն սուրճը Լամպլէնի սրճարանը , և լաւագոյն գնդասեղանը Վօլթէրի սրճարանը կը գտնուի . թէ լաւ նկանը և լաւ աղջիկը Մէնի պուլվարին վրայ , էրմիթաժը , չրթնատունկով եփած վառեակները Սակէ անուն կ'առնէր , համադամ ձուկերը Գիննէթի քաղաքագրան մօտերը , և սպիտակ թեթեւ գինի մըն ալ Գօմպայի դրան մօտերը կը գտնուէին : Ամէն բանին լաւ տեղերը գիտէր , նաեւ առիթք և շօտեմ ըստած խաղերը : Բանի մը պար . և երևելի բրամբարգ մ'էր : Այս ամէն յատկութիւններէն ի գատ նաեւ նշանաւոր գինեսէր , և սոսկալի տգեղ էր : Իր-մա Պուասի որ այն ժամանակի կօչկարաբուհիներուն ամենէն գեղանին էր , զայրանալով անոր տգեղութեան դէմ , սա վճիռը տուած էր . Կրանթէր անկարելի է . բայց Կրանթէրի ինքնագովութիւնը չէր չփոթուեր : Սիրապէս և ակնապիշ կը նայէր ամէն կիներուն , ամէնուն համար կարծես ըսելով « եթէ ուզէի » , և աշխատելով կլկեցնել իր ընկերներուն թէ ընդհանրապէս կ'ուզուէր ինք :

Ժողովուրդի իրաւունք , մարդու իրաւունք , ընկերային դաշնագիր , գաղղիական յեղափոխութիւն , հանրապետութիւն , հանրիչեանութիւն , մարդկութիւն , քաղաքակրթութիւն , կրօնք , յառաջդիմութիւն , ասոնք

ամէնն ալ Կրանթէրի համար գրեթէ նշանակութիւն չունէին: Կը ժպտէր այս բառերուն վրայ: Սկեպտիկութիւնը, իմացականութեան այս փառութիւնը ամբողջ գաղափար մը թողած չէր անոր մտքին մէջ: Հեգնութեամբ կ'ապրէր: Միայն մէկ ստուգութիւն կայ, որ է գինիի բաժակը, կ'ըսէր. այս էր անոր սկզբունքը: Ամէն կուսակցութեանց ամէն զոհողութիւնները կը ծաղրէր, եղբայրը, ինչպէս նաև հայրը, երիտասարդ Բօպէսբէրը, նաև Լուսաղբորը կը ծաղրէր: — Լաւ կը յառաջանան, մեռնելով կ'աղաղակէր: Խաչելութեան համար կ'ըսէր. Ահա կախան մը որ աղէկ գործ տեսաւ: Թափառաշրջիկ, խաղամոլ, անառակ, ստէպ գինով մէր, և այս նորահաս մտախոհներուն տնաճութիւն կը պատճառէր անընդրատ երգելով. Կը սիրենք աղջիկները, կը սիրենք շաւ գինին, Եղանակ. Կեցցէ՛ Հանրի Դ.

Սակայն այս սկեպտիկեանը մոլեռանդութիւն մը ունէր: Այս մոլեռանդութիւնը ոչ գաղափար, ոչ վարդապետութիւն, ոչ ճարտարութիւն, ոչ ալ գիտութիւն մըն էր, ալ մարդ մը, այսինքն Անժօլրայ: Կրանթէր կ'սքանչանար Անժօլրայի վրայ, կը սիրէր և կը պատուէր զայն: Այս բացարձակ ոգիներու քաջամարտ խումբին մէջ այս անխնայական կասկածոտը ո՞րու հետ կը միանար: Ամենէն բացարձակին հետ: Անժօլրայ ինչ կերպով կը նուաճէր զայն. միթէ գաղափարներով: Ոչ, այլ բնաւորութեամբ: Շատ անգամ դիտուած երևոյթ մըն է այս: Սկեպտիկեանի մը հաւատացեալի մը յարիւր պարզ բան մըն է ամբողջաբար գոյներու օրէնքին պէս: Հրապոյր մըն է մարդու ինչ որ չունի ինք: Ոչ ոք կոյրին պէս կը սիրէ լոյսը: Թղկուհին թմբկահարներու բարձրահաս պարագլուխը, կը սիրէ: Գորտը աչքերը դէպ երկինք կը վերցնէ միշտ

ինչո՞ւ: — Թռչունին թեւարկութիւնը տեսնելու համար: Կրանթէր՝ որու մտքին մէջ տարակոյսը կը սողար՝ սիրով կ'ուզեր տեսնել Անժօլրային սրտին մէջ հաւատքին թեւատարած դիրքը: Կրանթէր Անժօլրայի պէտք ունէր: Այս զգաստ, քաջողջ, հաստատուն ուղիղ, խիստ և անարատ երիտասարդը կը հմայէր զայն. Կրանթէր որոշապէս չէր նշմարէր և ոչ ալ մտքէն կ'անցընէր ինքնիրեն մեկնել թէ ինչպէս կը հմայուէր անկէ: Բնազդումով կ'սքանչանար այնպիսի մարդու մը վրայ որ իր ներհակն էր: Իր թոյլ, դիւրակոր, հիւանդային և տճեւ գաղափարները Անժօլրայի կը յարէին ողնայարի մը յարելու պէս: Իր բարոյական ողնասիւնը այս նեցուկին վրայ կը յենուր: Կրանթէրի անձ մը ըլլալը Անժօլրայի քով կ'երեւար: Սակայն Կրանթէր իսկ առերեւութապէս երկու իրերու ներհակ տարբերով կը բաղկանար: Հեգնասէր էր և միանգամայն ջերմասիրտ: Իր անտարբերութիւնը սէր կ'զգար: Միտքը կրնար հաւատքէ զուրկ մնալ, բայց սիրտը չէր կրնար բարեկամութենէ զուրկ ապրիլ: Մե՛ծ հակասութիւն. վառն զի սէր մը համոզում մըն է, այսպէս էր Կրանթէրի բնաւորութիւնը: Կան այնպիսի մարդեր որոնք կարծես թէ երկրորդ երես, աստու կամ յետասկողմ ըլլալու համար ծնած են: Բօլիւքս, Բաթրօքլը, Նիսիւս, Էօտամիտաս, Էֆէնթիօն, Բէշմէնա են: Ուրիշի մը վրայ կռթնելու պայմանով կ'ապրին. անոնց անունը չարու նախնութիւն մըն է, և երբ կը գրուի, միշտ եւ չազկապը կ'ուզէ առջեւէն. անոնց կեանքը իրենց յատուկ չէ. անոնց չվերաբերող ճակատագրի մը միւս կողմն է այն: Կրանթէր անա այս մարդերէն մէկն էր: Անժօլրայի աստուան էր:

Գողգես կրնանք ըսել թէ մտերմութիւնները այրէնգինի տառերուն մէջ կ'օկսին: Ֆրանսերէն այրէն-

գիմի տառերուն շարքին մէջ 0 եւ Բ տառերը անբա-
ժանելի են: Ուզած կերպովդ կրնաս արտասանել 0 եւ
Բ, կամ Օրէսթ եւ Բիլատ:

Կրանթէր, Անժօլրայի ճշմարիտ արքանեակը, այս
երիտասարդներուն խումբին մէջ կը բնակէր, անոնց
հետ կ'ապրէր, անոնց հետ միայն հաճութիւն կ'զգար.
ամենուրեք անոնց ետեւէն կ'երթար: Կրանթէրի ու-
րախութիւնն էր տեսնել այս ստուերակա նկարներուն
երթեւեկելը գինիին գոլորշիներուն մէջ: Կրանթէր զը-
ռւարթ բնաւորութիւն մը ունէր, և ահա այս պատ-
ճառաւ այն երիտասարդներն իրենց խումբին չէին ար-
տաքսեր զինքը:

Անժօլրա՝ իբր հաւատացեալ՝ կ'արհամարհէր այս
սկեպտիկեանը. իբր ժուժկալ՝ կ'արհամարհէր այս գի-
նովը: Հպարտութեամբ քիչ մը կարեկցութիւն կը չը-
նորէր անոր: Անժօլրա միշտ կը յանգիմանէր, խսափե-
անդին կը հրէր, կը մերժեր զայն. Կրանթէր ալ միշտ
ետ կուգար: Ի՞նչ գեղեցիկ մարմար, կ'ըսէր Անժօլրայի
համար:

Կրանթէր չընդունուած բիրատ մըն էր:

Գ Լ Ո Ւ Խ Բ.

ՊՕՍԻՐԻՐ ԴԱՄԲԱՆԱԿԱՆ ՃԱՌԸ ՊԼՕՆՏՕՅԻ ՎՐԱՑ

Կէս օրէ մը ետք որ ինչպէս ընթերցողը պիտի տեսնէ
համադրութիւն մը ունէր վերը պատմուած գէպքե-
քուն հետ, Լէկլը Տը Մօ՝ Գաֆէ Միւզէնի դրան ծնօ-
տին կոթնած էր հեշտասիրութեամբ: Հանդիստ վայե-
լող մարդարձանի մը կերպարանքով միայն կը մտախո-
հէր հոն: Սէն-Միշէլի հրապարակը կը նայէր: Կոնակով
յենուլը ոտքի վրայ պառկելու կերպ մըն է զոր մտա-
խոհները չեն ատեր: Լէկլը Տը Մօ՝ առանց թախծու-
թեան՝ կը խորհէր պղտիկ ձախսողութեան մը վրայ որ
առջի օր իրեն պատահած էր իրաւագիտութեան դպրո-
ցին մէջ և որ իր անձնական խրհուրդները կը փոխէր,
խորհուրդներ օրոնք բաւական անորոշ էին:

Մտախոհութիւնը չկրնար արգելել ոչ կառքի մը
անցնիլը և ոչ նշմարելիլը: Լէկլը Տը Մօ, որու աչքերը
տեսակ մը անորոշ դեգերումի մէջ կը թափառէին, իբ-
այս քնաշրջային վիճակին մէջ հրապարակին վրայ քա-
լող երկանիւ կառք մը նշմարեց, որ կամաց կամաց և
կարծես դեղեւումով կ'երթար: Ի՞նչ կ'ուզէր այս կառ-
քը. ինչո՞ւ յամրաբար կ'երթար: Լէկլը կառքին նայե-
ցաւ, որու մէջ կառապանին քով երիտասարդ մը, և
երիտասարդին առջեւն ալ գիշերուան բաւական մեծ-
կակ ծրար մը կար: Անցորդներն այս ծրարին վրայ ա-
նուն մը կը տեսնէին որ ինչ մեծ տառերով գրուած էր
թուղթի մը վրայ. թուղթը կտուին վրայ կարուած էր
անունը ՄԱՐԻՈՒՍ ԲՕՆՄԵՐՍԻ Էր:

Լէկլը երբ տեսաւ այն անունը, դիրքը փոխեց. ուղիղ կայնեցաւ, և ձայնը կառքին մէջ նստող երիտասարդին ուղղելով. պոռաց.

— Պարոն Մարիուս Բօնմէրսի:

Կռքը կանգ առաւ:

Երիտասարդը՝ որ նոյնպէս խորունկ մտախոհութեան մէջ կերեւար՝ աչքերը վեր ընելով:

— Ո՞վ է ան, ըսաւ:

Պ. Մարիուս Բօնմէրսին դուք չէ՞ք:

— Անշուշտ:

— Զեղ կը փնտռէի, կրկնեց Լէկլը Տը Մօ:

— Ինչո՞ւ, ի՞նչ կայ, հարցուց Մարիուս: Վասնզի իբօք Մարիուսն էր որ իր մեծ հօրը տունէն ելած էր: Իր առջեւ կ'եռեւար կերպարանք մը գոր առաջին անգամ կը տեսնէր. ուստի շարունակեց. — Զեմ ճանչնար ձեզի:

— Եւ ոչ ալ ես ձեզի կը ճանչնամ, պատասխանեց Լէկլը

Մարիուս կարծեց թէ ծաղրաժու մըն է այն. կամ թէ այնպիսի անձ մը որ կ'ուզէ փողոցին մէջ իր քիթէն բռնել: Մարիուս նոյն պահուն զուարթ չէր, յօնքերը պոստեց: Իսկ Լէկլը Տը Մօ՝ առանց խռովելու՝ շարունակեց:

— Առջի օրը դպրոցը չէիք:

— Կարելի է:

— Այո՛, ստոյգ է:

— Ուսանո՞ղ էք, հարցուց Մարիուս:

— Այո՛, ձեզի պէս, պարոն: Առջի օր դպրոց մըտայ պատահաբար: Վարժապետը աշակերտներուն առջեւ կուտար մի առ մի անոնց ներկայ ըլլալը կամ չըլլալը հասկնալու համար: Ինչպէս գիտես, այն միջոցին այս վարժապետները շատ ծիծաղելի կերպով կը

արուին: Եթէ երրորդ անգամ անունդ տայ և ձայն չի տաս, իսկոյն անունդ կը սրբօրի ցանկէն: Վաթսուն ֆրանքը ծովը նետած կ'ըլլաս:

Մարիուս սկսաւ մտիկ ընել: Լէկլը չարունակեց.

— Պլօնտօ վարժապետն էր աշակերտներուն առջեւ անունները տուողը: Կը ճանչնա՞ք Պլօնտօն: Խիստ սրածայր և խիստ չարաշուք քիթ մը ունի, և հեշտօրէն կ'առնէ բացականչութիւն հոսը: Նախ Բ. տառով սկսող անունները սկսաւ իշել սմանողուկը: Ես՝ այս տառին հետ գործ չունենալուս համար՝ մտիկ չէի ընել: Ամէն տրուած անունը ձայն կուտար, և ոչ մէկուն անունը սրբուեցաւ. աշակերտներուն առջեւ ալ ներկայ էին անթերի: Պլօնտօ-կը տրամէր: Մեկուսի կ'ըսէի իւրովի. Պլօնտօ, սիրակա՛նդ իմ, այսօր ամենափոքր գործ մը չպիտի կրնաս տեսնել: Պլօնտօ յանկարծ Մարիուս Բօնմէրսի անունը տուաւ: Բայց ոչ ոք պատասխանեց: Պլօնտօ յոյսով համակուած նորէն և աւելի ազդու ձայնով մ'ըսաւ. Մարիուս Բօնմէրսի, և գրիչը ձեռք առաւ: Անգութ չեմ, պարոն: Ծուռ մը ըսի ինքնիրենս. Ահա լաւ տղայ մը՝ որ ցանկէն պիտի սրբօրի: Ուշադրութիւն: Այս տղան իրապէս կեանքի վայելուքներովը ապրող անփոյթ մըն է: Լաւ աշակերտ մը չէ ան: Նստասէր մը, ուսում առնող ուսանող մը, իմաստակ անմօրօս մը, գիտութեան, դպրութեան, աստուածաբանութեան և իմաստութեան քաջահմուտ մը, հազաւած շքուած հաստ գլուխ մը, յատկութեամբ անպիտան մը չէ ան: Պատուաւոր ծոյլ մըն է որ կը գեղերի, որ գիւղերը կ'գրօնու, որ Կրիզոքսներուն հետ կը տեսնուի, որ գեղանիներուն հետ կը սիրաբանէ, և որ թերեւս հիմա տարփուհիին տունն է: Ազատե՞ք զայն: Թող Պլօնտօն ճաթի: Բարեկամ, նոյն պահուն Պլօնտօ սրբումի սև գրիչը առնելով մեղանին թաթխեց՝ անու-

նը ներկաներու ցանկէն սրբելու պատրաստուելով, իր չիկադոյն բիրը սրահին մէջ պտտացուց, և երրորդ անգամ կրկնեց Մարիոն'ս Բօնմէրսի: Ներկայ պատասխանեցի. ասով անունդ չսրբուեցաւ ցանկէն:

— Պարոն... ըսաւ Մարիոն:

— Բայց իմ անունս սրբուեցաւ, չարունակեց Լէկլը Տը Մօ:

— Չեմ հասկնար թէ ինչ ըսել կ'ուզէք, ըսաւ Մարիոն:

Լէկլը կրկնեց.

— Ահա եղբայր թիւնը: Պատասխանելու համար՝ բեմին՝ և կծիկը դնելու համար՝ դուսին քովն էի: Վարժապետը՝ կերպով մը աչքերը վրաս անկելով՝ ինձ կը նայէր: Յանկարծ Պիօնսօ՝ որ Պուալօյի գիրքին մէջ յիշուած չարամիտ քիթն է թերեւս, և տառով սկսող անունները յիշել կ'սկսի: Լ գիրը իմ անունի սկզբնատառն է: Ես Մօ քաղաքէն եմ և անունս Լէկլը է:

— Լ'էկլը, ընդմիջեց Մարիոն կարծելով թէ կայտերական արծիւ կը նշանակէ անունը, ինչ գեղեցիկ անուն:

— Պարոն, Պիօնսօ երբ այդ գեղեցիկ անունին հասաւ, Լ'էկլը պօռաց. ներկայ պատասխանեցի: Այն տանն Պիօնսօ վաղրի մը անուշութեամբ ինձ նայեցաւ, և ժպտելով ըսաւ. եթէ Բօնմէրսին դու ես, ապա ուրեմն Լէկլը չես: Խօսք մը որ կարծես քեզի համար զառն տրամադրութիւն մը կը պարունակէ, և որ սակայն միայն ինձի համար սոսկալի խօսք մըն էր: Պիօնսօ զայս ըսելէն ետք անունս սրբեց:

Մարիոն աղաղակեց.

— Ամօթով եմ քովդ, պարոն:

— Նախ և առաջ, ընդմիջեց Լէկլը, կ'ուզեմ լաւ կերպով քանի մը գովեստներ տալ և անոնց մէջ զմըն-

սել Պիօնսօն: Մեռած կ'ենթադրեմ զայն: Անոր նիհարութեան, տոգուսութեան, ցրտութեան, խստութեան և հոտին մասին փոփոխութեան արժանի մեծ բան մը չկայ: Եւ կ'ըսեմ. *Erudimini qui iudicatis terram*. «Հոս կը հանգչի Պիօնսօն: Քիթ Պիօնսօն, հրահանգին կովը, պաննորդական պատուէրին ահագին շուներ, անուանակոչումի հրեշտակը, որ ուղիղ, քառակուսի, ճիշտ, անաչառ, պարկեշտ և սոսկալի մարդ մըն էր: Ինչպէս որ ինք իմ անունս ջնջեց, Աստուած ալ զինքը ջնջեց:

Մարիոն կրկնեց.

— Շատ կը ցաւիմ...:

Թո՛ղ այս քեզի դաս մը ըլլայ, պատանիդ դու, ըսաւ Լէկլը Տը Մօ: Այսուհետեւ նայէ՛ որ չպակսիս:

— Բիւր անգամ ներում կը խնդրեմ քեզմէ:

— Նայէ՛ որ դարձեալ ընկերօջող անունը սրբել տալու վտանգին չ'ենթարկուիս:

— Յիրաւի շատ կը տրամիմ...:

Լէկլը քահ քահ խնդաց:

— Բայց ես շատ կ'ուրախանամ: Փաստաբան ըլլալու վտանգին մէջն էի: Հիմայ անունիս սրբումովը այդ վտանգէն ազատեցայ: Փաստաբանական պաշտօնի յաղթանակներէն կը հրաժարիմ: Ոչ այլրի կնիկները պիտի պաշտպանեմ և ոչ ալ որբերու դէմ դատ պիտի վարեմ: Ոչ փաստաբանի ամղանը պիտի կրեմ և ոչ ալ դատաբաններու մէջ պիտի սպասեմ: Ահա անունս սրբուեցաւ փաստաբանցուններուն ցանկէն: Պարոն Բօնմէրսի, քեզ կը պարտիմ այս ազատումը: Կ'ուզեմ շնորհակալութեան այցելութիւն մը ընել քեզ հանդիսաւորապէս: Ո՛ւր կը բնակիս:

— Այս կառքին մէջ, ըսաւ Մարիոն:

— Հարստութեան նշան, կրկնեց Լէկլը հանդար-
տութեամբ: Կը շնորհաւորեմ քեզի, վասն զի տարին
ինը հազար ֆրանք վարձ բերող կալուած մըն է այդ:

Նոյն պահուն Գուրֆէյրազ սրճարանէն զուրս
կ'ելլէր:

Մարիուս տրտմապէս ժպտելով:

— Երկու ժամէ ի վեր է այս կալուածին մէջ
գտնուիլս, և կը փափաքիմ դուրս ելլել. բայց բան մը
պատահեցաւ չզիտեմ թէ ուր երթամ:

— Պարո՛ն, ըսաւ Գուրֆէյրազ, իմ տունս եկէք:

— Կը վայլէր որ իմ տունս գար, բայց տուն չու-
նիմ, ըսաւ Լէկլը:

— Դուն լռէ, Պօսիւէ, կրկնեց Գուրֆէյրազ:

— Պօսիւէ՞, բայց կարծեմ թէ անունդ Լէկլը էր:

— Լէկլը Տը Մօ, այլաբանութեամբ Պօսիւէ, պա-
տասխանեց Լէկլը:

— Գուրֆէյրազ կառքը մտնելով.

— Կառապա՛ն, Բօրթ-Սէն-Ժազի պանդոկը պիտի
երթանք, ըսաւ:

Նոյն գիշեր Մարիուս Բօրթ-Սէն-Ժազի պանդոկին
սենեակներուն մէջ տեղաւորուած էր Գուրֆէյրազին
հետ քով քովի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Մ Ա Ր Ի Ո Ւ Ս Ի Զ Ա Ր Մ Ա Յ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր Ը

Քանի մը օրուան մէջ Մարիուս Գուրֆէյրազի բա-
րեկամը եղաւ: Երիտասարդութիւնը անմիջական կը-
ցումներու և ստիպողական յարուսներու եղանակն է:
Մարիուս Գուրֆէյրազին քով ազատ չունչ կ'առնէր.
Մարիուսի համար բաւական նոր բան էր այս: Գուր-
ֆէյրազ հարցումներ չըրաւ անոր: Եւ ոչ իսկ մտքէն
անցաւ հարցնել: Այս հասակի մէջ երեսները շուտ կ'ը-
սեն ամէն բան: Խօսքը անօգուտ է: Կան երիտա-
սարդներ որոնց դէմքը կրնայ ըսուիլ թէ կը շաղակը-
րատէ: Այս տեսակ երիտասարդները անգամ մը կը նա-
յին իրարու և կը ճանչնան զիրար:

Սակայն առտու մը Գուրֆէյրազ յանկարծ յետա-
դայ հարցումը ուղղեց անոր.

— Աղէկ միտքս ինկաւ, քաղաքական կարծիք մը
ունի՞ս դուն:

— Զարմանալի՛ հարցում, ըսաւ Մարիուս՝ գրկից
վիրաւորուելով հարցումէն:

— Ի՞նչ ես,

— Հանրիշխանական-Պօնաբարդեան:

— Երկու կրօնքի ծառայող թերահաւատ, ըսաւ
Գուրֆէյրազ:

Հետեւեալ օրը Գուրֆէյրազ Մարիուսը հետը առ-
նելով Գաֆէ-Միւզէն տարաւ: Յետոյ ժպտով մը ա-
նոր ակաջին փսիսաց: Պէտք է որ յեղափոխականնե-
րուն ներկայացնեմ քեզի: Եւ Ապիսիի բարեկամներուն

սրահր տարաւ զայն, միւս ընկերներուն ներկայացուց
և կէս ձայնով, Աշակեռս մը, ըսաւ. պարզ խօսք զոր
Մարիուս չհասկցաւ:

Մարիուս ինկած էր այնպիսի միտքերու բոյնի մը
մէջ ուր հանգիստ չպիտի վայելեր: Թէև լռակեաց և
ծանրաբարոյ էր, բայց այն միտքերուն պէս ինքն ալ
թեւ ու զէնք ունէր:

Մարիուս որ սովորութեամբ և ճաշակով մինչև
ան ատեն առանձնասէր, և ամենախօսութեան ու մե-
կուսութեան միտած էր, քիչ մը խորհեցաւ այն երի-
տասարդներուն իր բոլորած թուշտիւր տեսնելով: Այս
ամէն զանազան նախաձեռնութիւնները կը գրգռէին
զայն միահամուռ և կը ձգձգէին: Այս ազատական և
աշխատասէր միտքերուն աղմկալի երթիւնկը մորիկ կը
յարուցանէր անոր գաղափարներուն մէջ: Երբեմն աղ-
մուկին մէջ այս գաղափարները այնքան կը հեռանային
Մարիուսի միտքէն որ դժուարաւ կը ժողվէր զանոնք:
Կը լսէր որ անակնկալ կերպով մը կը խօսուէր փիլի-
սոփայութեան, գրականութեան, ճարտարութեան,
պատմութեան և կրօնքի վրայ: Տարօրինակ պատկեր-
ներ կը նշմարէր, և կը կարծէր թէ տեսածը քառան է
վասնզի հեռուէն չէր գիտեր անոնց տեսքը: Հորը կար-
ծիքները ընդունելու համար երբ ձգած էր իր մեծ հօրը
կարծիքները, կարծած էր թէ ա'լ միտքը հաստատուն
փիճակ մը ընդունած է. հիմա՝ խռովութեամբ և ա-
ռանց ինքնիրեն խօստովանել համարձակելու՝ կը կաս-
կածէր այս հաստատութեան վրայ: Դարձեալ տեղէն կը
շարժէր այն հրեշտակը որու տակ կը տւանէր ամէն
բան: Տեսակ մը երեքուստ անոր ուղեղին ամէն հորի-
զոնները վեր ի վայր կը յուղէր: Ներքին տարօրինակ
իրարանցում: Այս իրարանցումը գրեթէ կը տառապե-
ցնէր զայն:

Կ'երեւար թէ այս երիտասարդներուն համար ճը-
ռիրադործուած բաներ» չկային: Մարիուս ամէն նիւ-
թի վրայ այնպիսի տարօրինակ խօսուածք մը կը լսէր,
որ իր տակաւին վեհերոտ մտքին անհանդուրժիւն
կուտար:

Երբ կը ներկայանար թատերական ծանուցում մը,
որու վրայ դասական ըսուած հին ցուցակէն ողբերգու-
թեան մը անունը կ'երեւար, Պահօրէլ կը սօսար. կորն-
չի՛ այն ողբերգութիւնը որ սիրելի է քաղքենիներուն:
Եւ Մարիուս կը լսէր Գոմպրֆէրին յետագայ կերպով
պատասխանելը.

— Անիրաւ ես, Պահօրէլ: Քաղքենիները ողբեր-
գութիւնը կը սիրեն, և այս մասին պէտք է հանդարտ
թողուլ զանոնք: Արդի յառաջդիմութեան գաղափար-
ներէն հեռու ողբերգութիւնն ալ իր էութեան պատճա-
ռը ունի, և ես չեմ այն անձերու թիւէն որոնք յանուն
էսգիլի կ'ուրանան անոր էութեան իրաւունքն: Բնու-
թեան մէջ ծրագիրներ կան. արարածներուն մէջ ծի-
ծաղելի նմանութիւններ կան բոլորովին կազմուած.
կտուց մը որ կտուց չէ, թեւեր որ թեւ չեն, ցաւագին
աղաղակ մը, որ լսողին խնդուկը կը բերէ. ահա սազն
է այս: Արդ քանի որ թույլունին քով հաւն ալ կայ,
չեմ հասկնար թէ ինչո՞ւ դասական ողբերգութիւնը է-
ութիւն չունենայ հին ժամանակի ողբերգութեան առջև:

Երբեմն ալ Մարիուս երբ Անժօյրայի և Գուրֆէյ-
րազի հետ Ժան-Ժազ-Բուսոյի փողոցէն կ'անցնէր,
Գուրֆէյրազ Մարիուսին թեւը կը մանէր, և կ'ըսէր.

— Ուշադրութիւն ըրէ: Այս Բլաթթիբեր փողոցն է
որ հիմա Ժան-Ժազ-Բուսոյի փողոցը կ'անուանուի,
վասնզի զարմանալի բնական մը ասկէ վաթսուս տա-
րի առաջ այս գոհհին մէջ կը բնակէր: Ընտանիք ըսա-
ծըս Ժան-Ժազ և Թերեզան էին: Ժամանակ առ ժա-

մանակ այս ընտանիքէն պզտիկ էակներ կը ծնէին թե-
րէզան կը ծնէր, ժան-ժագն ալ կը պիտակէր զանոնք:

Եւ Անժօլրա խառիւ կը յանդիմանէր Գուրֆէյրազը:
Լոէ՛ ժան-ժագ-Բուսօյի առջեւ. ես կը սքանչա-
նամ այդ մարդուն վրայ: Սաոյգ է թէ ուրացաւ իր զա-
ւակները բայց ժողովուրդը որդեգրեց:

Այս երիտասարդներուն և ոչ մէկուն բերնէն կը
լսուէր «կայսրը» բառ: Ժան Բրուլէր միայն Նաբո-
լէոն կ'ըսէր երբեմն սկի. միւս ամենքն ալ Պօնաբարդ
կ'ըսէին: Իսկ Անժէլրա Պուօնաբարդ կ'արտասանէր:

Մարիօս անուշապէս կը զարմանար:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ.

ՔԱՅԻՆ ՄԻԻՋԷՆԻ ԵՏԵՒԻ ՄՐԱՀԸ

Այս երիտասարդներու մէջ տեղի ունեցող խօսակ-
ցութեանց մէկը որոնց ներկայ կը գտնուէր Մարիօս,
երբեմն ինքն ալ խօսքի խառնուելով ստուգապէս ցըն-
ցեց անոր միտքը:

Այն խօսակցութիւնը որու կ'ակնարկենք՝ տեղի
ունեցաւ Գաֆէ Միւզէնի ետեւի սրահին մէջ ուր նոյն
իրիկունը գումարուած էին Ապիսիի զրեթէ բոլոր բա-
րեկամները: Պատին վրայի ճրագը հանդիսապէս վառ-
ուած էր: Այս կամ այն իրերու վրայ կը խօսէին ա-
ռանց կիրքի, այլ վիզուկով: Անժօլրայէն և Մարիօս-
սէն զատ՝ որոնք կը լռէին՝ իւրաքանչիւրը իր մտքէն
փչող հովին համեմատ կը ճառէր: Ընկերներու մէջ տե-
ղի ունեցող խօսակցութիւնները երբեմն կ'ունենան այս

հանդարտ վիզուկները: Խօսակցութիւնը նաեւ խաղ
մըն էր, խառն ի խառն բան մըն էր: Իրարու խօսք
կը նետէին, քար կը նետէին փոխադարձապէս: Սրա-
հին չորս անկիւնը խօսակցութիւն կ'ըլլար:

Այս ներքին սրահը բնաւ կին չէր կրնար մտնել,
բացի Լուիզօնէն, որ սրճարանին սպասները լուացող
կիներ էր և որ ժամանակ առ ժամանակ սրահէն կ'անց-
նէր լուացարանէն գործանոց երթալու համար:

Կրանթէր որ կատարելապէս գինով էր, վրդովում
կուտար սրահին այն անկիւնին ուր կը կենար խելքին
փչածը բերնէն դուրս կը թափէր գիտնալով կամ չգիտ-
նալով, և կը պոսար:

— Ծարաւ եմ: Երազ կը տեսնեմ, մահկանացու-
նե՛ր. Հայտէլպէրկի գինիին տակառին թող կաթուած
մը իջնէ, և անոր փակցուելիք տասներկու ազրուկե-
րէն մէկը ես ըլլալ պիտի ուզեմ: Կ'ուզէի խմել: Կը
փափաքիմ մոռնալ կեանքը: Կեանքը չգիտեմ որմէ հը-
նարուած սոսկալի գիւտ մըն է: Այս կեանքը բոլորածը
ամենեւին չտեսեր և ամենեւին արժէք մը չունի: Մարդս
հոգին բերանը կը բերէ ապրելու համար: Կեանքը թա-
տերակոն տեսարանի մը զարդին կը նմանի: Որուն մէջ
իրական առարկաները չափ քիչ են: Երանութիւնը հին
շրջանակ մըն է որուն մէկ կողմը միայն ներկուած է:
Ժողովոց գիրքին իմաստունը՝ ամէն ինչ ունայնու-
թիւն է, կ'ըսէ. համա՛միտ եմ այս միամիտ մարդուն
որ թերեւս էութիւն սենեցած չէ բնաւ: Զրօն՝ չուզե-
լով բոլորովին մերկ մնալ՝ ունայնութեամբ հագուե-
ցաւ: Ո՛ր ունայնութիւն: դու ամէն բանի կարկտանքն
ես մեծ մեծ բառերով, Խոհատունը գործանոց, պա-
րողը՝ վարժապետ, ճեռնածուն՝ մանկավարժ, կոփա-
մարտը՝ քմբիշ, դեղագործը՝ տարրալոյծ, հերագործը՝
ճարտարագէտ, կաւկիր բանորր՝ ճարտարապետ, կա-

ապար ծառան՝ քաջապարտ որսորդ, նեպակը՝ բքերի-
 ժիպրանց (տեսակ մը կենդանի) կը սեպուէր։ Ունայ-
 նութիւնը ետեւ մը և երես մը ունի, երեսը՝ ապուշ
 է, սեւամորթն է ան՝ իր ուլունթով։ Ետեւը տխմար է,
 փխիստիան է ան՝ իր հնոթիներով։ Մէկուն վրայ կու-
 լամ, միւսին վրայ կը խնդամ։ Ինչ որ չուք և աւա-
 զութիւն կ'անուանուի, պատիւն և արժանապատուու-
 թիւնն անգամ ընդհանրապէս քիւօօֆալ կը սեպուին։
 Թագաւորները մարդկային հպարտութիւնը խաղալիկ
 կ'ընեն։ Կալիգուլա հիւպատոս կ'ընէր երիվար մը։
 Շարլը Բ. սասպետութեան սատիճան տուաւ կովի կըռ-
 նակի մը։ Հիմա հագուեցէք չքուեցէք ուրեմն ինչի-
 թաթիւսի (ձի մը) հիւպատոսութեան և քօպիֆի (խո-
 րոված) պարոնութեան մէջ։ Իսկ մարդիանց սեպհա-
 կան արժէքին ակնարկելով կ'ըսեմ թէ այն եւս աւելի
 յարգ մը չունի։ Մտիկ ըրէք դրացիին իր դրացիին
 վրայ տուած դովետաը։ Ճերմակը ձերմակին դէմ վայ-
 րագ է. եթէ չուշանը խօսէր, արդեօք ո՞րքան նախա-
 տինք պիտի թափէր աղաւնիին վրայ։ Սուտ կրօնաւո-
 րունի մը որ ջերմեռանդ կնոջ մը վրայ կը շաղակրատէ
 քան թէ իժը։ Մե՛ղք որ ազէտ եմ, թէ ոչ շատ բաներ
 պիտի յիշէի ձեզի, բայց ոչ մը չեմ գիտեր։ Միշտ
 խելք ունեցած եմ։ Ահա իմ մասիս պէտք եղածը ըսի.
 իսկ դուք, ձեր արժէքն ալ կ'ըսեմ։ Կը ծիծաղիմ ձեր կա-
 տարելութեան, պատուականութեանց և յատկութեանց
 վրայ։ Ամէն յատկութիւն պակասութեան մը կը յանգի.
 խնայասլըրը ազահին կը մօտենայ, առատաձեռնը՝ զեղ-
 խին կը մերձաւորի, քաջը պարծուկին քովէն կ'երթայ,
 ով որ խիստ բարեպաշտ կ'ըսուի, փոքր ինչ կեղծ բա-
 րեպաշտ է։ Դիողինէսի վերարկուին ծակերուն չափ
 մոլութիւններ կան առաքինութեան մէջ։ Որո՞ւ վրայ
 կը սքանչանաք, սպաննողին թէ սպաննողին։ Կեօա-

բի՛ թէ Բրուտոսի վրայ. ընդհանրապէս սպաննողին
 կողմը կը բռնուի։ Այլի՛ Բրուտոս, վասնզի սպաննեց։
 Ահա այս է առաքինութիւնը։ Առաքինութիւն կ'ըսէք,
 լաւ, բայց հաւ յիմարութիւն է ան։ Այդ երեւելի մար-
 դիկը յալանդակ արատներ ունին։ Բրուտոս որ Կեօարը
 սպաննեց, պղտիկ աղու մը անդրին սիրահար էր։ Այս
 անդրին չինողն էր Սթրօնօիլիօն անուն յոյն անդրիա-
 դործը. քանդակած է նաև Գեղեցիկ-Սրունք անուն ա-
 մազոնին այն պատկերը, զոր Ներոն հետք կը տանէր
 երբ կը ճամբորդէր։ Այս Սթրօնօիլիօնը միայն երկու
 անգրի ձգած է, որով համաձայնեցան Բրուտոս և Նե-
 րոն։ Բրուտոս մէկուն սիրահարեցաւ, Ներոն ալ միւ-
 սին։ Բոլոր պատմութիւնը ուրիշ բան չէ բայց եթէ
 կրկնարանութիւն մը։ Մէկ դարը միւս դարին բանա-
 քաղն է։ Մարէշկոյի պատերազմը Բիանոյի պատերազ-
 մը կ'օրինակէ։ Գլօվիսի Թօլպիադը և Նարուէնի Աւա-
 տերլիցը համանման են երկու կաթիլ արիւնի պէս։ Մեծ
 կարեւորութիւն մը չեմ տար յաղթութեան։ Ամէնէն
 մեծ ապշութիւնն է յաղթելը, ճշմարիտ փառքը համո-
 զելն է։ Հրամայեցէք, աշխատեցէք բան մը հաստատե-
 լու եթէ կրնաք, գոհ կ'ըլլաք երբ կը յաջողիք — ի՛նչ
 միջակութիւն —, և երբ կը նուաճէք — ի՛նչ թշուառու-
 թիւն —։ Աւա՛ղ, ունայնութիւն և վատութիւն ամէն
 տեղ։ Յաջողութեան կը հնազանդի ամէն բան, նաև
 քերականութիւնը։ Հետեւաբար կ'արհամարհեմ մարդ-
 կային սեռը։ Բոլորէն մասին իջնե՞նք. կ'ուզէ՞ք որ սկը-
 սիմ սքանչանալ ժողովուրդներու վրայ. բայց ո՞ր ժո-
 ղովուրդին վրայ, եթէ կը հաճիք. մի՞թէ Յունաստանի
 վրայ։ Աթենացիք, հին ժամանակի այս Բարիդեաննե-
 րը, Վօսիօնը կ'սպաննէին, ինչպէս Գաղղիացիք Գօլին-
 եին սպաննեցին, և այնքան կը փաղաքէին բռնաւոր-
 ները որ Անասէֆէօր՝ Պիսիսթրատին համար կ'ըսէր.

Անոր մէջը մեղուները կը հրապուրէ: Յիսուս տարի շարունակ Յունաստանի ամէնէն երեւելի մարդը սեպուած է այն Թիլթաս անուն քերականը որ շատ փոքր և շատ մանր ըլլալուն համար ստիպուած էր իր մուճակները կապարել որպէսզի հովը չառնէ չտանի զինքը: Գօրինթի մեծ հրապարակին վրայ անդրի մը կար զոր Սիլանտոն շինած էր և զոր Բլին կը յիշատակէ երեւելի անդրիներու հետ. այս անդրին էֆիսթաթի պատկերն էր: Ինչ ըրած էր էֆիսթաթ. — Ոտք թաթելու արհեստը գտած է: Այս արհեստին մէջ կ'ամփոփուին Յունաստանը և փառքը: Անցնինք ուրիշներու. կ'ուզէ՞ք որ Սնգլիոյ վրայ սքանչանամ, Ֆրանսոյի վրայ սքանչանամ: Ֆրանսայի վրայ. և ինչո՞ւ, վասնզի Բաբլոնը ունի. բայց արդէն Աթէնքի վրայ ըսի կարծիքս: Անգլիոյ վրայ, և ինչո՞ւ. միթէ Լոնտոնի համար. բայց ես կ'ատեմ այն քաղաքը որ լոկ առուտուրի գերի է, որ Գարթաթ մըն է: Մանաւանդ թէ Լոնտոն որ շաղկութեան մայրաքաղաքն է, նաև թրշուառութեան կեդրոնավայրն է: Միայն Չէրին Գրոս թաղին մէջ տարին հարիւր հոգի կը մեռնէ անօթութենէ: Այս է ահա Ալլիոն: Գերմանիան աւել է: Իտալիան մաղձ է: Միթէ հիանանք Ռուսիոյ վրայ: Վոլթեր կ'սքանչանար: Բայց Չինաստանի վրայ ալ կը սքանչանար: Կը հաւանիմ թէ Ռուսիա մասնաւոր ցեղեցկութիւններ ունի, որոնց մէկն է բռնամոլութիւնը. բայց կը ցաւիմ բռնամոլներու վրայ, վասնզի փափուկ է անոնց առողջութիւնը: Ալէքսիս մը զլխատուած, Պետրոս մը դաշուռուած, Պողոս մը խղճուած, ուրիշ Պողոս մըն ալ կօշիկի ներքեւի տակ ճմուռած, զանազան իւրաններ մորթուած, բազմաթիւ նիքուաներ և վառիւններ թռնաւորուած են և այս ամէնը կը ցուցնէ թէ Ռուսիոյ կայսրներու պալատին օդը յայտնապէս մա-

հառիթ ապականութիւն մը ունի: Ամէն քաղաքակիրթ ժողովուրդները կը հրաւիրեն խորհողը որ հիանայ պատերազմի վրայ. այդ պատերազմին, քաղաքակիրթ պատերազմին մէջ կը կազմուին և կ'ամփոփուին աւազակութեան ամէն ձեւերը:

Գաֆէ Միւզէնի ետեւի սրահին մէկ անկիւնը ահա այս խօսքերը կը թափփէին Կրանթէրի բերնէն, որ սաստիկ արբշիռ էր և որ սրճարանին սպասները լուացող կնոջ հետը կ'իյնար՝ չթողով որ սրահէն անցնի:

Պօսիւէ ձեռքը Կրանթէրի երկնցնելով կը ջանար լռեցնել զայն, բայց Կրանթէր նորէն կ'ըսէր:

— Արծիւդ Մօյի, վար առ թաթերդ: Զիս հանդարտեցնելու հարկ չեմ թողուր քեզ: Մանաւանդ թէ տրտում եմ. ինչ կ'ուզես որ ըսեմ քեզի: Մարդս յոռի է, մարդս տծեւ է: Թիթեռնը յաջողած է, մարդս յաջողած չէ: Աստուած չկրցաւ յաջողապէս շինել այդ կենդանին: Բազմութիւն մը տգեղութեանց ընտրութիւն մըն է: Մարդս, ո՛վ կ'ուզէ թող ըլլայ, թշուառական մըն է:

— Լռէ՛ քիչ մը Բ զլխագիր, կրկնեց Պօսիւէ, որ իրաւագիտութեան խնդրի մը վրայ կը վիճէր մեկուսի նստող ընկերոջ մը հետ և որ կէս մէջքէն աւելի ընկզմած էր դատական արկօթերէն նախադասութեան մը մէջ. ահաւասիկ այս նախադասութեան վերջաւորութիւնը:

—... Գալով ինծի, թէ և հազիւ հազ օրէնսգէտ և առ առաւելն փաստաբանութիւնը սիրող մըն եմ, կը պնդեմ թէ Նորմանտիոյ սովորական օրինաց տրամադրութեանց համեմատ Սէն-Միչէլի տօնին օրը և ամէն մէկ տարուան համար ամէն կալուածատէրներու ժառանգութեան վիճակագրները յօգուտ հողատիրոջ կը պարտաւորին համարժէք մը վճարել, ամէն երկարատեւ վարձա-

կալութանց, վարձուներու, ժառանգային երկիրներու, հողական անշարժ ստացուածքներու և կալուածներու՝ դրաւի, նաեւ այս գրաւով երաշխաւորուած պարտքի վերաբերող պայմանագրութեանց համար...» :

— Արձագանգնե՛ր, մրմնջող յաւերժահարսեր, մրմնաց կրանթէր :

Կրանթէրին խիստ մօտ և գրեթէ լոթն սեղանի մը վրայ թերթ մը թուղթ, կաղամար մը և գրիչ մը կար երկու պզտիկ բաժակներու մէջտեղը, ուրկէ կը հասկցուէր թէ երգախառն զաւեշտ մը կը ծրագրուէր։ Այս դժուարին գործը ցած ձայնով կը պատրաստուէր, և երկու ախառողներուն գլուխները իրարու կը հպէին։

— Նախ անունները գտնենք։ Երբ անունները կը գտնուին, նիւթն ալ կը գտնուի։

— Ճիշտ է։ Ըսէ և գրեմ։

— Պարոն Տարիմոն։

— Հասառո՞ւ։

— Անշուշտ։

— Իր սղջիկն է Սէլէսթին։

— ...թին։ Ետքը։

— Գնդապետ Սէնվալ։

— Սէնվալ նոր անուն մը չէ։ Վախէն ըսինք։

Երգախառն զաւեշտը յօրինող նորուաներուն քով ուրիշ խումբ մը կար որ ընդհանուր ազմուկին չնորհիւ ցած ձայնով խօսելով մենամարտութեան մը վրայ կը վիճէր։ Երեսուն տարեկան ծերունի մը խրատ կուտար տասնութը տարեկան երիտասարդի մը, և կը բացատրէր անոր թէ ո՞րպիսի հակառակորդի հետ էր գործը։

— Զգուշացի՛ր, բարեկամ։ Բաջ սրակիր մըն է ան։ Իր դերը անթերի կը խաղայ։ Վարպետութեամբ յարձակիլ գիտէ։ Իր սուրին հարուածները չկեղծեր, դառաւաղ վարժ է, սուրը կը շողացնէ, կը փալատակէ,

ճշդապէս կ'արգիլէ հակառակորդին հարուածը, և չուտիկը մաթեմատիկական ճշդութեամբ զարնել գիտէ նաեւ ձախլիկ է ան։

Կրանթէրի դեմացի անկիւնը ժօլի և Պահօրէլ սօմինօ կը խաղային և սիրոյ վրայ կը խօսէին։

Դուն երջանիկ ես, կ'ըսէր ժօլի։ Դուն սիրունի մը ունիս որ միշտ կը խնդայ։

— Աս խնդումը պակասութիւն մըն է, կը պատասխանէր Պահօրէլ։ Սիրունի մը պէտք չէ որ խնդայ։ Վասն զի անոր խնդալը տեսնող մը զայն խաբելու քաջալերութիւն կ'առնէ։ Երբ զուարթ կը թանհա սիրունի մը խիղճը չտաքնապիր։ Իսկ եթէ արտօմ տեսնես, խիղճը չտանիր խաբել զայն։

— Վա՛յ ապերախտ, վա՛յ. խնդաղող կին մը շատ լաւ կին ժըն է։ Մանաւանդ թէ ամենեւին կոխ չէք ըներ։

— Լեռնիկա մեր րրած դաշինքէն կախում ունի։ Երբ մեր պզտիկ սուրբ-դաշնակցութիւնը ըրինք, ան՝ իրեն և ես ալ ինծի սահմանազուխ մը նշանակեցինք. որմէ անդին չենք անցնիր ընաւ։ Ինչ որ հիւսիսի կողմն է, Վօի կը վերաբերի։ Ասով խաղաղ կը մնանք։

— Խաղաղութիւնը երանութիւն է որ կը մարսէ։

— Հապա դուն թի՛նջ կ'ընես. ժօլի. ո՞ւր մնաց օր-իօրդ... ինչեւ ունեցած գժտութիւնդ. կը հասկնաս անշուշտ թէ որո՞ւ կ'ակնարկեմ։

— Անգոյն համբերութեամբ մը երես կը դարձնէ ինձմէ։

— Սակայն դու ծիւրութեամբ սիրտը թունդ հանող սիրահար մը ես։

— Աւաղ։

— Եթէ քու տեղդ ըլլայի, ա՛լ անոր երեսը անգամ չէի նայիր։

— Ըսեցիլ զԷւրին է :

— Նաև ընկր : Կարծեմ Միւզիգէթա է անունը ,
այնպէս չէ :

— Այո՛ : Ա՛յ , սիրելի Պահօրէլ , հոյակապ , շատ գի-
տուն ազջիկ մըն է ան , պզտիկ ոտքեր , պզտիկ ձեռքեր
ունի . չէնքով չնորհքով կը հագուի . մարմինը ձերմակ
է մեղ , և աչքերը մոգուհիի մը աչքերուն կը նմանին :
Խելքս միտքս անոր տուած եմ :

Բարեկամ , պէտք է ուրեմն հաճելի ըլլալ անոր ,
պէտք է վայելչասէր ըլլալ , և նեղ բանթալօն հագնիլ :
Սթօպէն ասրեայ և խաչագիծ դիպակէ բանթալօն մը
ա՛ռ : Փոխ ալ կուտայ :

— Քանի՛ , պօռաք Կրանթեր :

Երրորդ անկիւնը բանաստեղծական տաք վիճաբա-
նութիւն մը կ'ըլլար : Հեթանոսական դիցարանութիւնը
քրիստոնէական դիցարանութեան հետ կոռուիով կը
կռուէր : Խնդիրն Ուրմպոսի վրայ էր , որու կողմը կը
բռնէր Ժան Բրուվէր՝ իբր վիպասէր : Ժան Բրուվէր
միայն հանգստութեան միջոցին վեհերոտ էր : Երբ զըր-
գուէր կրակուրոց կը կտրէր , տեսակ մը զուարթու-
թիւն կ'առնէր իր եռանդը և զուարթ ու միանգամայն
քնարերգային կ'ըլլար :

— Չնախատենք աստուածները , կ'ըսէր : Աստ-
ուածները թերեւս անյայտ չ'եղան : Ես չեմ կարծեր թէ
Դիոս մեռած է : Աստուածները երազներ են , կ'ըսէք :
Ես ալ կ'ըսեմ թէ՛ այդ երազներուն վախճալուն ետք՝
նոյն իսկ ընտելեան , արդի ընտելեան վիճակին մէջ
դարձեալ կը գտնուին հեթանոսական ամէն հին և մեծ
առասպելները : Բերդաքաղաքի մը կերպարանք ունե-
ցող այսինչ լեռը , օրինակի համար , Վինեհմալը տակա-
ւին ինծի համար Սիպէլի դիցուհիին գլխադիրն է . կը
կարծեմ թէ Բան չաստուածը գիշերները կուգայ ուռի-

ներուն կոնդին խոռոչը կը մտնէ և կը փչէ՝ մատներով
հետզհետէ ծակերը խցելով . և ի ընէ հաւտացած եմ թէ
Դիոսի սիրուհին Իօ մատ ունէր Բիսվալի ջրվէժին մէջ .
այս կարծիքիս հակառակը հաստատուած չէ դեռ :

Վերջին անկիւնը քաղաքական խնդիրներու վրայ
կը խօսուէր : Լուի ԺԼ . ի չնորհած Սահմանադրութիւնը
կը չարչրուէր : Գօմպլեֆէր թուլօրէն կը պաշտպանէր
զայն . Գուրֆէյրադ ազդուութեամբ կը հերքէր : Սեղա-
նին վրայ հռչակաւոր Շարթ-Թուքէի չարագէպ օրինակ
մը կար : Գուրֆէյրադ բռնած էր զայն և կը ցնցէր՝ այս
թերթին սարսուռը իր առարկութեանց հետ խառնելով :

— Նախ թագաւոր չեմ ուզեր . չեմ՝ ուզեր՝ գէթ
խնայողութեան տեսակէտով . թագաւորները հացկա-
տակներ են : Թագաւորները ձրի չեն թագաւորեր : Ին-
ծի մտիկ ըրէք , եթէ կ'ուզէք հասկնալ թագաւորներու
ողութիւնը . երբ Ֆրանսուս Ա . մեռաւ , Ֆրանսայի մէջ
տէրութեան ընդհանուր պարտքը երեսուն հազար լիտր
եկամուտ էր . երբ Լուի ԺԴ . մեռաւ , այս պարտքը
երկու հազար վեց հարիւր միլիոն լիտրի ելած է՝ մար-
կը քսանութ լիտր հաշուելով , ըսել է թէ 1760ին՝ Տէ-
մարէի ըսածին նայելով՝ չորս հազար հինգ հարիւր մի-
լիոն և այսօրուան հաշիւով տասներկու հազար միլիոն
էր : Երկրորդ՝ Գօմպլեֆէրին ներում խնդրելով՝ կ'ըսեմ
թէ չնորհուած Սահմանադրութիւն մը քաղաքակրթու-
թեան յոռի միջոց մըն է : Անցումը ազատել , անցքը
մեղմել , ցնցումը նուազեցնել , ազգը , անդալայապէս
միապետութենէ հանրիշխանութեան անցնել՝ սահմա-
նադրական կեղծիքներու կիրառումով , առնչ առնչ
ալ պժգալի պատճառներ են : Ո՛յ , ոչ , ժողովուրդը բը-
նաւ չի լուսաւորենք կեղծ լոյսով : Սկզբունքները ձեր
սահմանադրական գետնափորին մէջ կ'սանին և կը տժ-
գունին : Ոչ պիտակութիւն , ոչ իրաւարարութիւն պէտք

է և ոչ ալ շնորհումներ թաղաւորէն առ ժողովուրդը : Այդ ամէն շնորհումներուն մէջ 14րդ յօդուած մը կայ : Պարզեւող ձեռքին քով ճիրան մը կայ որ ետ կ'առնէ պարգեւը : Բացէ ի բաց կը մերժեմ ձեր սահմանադրութիւնը : Սահմանադրութիւն մը դիմակ մըն է . սրտութիւնը վրան է : Ժողովուրդ մը երբ Սահմանադրութիւն մը կ'ընդունի, կը հրաժարի իր իշխանութենէն : Իրաւունքը ա՛ն թելի մնալով միայն իրաւունք է : Ոչ, սահմանադրութիւն չեմ ուզեր :

Եղանակը ձմեռ էր . բուխերիկին մէջ երկու փայտ կը վառէր ճայթիւնով : Հրապուրիչ էր այո կրակը, և Գուրֆէյրագ չկրցաւ դիմադրել : Զեռքին մէջ ճմլեց խեղճ Շարթ-Թուքէն և կրակը նետեց : Թուղթը վառեցաւ : Գոմպըֆէյր Լուի ԻԸ.ին հրաշակերտին այրիւր դիտեղ փիլիսոփայաբար, և բաւական սեպեց ըսելը .

— Սահմանադրութիւնը բոցի փոխուեցաւ :

Եւ ահա հեգնութիւնները, հանճարեղ խօսքերը, երկդիմի կատակները, դադդիացւոց յատուկ եռանդալի զուարթութիւնը, անդլիացոց յատուկ հաճոյքը, կիրթ և անկիրթ ճաշակը, լաւ և յոռի պատճառաբանութիւնները, տրամախօսութեան ամէն այլանդակ փամփուշտները սրահին ամէն կողմէն վեր ելլելով և ընդհարելով զլուսններուն վերեւը տեսակ մը զուարթազին ոմբակոծութիւն կ'ընէին :

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե .

ՀՈՐԻԶՈՆԻՆ ԸՆԴԼՍՑՆՈՒՄԸ

Երիտասարդական փոխադարձ ընդհարումները ըստ քանչեւի յատկութիւն մը ունին . այսինքն բնաւ չես կրնար այն ընդհարումներուն ոչ կայծը նշմարել, ոչ ալ փայլակը գուշակել : Քիչ մը ետք ի՞նչ պիտի ժայթքի, չես գիտեր : Արգահատութեան միջոցին քրքի՛ր կ'սկսի : Ծաղրաշարժ վայրկեանին ծանրութիւն մը կուգայ : Դրդումները աննշան բառէ մը կախում ունին : Իւրաքանչիւրին խանդը ինքնիշխան է : Աստիճալի ասպարէզը բացուելու համար խեղկատակ խօսք մը կը բաւէ : Այս խօսակցութիւնները յանկարծադէպ շրջումներ ունին, ուր հեռատեսիլը յանկարծ կը փոխուի : Իրպուածը այս խօսակցութեանց մեքենապետն է :

Դժուարամարս կարծիք մը՝ բառերու շառաչիւնէ մը տարօրէն ելլելով յանկարծ եկաւ անցաւ այն բանակոնին մէջէն ուր խառնիխուռն կը պայքարէին Կրանթէր, Պահօրէյ, Բրուվէր, Պօսիւէ, Գոմպըֆէյր և Գուրֆէյրագ :

Տրամախօսութեան մէջ ի՞նչպէս կ'ըլլայ որ անակնկալ խօսք մը կ'արատաբերուի . ինչո՞ւ այն խօսքը յանկարծ կը զբաւէ լսողներուն ուշադրութիւնը : Ինչպէս ըսինք քիչ մը առաջ, ոչ ոք գիտէ ասոր պատճառը : Վլլլուկի միջոցին Պօսիւէ յանկարծ Գոմպըֆէյրին չը դիտեմ ի՞նչ խօսք մը ուղղեց, և խօսքը վերջացուց ետադալ թուականը յառաջ բերելով :

— 18 Յունիս, 1815. Վաթերլո:

Մարիուս՝ որ սեղանի մը վրայ ջուրի բաժակի մը քով կռթնած էր արմուկովը, երբ լսեց Վաթերլո անունը, դաստակը կզակին տակէն վերցուց, և սկսաւ ունկնդրենքուն նայիլ ուղղակի:

— Յիրաւի, աղաղակեց Գուրֆէյրագ, այդ 18 թուանչանը տարօրինակ նշան մըն է և դարմանք կուտայ ինձ: Պոնաբարդի աղէտալի թիւն է այն: Լուին առջեւ և Պրիւմէրը ետեւը դրէք, և ահա ամբողջապէս կը նշմարէք Պոնաբարդի ճակատագիրը, նաև յայտարար հանգամանք մը. այսինքն թէ վերջը սկիզբին ետեւէն հասած է այս ճակատագրին մէջ:

Անժօլրա որ մինչև այն ատեն անմոռն էր կենար, լուսթիւնը խզեց և այս խոսքը ուղղեց Գուրֆէյրագին:

— Ըսել կ'ուզես թէ քառութիւնը ոճիրին ետեւէն հասաւ:

Մարիուս՝ որ արդէն յուզուած էր Վաթերլոյին յանկարծապէս յիշուելէն՝ չէր կրնար ընդունիլ այս ունիւր բառը, որ իր համբերութենէն վեր էր:

Ուստի ելաւ, յամրապէս գէպի Ֆրանսայի աշխարհագրական քարտէսը քալեց որ պատին վրայ կախուած էր և որու ներքեւ դատ խորշի մը մէջ պղտիկ կղզի մը կը նշմարուէր. մատը այս խորշին վրայ դրաւ և ըսաւ:

— Գօսի՛ գան: Պղտիկ կղզի մը որ չառ մեծացուց Ֆրանսան:

Այս խոսքը սառնաշունչ հովի մը ազդեցութիւնը ունեցաւ: Ամէնքն ալ դադրեցան խօսելէ: Զգացին թէ բռն մը պիտի սկսէր:

Պահօրէլ՝ Պոսիւէին պատասխանելով՝ հաշմուած արձանի դիրք մը առնելու վրայ էր: Բայց զանց ըրաւ

մտիկ ընելու համար:

Անժօլրա որ իր կապոյտ աչքը և ոչ մէկուն վրայ յառած էր և կարծես դատարձութիւնը կը դիտէր, պատասխանեց առանց Մարիուսին նայելու.

— Ֆրանսա ամենեւին Գօսիւիցայի մը հարկաւորութիւն չունի մեծ ըլլալու համար: Ֆրանսան մեծ է, որովհետեւ Ֆրանսան է:

Մարիուս ամենեւին ընկրկելու սրամազբութիւնը չզգաց, Անժօլրային դարձաւ, և ձայնը հանեց այնպիսի ճօճուճով որ իր աղիքներուն սարսուռէն կուգար:

— Աստուած չընէ որ Ֆրանսան փոքրցնեմ, բայց Նաբուլէոնը Ֆրանսայի հետ միաւորելը Ֆրանսան փոքրցնել չէ բնաւ: Ժամանակն է ուրեմն խօսելու: Եւ ձեր մէջ նորեկ մըն եմ, բայց կը խոստովանիմ թէ զարմանք կուտաք ինձ: Ո՞ր եմք. ո՞վ եմք. ո՞վ էք. ո՞վ եմ: Կայսեր վրայ մեր կարծիքը յայտնեմք: Ինչպէս լսեցի, Պոլոնաբարդ կ'ըսէք դուք, արքայականներուն պէս ուն չեղտելով: Գիտնանք որ մեծ հայրս աւելի աղէկը կ'ըսէ. Պոլոնաբարդէ կ'ըսէ ան: Կը կարծէի թէ երիտասարդներ էք: Ո՞ր է ձեր եռանդը. ինչ բանի կը դործածէք զայն. որո՞ւ վրայ կ'սքանչանաք և թէ չէք սքանչանար կայսեր վրայ. և անկէ աւելի ի՞նչ պէտք է ձեզ: Եթէ չէք ընդունիր այդ մեծ մարդը, հապա ո՞ր մեծ մարդերը կ'ընդունիք: Նաբուլէոն ամէն բան ունէր: Կատարեալ էր ան: Մարդկային կարողութեանց խորանարդը ունէր իր ուղեղին մէջ: Ժիւսթիւնիէին պէս օրինագիրք կը չինէր, Կեսարի պէս խոսք կը թելադրէր, իր խօսակցութեան մէջ Բասգալին փայլակը Թասիթի շանթին հետ կը խառնուէր, պատմութիւնը գործով կը չինէր ու միանգամայն կը գրէր, իր տեղեկագիրները եղիականներ են. Նիսթրին թուանչանները Մարգարէին փոխարեութիւններու հետ կը

միաւորէր, Արեւելքի մէջ բուրգերուն պէս մեծ խօսքեր կը թողուր իր ետեւը, Թիւսիթի մէջ վեհա-
փառութիւն կ'ուսուցանէր կայսրներու, գիտութեանց
ճեմարանին մէջ Լաբալիսին պատասխան կուտար, պե-
տութեան ժողովին մէջ Մէրլէնի կը դիմադրէր, հոգի
մը կուտար ոմանց երկրաչափութեան և ոմանց ալ
կցկցուն խօսքերուն փաստաբաններու հետ օրէնսգէտ
և աստղաբաշխներու հետ աստղագէտ էր. Գրոմվէլի
պէս խնայողութեամբ երկու ճրագներէն մէկը մարելով՝
Թամբլը կ'երթար վարագոյրի ծոպի մը սակարկութիւ-
նը ընելու համար, ամէն բան կը տեսնէր, ամէն բան
գիտէր. թէեւ այս պատճառաւ չէր արգելուեր իր ման-
կան օրօրանին քով բարեմիտի մը պէս խնդալու. և
անա յանկարծ Եւրոպան մտիկ կ'ընէր անարեւ, բանակ-
ներ կը սկսէին քալել, թնդանօթակիր սայլեր կը շար-
ժէին. գետերուն վրայ նաւային կամուրջներ կ'երկըն-
նային, ձիաւորներու երումները մրրիկին մէջ կ'արշա-
ւէին, աղաղակներ, փողարներ, ամենուրեք գահերու
գլորգում, թաղաւորութեանց սահ խնագլուխները աչ-
խարհագրական քարտէսին վրայ կը ճօճէին, պատեա-
նէն ելլող գերմարդկային թուրի մը չառաչիւնը կը լըս-
ուէր, կը տեսնուէր նաեւ այն, որ հորիզոնին վրայ
կանգուն կը կենար՝ ձեռքը փալատակում մը և աչ-
քերուն մէջ փողփողում մը ունենալով, որ որոտումին
մէջ իր երկու թեւերը կը տարածէր, այսինքն մեծ բա-
նակը և հին պարակները, և որ պատերազմի հրեշ-
տակապետն էր:

Ամէնքն ալ կը լռէին, և Անտուրա գլուխը վար կը
ծռէր: Ունկնդիր մը երբ կը լռէ, խօսողը կը կարծէ
թէ ան իր ըսածներուն կը հաւանի կամ խոյս տալու
հնարքը չգտնելով, անոր կողմը բռնելու կը ստիպուի:
Մարիուս գրեթէ առանց շունչ առնելու շարունակեց՝

հետզհետէ բռնկուն եռանդով մը համակուելով.

— Արդարասէր ըլլանք, բարեկամներ. այսպիսի
կայսեր մը կայսրութիւնը լլլալ, ո՛հ, շատ փառաւոր
ճակատագիր մըն է ժողովուրդի մը համար, երբ մա-
նաւանդ Ֆրանսան է այն ժողովուրդը և երբ մանա-
ւանդ այն ժողովուրդը իր հանճարը այն մարդուն հան-
ճարին հետ կը միաւորէ: Երեւիլ և իշխել, քալել և
յաղթանակել, զօրաց օթեւան ընել ամէն մայրաքա-
ղաքները, կրքնատիէները առնել և թագաւոր ընել,
տէրութեանց անկումը վճել, յարձակելու համար քա-
լիլով Եւրոպան այլակերպել, զգացնել ամէնուն թէ երբ
կը սպառնաս, ձեռքդ Աստուծոյ օտարը բռնելու կը
պատրաստես, միայն մէկ մարդու մը հետեւելով՝ Ան-
նիպալի, Կեսարի ու միանգամայն Շարլըմանի հետե-
ւած ըլլալ, անուանուիլ այնպիսի ժողովուրդ մը որ ա-
նոր ամէն արշալոյսերուն հետ յաղթութեան մը փա-
ռաւոր լուրը կ'աւետէ, զարթուցիչ ժամացոյցի տեղ
էնվալիտի թնդանօթը ունենալ, լուսեղէն անգունդնե-
րու մէջ յաւերժապէս փալատակող անգին բառեր
նետել, ինչպէս են Մարէնկօ, Արգօլ, Աստերիք, Իէ-
նա, Վակրամ, դարերու գէնիթներուն վրայ ամէն
վարկեան յաղթութեանց համաստեղութիւններ ծագե-
ցնել, գաղղիական կայսրութիւնը հռոմէական կայսրու-
թեան զուգակշիռը ընել, ազգերու մեծը ըլլալ և բա-
նակներու մեծը ծնանիլ, ամէն անգամ իր արծիւները
սաւառնելու զրկող լեռան մը պէս իր հռոմէական կրտ-
րիճներու գունդերը ախարհիս չորս կողմը զրկել,
յաղթել, տիրել, շանթահարել: Եւրոպայի մէջ ըլլալ
այնպիսի ժողովուրդ մը որ փառքի ծայրալեզութեամբ
ոսկեպէս կը փայլի կարծես, պատմութեան մէջէն Թի-
տաններու փողերը մը հնչեցնել, երկու անգամ տիրա-
պետել ախարհիս, ախարհակալութեամբ և տկնախտիդ

փողփողումով, ասիկա վեհ է. ի՞նչ կայ աւելի մեծ:

— Ազա՛տ ըլլալ, ըսաւ Գոմարֆէր:

Հիմա իր կարգին խոնարհեցուց գլուխը Մարիուս. այս պարզ և ցուրտ խօսքը պողպատեայ սլաքի մը պէս անոր վիպական արիւնը ծակած անցած էր, և Մարիուս կը զգար թէ անյայտ կ'ըլլար իր այն աւիւնը: Երբ աչքերը վեր ըրաւ, Գոմարֆէր ա'լ սրահին մէջ չէր: Հաւանական է որ Գոմարֆէր Մարիուսի ծայրայեղ գովեստին տուած պատասխանէն գո՛չ ըլլալով, իրօք մեկնած էր, և Անժօրայէն զատ ամէնքն ալ անոր ետեւէն գացած էին: Սրահը պարպուած էր: Անժօրայ Մարիուսի հետ մինակ մնացած էր և ծանրապէս անոր կը նայէր: Սակայն Մարիուս երբ իր գաղափարները քիչ մը վերաժողուեց՝ ինքզինքը յաղթահար չսկսեց. իր հոտնդէն մաս մը մնացած էր գետ, և անչուշտ Մարիուս անով Անժօրայի դէմ հաւաքաբանութիւններ պիտի հիւսէր, երբ յանկարծ ձայն մը լսուեցաւ որ սանդուղին վրայ կ'երդէր՝ հեռանալով: Երգողը Գոմարֆէրը՝ երգն ալ հետեւեալն էր.

Թե ինձ տուած ըլլար Կեսար

Պատերազմներ, փառք, նոխուրիւն,

Եւ քե դադրիլ ինձ հարկ ըլլար

Ա'լ սիրելի մայրս սիրուն:

Պի՛ս՝ քսէի մեծ Կեսարի.

Մերժեմ քու փառք իշխանութիւն.

Ո՛հ Կը սիրեմ մայրս աւելի,

Սիրեմ միայն մայրս սիրուն:

Գոմարֆէրի սիրազին և վայրենական ձայնը, որով կ'երդէր, տարօրինակ վսեմութիւն մը կուտային անոնց: Մարիուս որ խոհուն էր և ձեղունին կը նայէր, դրեթէ մեքենապէս կրկնեց. Մա՛յրս...

Նոյն պահուն զգաց թէ իր ուսին վրայ էր Անժօրայի ձեռքը:

— Քաղաքացի՛, ըսաւ Անժօրայ, մայրս ըսածը Հանրապետութիւնն է:

Գ Լ Ո Ւ Ե 2.

ԿԵԱՆՔԻ ՆԵՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Այն իրիկունը Մարիուսը խորապէս սարսեց և օրրափն մէջն ալ տրտմալի մթութիւն մը ծաւալեց: Մարիուս զգաց ինչ որ երկիրը կ'զգայ թերեւս երբ երկաթով կը բացուի ցորենի հատը ընդունելու համար. երկիրը նախ վէրքը կ'զգայ միայն. ետքէն կ'զգայ բողբոջին սարսուռը և պտուղին ուրախութիւնը:

Մարիուսի վրայ տխրութիւն մը եկաւ. Հագիւ թէ հաւատքի մը տէր եղած էր, և ահա պիտի պարտաւորէր ուրեմն ուրանալ այն հաւատքը: Ինքնին բացասական պատասխան տուաւ: Ըսաւ իւրովի թէ չէր ուզեր տարակուսիլ, այլ իր կամքին հակառակ սկսաւ ժողովուրդի: Անտանելի վիճակ մըն է երկու կրօնքի մէջ գտնուիլը, որուն մէկը տակաւին թողուած չէ և միւսն ալ ընդունուած չէ. արդ, աղօտ լոյսը միայն ջղջկային հոգիներու հաճելի է: Մարիուս կորովաբիւր աչք մըն էր, և ճշմարիտ լոյսը կ'ուզէր: Տարակոյտի կիսալոյսերը կը տանջէին անոր սչքը: Թէեւ կը փափաքէր մնալ ուր որ էր, և անկէ չխախտիլ, անդիմադրապէս բռնադատուած էր շարունակելու, յառաջանալու, քննելու, խորհելու, աւելի հետու քաշելու:

Այս բռնադատումը մինչեւ ո՛ւր պիտի տանէր զինքը. այնքան քայլեր առած և հօրը մօտեցած ըլլալէն ետք հիմա կը վախնար առնել այնպիսի քայլեր որոնք կրնային զինքը հեռացնել անկէ: Մարիուսի անձկութիւնը եւս առաւել կը շատնար այն ամէն խորհրդածութիւններով որոնք կուգային կը գրաւէին իր միտ-

քը: Դարուվեր մը կը ծրագրուէր անոր բոլորտիքը: Մարիուս համամիտ չէր ոչ իր և ոչ իր բարեկամներուն հետ. մէկուն առջեւ յանգուէր, միւսներուն առջեւ ալ յետադէմ կը սեպուէր: Չգաց թէ կրկնակի հեռացած կը գտնուի, հեռու ծերերէն, հեռու նաեւ երիտասարդներէն: Գաֆէ Միւզէն երթալէ դադարեցաւ:

Իր խղճին այս շփոթալի վիճակին մէջ Մարիուս գրեթէ ա'լ չէր մտածեր կեանքին քանի մը իրական կողմերը: Սակայն կեանքի իրականութիւնները չեն ուզեր մոռցուիլ: Յանկարծ եկան դրդեցին Մարիուսը և իրենց ներկայութիւնը յայտնեցին անոր:

Առաւօտ մը պանդոկապետը Մարիուսին սենեակը մտաւ և ըսաւ անոր.

— Պ. Գուրֆէյրադ քեզի համար երաշխաւոր եղաւ:

— Այո:

— Բայց ինծի ստակ պէտք է:

— Ըսէք Գուրֆէյրադին որ զայ և խօսի հետս, ըսաւ Մարիուս:

Նրբ Գուրֆէյրադ եկաւ, պանդոկապետը սկսեալէն մեկնեցաւ: Մարիուս պատմեց Գուրֆէյրադին ինչ որ տակաւին խորհած չէր անոր ըսել, թէ աշխարհիս մէջ գրեթէ անոք և անազգական էր ինք:

— Ինչ պիտի ըլլաս, հարցուց Գուրֆէյրադ:

— Չգիտեմ, պատասխանեց Մարիուս:

— Ինչ պիտի ընես:

— Ես ալ չեմ գիտեր:

— Ստակ ունի՞ս:

— Տասնըհինգ ֆրանք:

— Կ'ուզե՞ս որ փոխ տամ քեզի:

— Ամենեւին:

— Չգետ ունի՞ս:

— Ահա ունեցածս:

— Ստակ ընելու զարդեր ունի՞ս:

— Ժամացոյց մը:

— Արծաթ:

— Ոսկի, ահաւասիկ:

— Հանդերձավա՞մ մը կը ճանչնամ որ կ'առնէ թիկնոցդ և բանթալօնդ:

— Լաւ:

— Ա'լ մէկ բանթալոն, մէկ բաճկոն, մէկ գլխարկ և մէկ թիկնոց պիտի ունենաս:

— Նաեւ կօշիկներս:

— Ի՞նչ կ'ընես. բոպիկ քալել չե՞ս ուզեր. ի՞նչ փարթամութիւն:

— Այսքանը բաւական է:

— Ժամագարծ մը կը ճանչնամ որ ժամացոյցդ կը գնէ:

— Լաւ:

— Ոչ, լաւ չէ: Ի՞նչ պիտի ընես ետքը:

— Ինչ որ պէտք պիտի ըլլայ, գէթ ինչ սր պատիւիս արատ չպիտի բերէ:

— Անգլիերէն գիտե՞ս:

— Ոչ:

— Գերմաներէն գիտե՞ս:

— Ոչ:

— Կը հաւիմ:

— Ինչո՞ւ:

— Վասնզի բարեկամներէս մէկը, որ պրաւամաս է, տեսակ մը հանրագիտարան կը շինէ, որու համար կրնայիր գերմաներէն կամ անգլիերէն յօդուածներ թարգմանել: Ստոյգ է թէ մեծ վարձ մը չտրուիր, բայց վերջապէս կ'ապրուէիր:

— Ուրեմն անգլիերէն և գերմաներէն պիտի սորվեմ:

— Ի՞նչ պիտի ընես մինչեւ սորվելդ:

— Զգեստներս և ժամացոյցս կը ծախեմ :

Հանդերձավաճառը կանչեցին և քսան ֆրանքի ծախեցին աւելորդ զգեստները : Յետոյ ժամագործին գացին և 45 ֆրանքի ծախեցին ժամացոյցը :

— Գէշ չեղաւ, կ'ըսէր Մարիուս Գուրֆէյրազին, պանդօկը վերադառնալով, իմ տասներհինգ ֆրանքովս ամբողջը ութսուն ֆրանք կ'ընէ :

— Հապա պանդոկապետին հաշիւը :

— Աղէկ ըսիր, մոռցեր էի, ըսաւ Մարիուս :

Պանդոկապետը հաշիւը բերաւ, զոր հարկ եղաւ անմիջապէս վճարել : Հաշիւը եօթանասուն ֆրանք էր :

— Տասը ֆրանք կը մնայ ինձ, ըսաւ Մարիուս :

— Գէշ չէ, ըսաւ Գուրֆէյրազ. մինչեւ անգլիերէն սորվիլդ հինգ ֆրանքը կ'ուտես, հինգ ֆրանք ալ մինչեւ գերմաներէն սորվիլդ : Ասով շատ շուտ լեզու մը կամ շատ յամբապէս թալեր մը կուլ տուած պիտի բլլաս :

Սակայն մօրաքոյր Ժինօրման որ տրամալի պարագաներու մէջ բաւական բարի անձ մըն էր բնոյալէս, վերջապէս կրցած էր իմանալ Մարիուսի ո'ւր բնակիլը :

Առաւօտ մը Մարիուս դպրոցէն երբ վերադարձաւ, մօրաքոյրէն եկած նամակ մը և վաթսուն բխթօլ, այսինքն վեց հարիւր ֆրանք գտաւ, ամէնքն ալ լուծի էին և կնքուած տուփի մը մէջ դրուած :

Մարիուս ետ զրկեց երեսուն լուծին յարգական նամակով մը, որու մէջ կ'ըսէր թէ ապրելու միջոցներ ունէր և ալ կրնար իր ամէն պիտոյքը հայթայթել : Նոյն միջոցին Մարիուսի երեք ֆրանքը մնացած էր :

Մօրաքոյրը եղելութիւնը չիմացուց, վախնալով որ ալ աւելի կը զայրանայ : Մանաւանդ թէ մեծ հայրը միթէ՞ ըսած չէր. — Ամենեւին չեմ ուզեր որ այն արիւնհարբուն խօսքը ընես իմ առջեւ :

Մարիուս չուզելով պարտք ընել, Բօրթ Սէն Ժաքի պանդոկէն ելաւ :

ՉՈՐՐՈՐԴ ԳԻՐԳ

ԴԺԲԱՂԴՈՒԹԵԱՆ ՎՍԵՄՈՒԹԻՒՆԸ

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա .

ՄԱՐԻՈՒՍ ԶԳԱՒՈՐ

Ապրիլը տաժանելի եղաւ Մարիուսի համար : Զգեստները և ժամացոյցը ուտելը բան մը չէր : Կերաւ նաև այն անբացատրելի բանը որ կ'անուանուի կաճաղի կոլ : Այս սոսկալի բանին բացատրութիւնն է օրեր առանց հացի, կրակարան առանց կրակի, շաքարներ առանց գործի, ապագայ առանց յօյսի, թիկնոց մը որու արմուկը ծակ է, հին գլխարկ մը որ նորատի աղջիկներուն ծիծաղը կը շարժէ, դուռ մը զոր իրիկուն գոց կը գտնես՝ սենեակին վարձքերը վճարած չըլլալուդ համար, դռնապանին և խոհավաճառին անամօթութիւնը, զրացիներուն հեգնալի ծիծաղները, խոնարհումներ, արժանապատուութեանդ սոսնհարումը, որ և է չորձ ընդունելու հարկը, ձանձրոյթները, դառնութիւնը,

վհատութիւնը: Մարիուս սորվեցաւ թէ մարդս ինչպէս
կը լափէ այս ամէն բաները:

Մարիուսի կենաց մէջ եղաւ ժամանակ մը ուր իր
սանդուղին գաւթի թիւնք կ'աւելէր, ուր տասը փարայի
պանիր, կ'առնէր նպարավաճառ կնոջմէ մը, ուր երե-
կոյեան մշուշին կ'ըսպասէր հացագործին կրպակը սպր-
դելու և հաց մը գնելու համար զոր գաղտնապէս իր
վերնայարկը կ'առնէր իբր թէ գողցած ըլլար զայն:
Երբեմն անշնորհ երիտասարդ մը որ թեւին տակ գիրք
ունէր, որու կերպարանքը վեհերոտ և բարկալի կ'ե-
րեւար, դէպի փողոցին անկիւնը կ'ուղղուէր ծաղրասէր
խոհարարութիւններուն մէջէն անցնելով որոնք արմուկով
կը դրդէին զայն, մսավաճառին կրպակը կ'սպրդէր,
զլիսարկը կը հանէր ճակտին վրայէն ուրկէ քրտինք կը
հոսէր, յարդանօք բարեւ կուտար մսավաճառ կնոջ որ
կը զարմանար, նաև միւր կարող ծառային, վեց կամ
եօթ սու տալով ոչխարի կողիկ մը կուգէր, թուղթով
մը կը պլլէր, թեւին տակ երկու գիրքի մէջտեղը կը
դնէր և կ'երթար: Մարիուսն էր այս երիտասարդը:
Երեք որ կ'ապրէր այս կողիկով զոր ինք կ'եփէր:

Առջի օրը միւր կ'ուտէր, երկուրդ օրը ճարպը
կ'ուտէր, երրորդ օրը սակորդ կը կրծէր. Ժիլնօրման մօ-
րաքօրը բազմիցս փորձեր բրաւ, և վեց հարիւր ֆը-
րանքը դրկեց անոր: Մարիուս ամէն անգամին ալ ետ
զրկեց ստակները, ըսելով թէ բանի մը պէտք չունի:

Մարիուս տակաւին իր հօրը սուգը կը պահէր երբ
կրեց այն յեղաշրջումը զոր արդէն պատմեցինք: Այն
ժամանակէն ի վեր սեւ զգեստները հանած էր վրայէն:
Սակայն զգեստները կը հիմնային: Եղաւ որ մը ուր ա'լ
թիկնոց չունեցաւ: Բանթալոնը դեռ կը հագնուէր: Ինչ
ընելու էր. Գուրֆէյրազ՝ որու քանի մը լաւ ծառա-
յութիւն ալ ինք ըրած էր փոխադարձապէս՝ հին թիկ-

նոց մը տուաւ: Մարիուս՝ դռնապանի մը մէկ ու կէս
ֆրանք տալով՝ թիկնոցին ներսը դուրս ընել տուաւ,
և ահա նոր թիկնոց մը ունեցաւ: Բայց այս թիկնոցին
գոյնը կանաչ էր: Ուստի Մարիուս այնուհետեւ միշտ
արեւը մօրը մօտեցնէ ետք դուրս ելնել սկսաւ: Օրուան
այս միջոցին դուրս ելլելով թիկնոցին գոյնը սև կ'ե-
րեւար: Մարիուս միշտ սգաւոր ըլլալ ուզելով մթու-
թիւն կը հագնէր:

Այս ամէնուն մէջ փաստաբանութեան պաշտօն տ-
ուաւ: Անոր քնակարանը կը սեպուէր Գուրֆէյրազի
սենեակը որու մէջ ըստ կանոնի պահանջուած թանգա-
րան մը կար. այս թանգարանին մէջ իրաւաբանու-
թեան քանի մը հին մատենաներ դրուած էին քանի մը
վիպասանութեանց պակասաւոր հատորներուն հետ:
Մարիուս իրեն ուղղուելիք նամակները Գուրֆէյրազի
տունը ուղղել կուտար:

Երբ փաստաբան եղաւ Մարիուս եղելութիւնը իր
մէջ հօրը իմացուց նամակով մը որ ցամաք այլ պար-
կեշտութեամբ և յարգանք դրուած էր: Պ. Ժիլնօրման
գողումով մը առաւ նամակը, կարգաց, չորս կտոր ը-
րաւ և կողովի մը մէջ նետեց: Երկու կամ երեք օր
ետք օրիորդ Ժիլնօրման իր հօրը ձայնը լսեց, որ մի-
նակ էր սենեակին մէջ և բարձր կը խօսէր: Պ. Ժիլ-
նօրման ամէն անգամ որ սաստկապէս կը յուզուէր,
այսպէս բարձր ձայնով և առանձին կը խօսէր իր սեն-
եակին մէջ: Օրիորդը ունկնդիր եղաւ և յետագայ
խօսքը լսեց. — Եթէ ապուշ մը չըլլայիր, պիտի գիտ-
նայիր թէ մարդս Պարոն ու միանգամայն փաստաբան
չկրնար ըլլալ:

Գ Լ Ո Ւ Ե Բ .

ՄԱՐԻՈՒՍ ԱՂՔԱՏ

Թշուառութիւնն ալ ամէն բանի պէս կամաց կամաց
առնելի կ'ըլլայ: Հուսկ յետոյ ձե մը կ'ընդունի և կը
կազմուի: Թշուառը կ'ածի, այսինքն կը զարգանայ
կերպով մը որ ազագուն ալ կենդանութեան բաւական
է: Հիմայ ըսենք թէ ի՞նչ կերպով կարգադրուած էր
Մարիուս Բօնմէրսիի ապրելու եղանակը:

Ամենէն նեղ տեղէն ելած էր ա՛լ. կերծը երթալով
կ'ընդլայնէր իր առջեւ: Աշխատութեան, արիութեան,
յարատեւութեան և կամքի շնորհիւ ա՛լ սկսած էր առ-
բին գրեթէ եօթ հարիւր Ֆրանք քաղել իր ըրած գոր-
ծէն: Գերմաներէնը անգլիներէնը սորված էր: Մարիուս՝
Գուրֆէյրադի շնորհիւ՝ անոր բարեկամ գրավաճառին
հետ յարաբերութիւն հաստատած էր, և դուրկանու-
թեան-գրավաճառութեան մէջ օգտակարութեան միջակ
պաշտօնը կը կատարէր: Յայտարարութիւններ կը գրէր,
լրագիրներ կը թարգմանէր ապագրութեանց ծանօթա-
գրութիւններ կուտար, կենսագրութիւններ կը բանա-
քաղէր և այլն... տարին՝ յաջող կամ տնայաջող՝ միշտ
եօթ հարիւր Ֆրանք կը վաստակէր, զուտ շահ: Ասով
կ'ապրէր: Ի՞նչպէս, Ոչ այնքան գէշ: Հիմա կ'ըսենք
թէ ի՞նչպէս կ'ապրէր:

Մարիուս տարեկան երեսուն Ֆրանք վարձք տա-
լով Կօրպօյի հինուփուտ տունին մէջ առանց բուխերի-
կի հիւղ մը բռնած էր որ խուց կ'անուանուէր. և որու
մէջ՝ իբր կահ կարասի՝ միայն անհրաժեշտաբար հարկա-
ւոր եղածը կար: Այս կարասիները իրն էին: Ամիսը ե-

րեք Ֆրանք կուտար գլխաւոր վարձակալին որպէս զի
գայ հիւղը աւել է ամէն առտու քիչ մը տաք ջուր,
թարմ հաւկիթ մը և տասը փարանոց հաց մը ընթէ:
Մարիուս այս հացով և հաւկիթով կը նախաճաշէր:
Հաւկիթին սղութեան կամ ածնութեան համեմատ եր-
բեմն քսանէն մինչեւ քառասուն փարա կուտար նախա-
ճաշիկին համար: Իրիկունը ժամը վեցին Սէն-Ժագի
գոհնր Բուսոյի պանդոկը կ'երթար ճաշելու որ Տէ
Մաթիւրէն փողոցին ծայրը պղնձագործի ծախող Պասէի
գիմացն էր: Բան չէր ուտեր: Վեց Խուրի պնակ մը միս,
երեք սուրի կէս պնակ կանաչեղէն, երեք սուրի ալ քիչ
մը միրգ կ'առնէր: Երեք սուր եւս տալով ուղածին չափ
հաց կ'ուտէր: Բայց գինիի տեղ ջուր կը խմէր: Երբ
ստակ կը վճարէր հաշուեկցանին՝ ուր վեհափառապէս
կը նստէր տիկին Բուսօ,—այն ժամանակ այս կիներ միշտ
գեր և տակաւին առնոյդ,—Մարիուս ծառային սու մը,
տիկին Բուսօ ալ Մարիուսին ժպիտ մը կուտար: Յետոյ
Մարիուս կը ձգէր կ'երթար տասնըվեց ուսով ժպիտ
մը և ընթրիք մը վայելելէն ետք:

Այս Բուսօ անուն ճաշարանը, ուր գինիին շիշերը
քիչ և ջուրի սրուակները շատ կը պարպուէին, աւելի
կ'ամօքէր քան թէ կը զօրացնէր ստամոքսը: Հիմայ
ա՛լ չկայ այն ճաշարանը: Պանդոկագետը աղւոր մա-
կանուն մը ունէր որ էր Զրային Բուսօ:

Այսպէս չորս սու նախաճաշիկի, տասնըվեց սու ընթ-
րիքի, ըսել է օրը քսան սու ծախս կ'ընէր իր սնունդին
համար, այսինքն երեք հարիւր վաթսունը հինգ Ֆրանք
առնին: Այս գումարին վրայ աւելցո՛ւր տարեկան երե-
սուն Ֆրանք տարեկանը և քանի մը մանր մունր ծախ-
քեր, և անա ընդ ամէնը չորս հարիւր յիսուն Ֆրանք
ծախս ընելով Մարիուս կ'ուտէր, կը բնակէր, պառա-
ւին ալ ծառայութիւն ընել կուտար: Զգեստներուն հա-

մար հարիւր, ճերմակեղէններուն համար յիսուն, լուաց-
քի համար յիսուն ֆրանք կուտար: այսպէս տարեկան
բոլոր ծախքը վեց հարիւր յիսուն ֆրանքէն անդին չէր
անցներ. հետեւաբար յիսուն ֆրանք կը մնար իրեն.
ըսել է թէ Մարիուս հարուստ էր: Առիթը պատահած
ժամանակ բարեկամի մը տասը ֆրանք փոխ կուտար:
Գուրֆէյրադ անգամ մը մինչեւ վաթսուն ֆրանք փոխ
առած էր անկէ: Իսկ կրակ վառելը զանց ըրած էր
բուխերիկ չունենալուն համար:

Մարիուս միշտ երկու ձեռք անթերի հագուստ ու-
նէր. մէկը հին էր և ամէն օրուան. միւսը բոլորովին
նոր էր և կարեւոր պարագաներու համար պահուած:
Երկու հագուստն ալ սեւագոյն էր: Երեք շապիկ ունէր
միայն, մէկը վրան, մէկը պահարանը, միւսն ալ լուա-
ցարարուհիին քով կը գտնուէր: Քանի որ կը մաշուէին,
Մարիուս կը նորագէր զանոնք: Սովորաբար պատռած
էին այս շապիկները, այս պատճառաւ թիկնոցը միշտ
մինչեւ կզակը կը կոճկէր:

Մարիուս տարիներ անցնելէն ետք այս բարեբաւստ
վիճակին հասած էր: Մարիուս և ոչ իսկ օր մը ընկճը-
ռւած էր: Ամէն տեսակ զրկում կրած, ամէն ինչ ըրած
էր, բայց պարտքի տակ մտած չէր բնաւ: Մարիուսի
համար պարտք մը գերութեան սկզբնաւորութիւն կը
նշանակէր: Ինքնին կ'ոտէր նաև թէ պարտատէր մը
տուելի գէշ է քան թէ տէր մը, վասնզի տէր մը անձիդ
կը տիրէ միայն, իսկ պարտատէր մը արժանապատուու-
թեանդ վրայ կը տիրէ և կրնայ ապտակել զայն: Աւելի
տղէկ կը սեպէր ոթի մնալ քան թէ փոխ ոտակ առ-
նել: Շատ օրեր ծոծ պահած էր: Զգալով թէ ամէն
ծայրեր իրարու կը հպին, և թէ՛ առանց զգուշութեան՝
վիճակի ստորնութիւնը կրնայ հոգիի նուաստութեան
յանգիլ: Մարիուս նախանձապէս կը հսկէր իր արժանա-
պատուութեան վրայ:

Մարիուս նուաստութիւն կը սեպէր այս ինչ ձեւ
խօսքը կամ այն ինչ ընթացքը զոր ուրիշ որ և է պա-
րագայի մէջ ակնածութիւն համարէր թերեւս, հետե-
ւաբար կը զգուշանար այն խօսքէն կամ ընթացքէն:
Անզգուշաբար բան մը չէր ընէր, ընկրկիլ չուզելուն
համար: Երեսին վրայ տեսակ մը խտամբեր կարմրուք
ունէր, վեհերոտ էր, և այս վեհերոտութիւնը մինչև
գաժանութիւն կը հասնէր:

Իր ամէն փորձանքներուն մէջ քաջալերուիլ, և եր-
բեմն ալ թագուն զօրութենէ մը պաշտպանուիլ կ'զգար,
զօրութիւն մը զոր իր հոգիին մէջ կը կրէր: Հոգին
մարմնոյն կ'օգնէ, և երբեմնակի անոր նեցուկ կ'ըլլայ:
Այս թուումը միայն իր վանդակը կը պաշտպանէ:

Մարիուսի սրտին վրայ հօրը անունին քով ուրիշ
անուն մըն ալ քանդակուած էր, այսինքն թէնարտիէյի
անունը: Մարիուս իր եռանդուն և ծանրաբարոյ բնու-
թեամբ տեսակ մը սրբանուէր պսակ կը բոլորէր այն
մարդուն գլխուն, որու պարտի կը կարծէր իր հօրը
կեանքը, այն կտրիճ լիսնապեաին օր գնդապետը ազա-
տած էր Վաթերլոյի գունդերուն և գնդակներուն մէջ:
Ամենեւին չէր զատեր այս մարդուն յիշատակը իր հօր
յիշատակէն, և երկուքն ի միասին կը լարգէր:

Մարիուս ալ աւելի երախտագիտակեան խանդա-
ղատանք կը զգար երբ միտքը կը բերէր այն անբաղ-
դութիւնը որու անդունդը ինկած և սուղուած էր Թե-
նարտիէ: Մարիուս Մօնֆէրմէյի մէջ իմացած էր ա-
պերժանիկ պանդոկապետին տնանկութիւնն ու սնան-
կութիւնը: Այն ժամանակէն ի վեր անլուր ջանքեր ը-
րած էր՝ Թենարտիէի հետքը գտնելու և անոր մօտե-
նալ կարենալու համար թշուառութեան այն խաւարա-
մած անդունդին մէջ ուր աներեւոյթ եղած էր պանդո-
կապետը:

Մարիուս ամէն գիւղերը գացած և խուզարկութիւն ըրած էր: Երեք տարի շարունակ գիւղերու մէջ ամէն կերպ հետազոտութիւններ ըրած էր անձանձիր, այս հետազոտութեանց համար ծախսելով խնայողութեանը աւելցուցած իր քիչ մը ստակը: Ոչ ոք կրցած էր Թենարտիէի վրայ տեղեկութիւն տալ իրեն. կը կարծուէր թէ օտար երկիր գացած էր ան: Թենարտիէի պարտաւէրները նոյնպէս եթէ ոչ Մարիուսին չափ սիրով, գէթ անոր չափ յարատեւութեամբ փնտռած էին զայն, այլ չէին կրցեր ձեռք բերել:

— Ի՜նչ, կ'ըսէր մոռովին, երբ հայրս պատերազմի դաշտին վրայ մահուան կէտը հասած կը հոգեւորէր, ինքը Թենարտիէն, մուխին և ուռմբին մէջէն կրցաւ գտնել և շաղկելով տանել զայն, առանց անոր բան մը լինել պարտաւորած ըլլալու, և ես որ այնքան պարտաւոր եմ Թենարտիէին, չկարենամ իրեն հասնել այն մթութեան մէջ ուր կը հոգեւորէ, և փոխադարձաբար մահուանէ ի կեանք վերածել զինքը: Ո՛հ, անշուշտ պիտի գտնեմ որ մը:

Մարիուս իրօք՝ Թենարտիէն գտնելու համար՝ իր թեւերէն մէկը կուտար, և թշուառութենէ ազատելու համար իր բոլոր արիւնը կը թափէր: Մարիուսի ամէնէն քաղցր և ամէնէն փառաւոր երազն էր Թենարտիէն տեսնել, անոր ծառայութիւն մը ընել, ըսել. Դուք զիս չէք ձանձնար, լաւ, բայց ես ձեզի կը ձանձնամ: Ահա հոս եմ, պատրաստ եմ ձեզի ծառայելու:

Գ Լ Ո Ւ Խ Գ.

Մ Ա Ր Ի Ո Ւ Ս Մ Ե Յ Ց Ա Յ

Այն ատեն Մարիուս քսան տարեկան էր: Իր մեծ հօր տունէն ելլելէն ի վեր երեք տարի անցած էր: Երկուքն ալ միեւնոյն վիճակի մէջ մնացած էին, երկուքն ալ փորձ մը ըրած չէին իրարու մօտենալու և տեսնուելու համար: Մանաւանդ թէ ինչո՞ւ պիտի տեսնուէին, ընդհարելու համար. երկուքին ո՞րը իրաւունք պիտի ունենար: Մարիուս արօյրէ աման մըն էր բայց Գ. Ժիլնօրման ալ երկաթէ անօթ մըն էր:

Պէտք է ըսել սակայն թէ Մարիուս սխալած էր իր մեծ հօր սրտին նկատմամբ: Մարիուս երեւակայած էր թէ մեծ հայրը ընաւ սիրած չէր զինքը, և թէ այն կարճահաս, խստաբարոյ և զուարթ ծերուկը, որ կը հայհոյէր, և կը պոռար, կը բարկանար և գաւազանը կը վերցնէր ծեծ քաշելու համար, առ առաւելն զինքը կը սիրէր կտաակերգութեան ձերբերու այն սիրով որ թեթեւ ու միանգամայն խիստ է: Բայց կը սխալէր Մարիուս: Գան հայրեր որոնք չեն սիրեր իրենց զաւակները. բայց չկայ մեծ հայր մը որ չպաշտէ իր թոռը: Ինչպէս ըսինք, Գ. Ժիլնօրման ներքնապէս կը սիրէր Մարիուսը սրտագին. երբ այն պատանին աներեւոյթ և դաւ, Գ. Ժիլնօրման ախրագին դատարկութիւն մը զգաց որովին մէջ. հրաման ըրաւ որ անոր խօսքը չընեն իրեն հետ, ներքնապէս ցաւելով որ իր այս հրամանը ճշգրտապէս կը կատարուէր: Առջի ժամանակները

յուսաց թէ այն պուճնաբարդեանը, ժաղօպեանը, ահա-
կալեանը, սեպտեմբերողը պիտի վերադառնայ: Շա-
բաթներ անցան, ամիսներ անցան, տարիներ անցան
այլ արինաբարուն չերեւցաւ ի մեծ յուսահատութիւն
մեծ հօրը: Սակայն պէտք էր որ արտաքսէի գինքը.
չէի կրնար ուրիշ կերպով վարուիլ, կ'ըսէր մէծ հայրը.
եթէ դարձեալ արտաքսել հարկ ըլլայ, պէտք է ար-
տաքսել: Այո՛, կը պատասխանէր առմիջապէս իր
հպարտութիւնը, այլ ոչ կը պատասխանէր տրտմապէս
իր ծերունական գլուխը զոր լռելեայն կ'օրէր:

Երբեմն Պ. Ժիլնօրմանի վրայ վհատութիւն կու-
գար ժամերով, վասն զի Մարիուսէն զրկուած էր: Ծե-
րերը արեւու հարկաւորութիւն ունենալու պէս սիրե-
լու պէտք ունին: Սէրը տաքութիւն է: Որքան ալ
քաջ ըլլար իր կազմութիւնը, սրտին մէջ փոփոխու-
թիւն մը եղած էր Մարիուսի տարակայունութեամբ: Որ
և է պայմանով չպիտի ուզէր քայլ մը առնուլ՝ դէպ այն
«պզտիկ շուտիկ» մերձենալու համար, բայց կը տա-
ռապէր: Տեղեկութիւն չէր առներ Մարիուսի վրայ,
բայց միշտ մտքին մէջն էր այն: Մարէի թաղին մէջ
կ'ապրէր՝ հեռզինեղէ առանձնութեամբ: Առաջուան պէս
տակաւին զուարթ և ցոսկոտ էր, բայց իր զուար-
թութիւնը կարծես վիշտ և բարկութիւն կը պարունա-
կէր, վասն զի ջղաձգային խտութիւն մը ունէր. ցաս-
կոտութեանցն ալ միշտ տեսակ մը մեղմ և անուր
վհատութիւն մը կը յաջորդէր: Երբեմնակի կ'ըսէր.

— Ո՛հ, եթէ գալու ըլլար, ի՛նչ պատուական ապ-
տակ մը պիտի տայի իրեն:

Իսկ մօրաքոյրը այնքան քիչ կը մտածէր Մարի-
ուսի վրայ որ չէր կրնար մեծ սէր մը ունենալ անոր
նկատմամբ:

Պ. Ժիլնօրմանին թաղուն վիշտը ա՛լ աւելի բուռն

կ'երեւար, վասն զի բոլորովին իր սրտին մէջ կը պա-
հէր զայն և ամենեւին չէր յայտնէր: Երբեմն չարադէպ
բարեսէրներ Մարիուսի վրայ կը խօսէին անոր հետ և
կը հարցնէին. — Պ. Թոռդ ի՛նչ կ'ընէ, կամ ի՛նչ եղաւ:
Ծերունի քաղքենին կը պատասխանէր՝ հառաչելով՝ ե-
թէ արտում ըլլար, կամ թեւնոցին պոնդ մը տալով՝
եթէ ուզեր զուարթ կ'ընէր. Պ. Պարոն Բոնմէրոի
փաստաբանութիւն կը ծախէ չգիտեմ ո՛ւր:

Մինչդեռ ծերունին կը ցաւէր, Մարիուս ինքն իր
նկատմամբ գոհունակութիւն կ'զգար: Դժբաղդութիւնը՝
ինչպէս ամէն սիրտերու՝ նոյնպէս և Մարիուսի սրտին
դառնութիւնը փարատած էր: Քաղցրութեամբ կը յի-
շէր Պ. Ժիլնօրմանը, բայց որոշած էր ալ բան մը չըն-
դունիլ այն մարդէն որ աղէկ վարուած չէր իր հօրը
հետ: Այս էր հիմա իր առջի զայրոյթներուն մեղմ
թարգմանութիւնը: Ասկից զատ Մարիուս գոհ էր տա-
ռապած ըլլալուն և տակաւին տառապելուն համար:
Կը տառապէր իր հօրը համար: Իր կենաց դաժանու-
թիւնը գոհունակութիւն և հաճութիւն կուտար իրեն:
Տեսակ մը ուրախութեամբ կ'ըսէր իւրովի թէ այսպէս
տառապիլը ամենապզտիկ բան մըն էր, թէ՛ ապաշ-
խարհանք մըն էր այն, թէ՛ առտոնց այս վշտահարու-
թեան թերեւս ուրիշ կերպով և ետքէն պիտի պատ-
ժուեր իր հօրը և այնպիսի հօր մը նկատմամբ ամբա-
բիշտ անտարբերութիւն մը ցուցուցած ըլլալուն հա-
մար, թէ արդարութիւնը չէր ներքեւ որ միայն իր հայրը
վիշտ կրած ըլլայ, իսկ ինքը ոչինչ. մանաւանդ թէ իր
աշխատութիւններն ու զրկումները թիւն էին դնողապե-
տին դիւցազնական կեանքին հետ համեմատուելով:
Թէ վերջապէս իր հօրը մօտենալու և նմանելու միակ
կերպն էր արի ըլլալ չքուղորթեան դէմ, ինչպէս հայրը
արի եղած էր թշնամիին դէմ և թէ զնդապետը ան-

չուշտ այս արիութեան ակնարկել ուզած է սա խօսքով. «Եւ այս տիտղոսին արժանի վարժունք ունենալու է»։ Մարիուս շարունակ այս խօսքերը կը կրէր չէ թէ իր կուրծքին վրայ. վասնզի գնդապետին գիրը կորսուած էր, այլ սրտին մէջ։

Մանաւանդ թէ այն օրը յորում մեծ հայրը արտաքսած էր Մարիուսը, ան տակաւին պատանի մը, իսկ հիմա այդ մըն էր։ Կը զգար իր առնութիւնը, կը կրկնէր թէ թշուառութիւնը օգտակար եղած էր անոր։ Երիտասարդութեան մէջ աղքատութիւնը երբ կը յաջողի՝ չքեղ յատկութիւն մը ունի, որ է բոլոր կամքը դէպի ջանադրութիւն և բոլոր հոգին դէպի վերագոյն փափաքներ չըջել։ Նիւթական կեանքը աղքատութեան մէջ շուտով կը մերկ նայ և իր սոսկումով կ'երնւայ. ահա ասոր համար աղքատ երիտասարդը դէպի տեսական կեանք կը սաւառնի անմեկնելի եռանդներով։ Հարուստ երիտասարդը բիւր գրօսանքներ ունի, պատուական և տմարդի գրօսանքներ։ Աղքատ երիտասարդը դժուարութիւն կը կրէ իր հացը ճարելու համար։

Յայտնի էր թէ Մարիուսի զօրեղ և վեհ բնութեանը համար անցուկ վիճակ մը կրնար ըլլալ այս, և թէ Մարիուս ճակատագրին անխուսափելի խաճակութեանց հետ տոջի ռնգամ ընդհարելուն պէս պիտի սթափէր։ Ստոյգ է թէ Մարիուս ա'լ փաստաբան մըն էր. բայց առ այժմ դատ չէր վարեր և ոչ իսկ փաստաբանութիւն կը ծախէր, թէեւ Պ. Ժիւնսորման հակառակը կարծէր։ Ինքզինքը մասխոհութեան տալու համար դատաւաններէ հեռու կեցած էր. փաստաբաններու հետ տեսուելի, արդարութեան պալտար յաճախել, դատեր փրկուածել, ձանձրալի բան. ինչո՞ւ կրէր այս ձանձրոյթը։ Արհեստը փոխելու պատճառ մը չէր տեսներ բնաւ։ Այն

աննշան գրավաճառները վերջապէս ապահով գործ մը կուտային իրեն, նուազ աշխատութիւն պահանջող գործ մը, որ՝ ինչպէս բացատրեցինք արդէն՝ կը բաւէր Մարիուսին։ Գրավաճառներէն մէկը որոնց համար կ'աշխատէր Մարիուս, կարծեմ Պ. Մաժիմէլ գրավաճառը առաջարկած էր Մարիուսին իր տունը առնել զինքը, լաւ բնակարան մը տալ, կանոնաւոր գործ մը հայթայթել և տարին հազար հինգ հարիւր ֆրանք վճարել։ Հանգստաբար բնակի'լ, տարին հազար հինգ հարիւր ֆրանք շահի անշուշտ գէշ բան չէր։ Բայց իր ազատութենէն զրկուել, վարձառու մը, ամապկանով ծառայող տեսակ մը գրագէտ ըլլալ, մի'թէ կարելի բան էր այս։ Մարիուս կը մտածէր թէ՝ առաջարկութիւնը ընդունելով իր վիճակը լաւագոյն ու միանգամայն յոռեգոյն կ'ըլլար, բարեկեցութիւն կը չափէր, և արժանապատուութիւն կը կորսնցնէր. անթերի և գեղեցիկ դժբախտութեան մը տգեղ և ծագրելի նեղութեան մը փոխուելուն, կամ թէ կոյրին միակեանի դառնալուն նման բան մը պիտի ըլլար Մարիուսի վիճակը՝ այն գրավաճառին առաջարկութիւնը ընդունելով, ուստի մերժեց։

Մարիուս առանձնակի կ'ապրէր։ Ամէն բանէ դուրս մնալու ճաշակը ունենալուն, նաեւ սաստկապէս խըրտչած ըլլալուն համար որոշապէս միացած չէր այն խումբին հետ որու կը նախագահէր Անժօլթաւ։ Թէ՛ Մարիուս և թէ՛ այն խումբին անգամները մէկգմէկու. հետ իբր լաւ ընկեր կը տեսնուէին, ի պահանջել հարկին ամէն կերպով իրարու օգնելու պատրաստ էին։ Բայց ահա այսքան էր միայն անոնց յարաբերութիւնը։ Մարիուս երկու բարեկամ ունէր, մէկը երիտասարդ մը որ Գուրֆէյրազն էր, միւսը ծեր մը որ Պ. Մապէօֆն էր։ Ծերին կը միտէր աւելի, վասնզի անոր կը պարտէր իր

կրած ներքին յեղափոխութիւնը. նաեւ անոր չնորհիւք ճանչցած և սիրած էր իր հայրը: «Ան բացաւ աչքս» կ'ըսէր Մարիուս: Ստոյգ է թէ այս եկեղեցականը վրձնողական փոփոխութիւն մը տուած էր Մարիուսին:

Այլ սակայն այս պարագային մէջ Պ. Մապէօֆ ոչ այլ ինչ եղած էր եթէ ոչ Նախախնամութեան հանդարտ և անտարբեր գործակալը: Պատահաբար և յանգէտս լոյս տուած էր Մարիուսին՝ ճրագի մը պէս զոր մէկը կը բերէ: Պ. Մապէօֆ ճրագը եղած էր և ոչ թէ ճրագը բերողը:

Իսկ Մարիուսի ներքին և քաղաքական յեղափոխութեան ակնարկելով կ'ըսենք թէ Պ. Մապէօֆ բոլորովին անկարող էր այս յեղաշրջումը հասկնալու, ուզելու և կառավարելու:

Անօգուտ չենք համարիր քանի մը բան ըսել Պ. Մապէօֆի վրայ, վասնզի ետքէն դարձեալ պիտի տեսնուինք անոր հետ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Դ .

Պ. ՄԱՊԵՕՖ

Այն օրը ուր Պ. Մապէօֆ Մարիուսին կ'ըսէր. «Անշուշտ կը հաւանիմ քաղաքական կարծիքները» իր մըտքին բուն վիճակը կը յայտնէր: Ամէն քաղաքական կարծիքներուն նկատմամբ անտարբեր էր Պ. Մապէօֆ, և անհամարտութիւն մը չկրելու համար անխտիր կը հաւնէր այն կարծիքներուն ամէնուն ալ, ինչպէս Յայնեքը կը հաւնէին «Կատաղունիները», զանոնք «գեղանի, բարի, սիրուն և էօմէնիտ» անուանելով: Պ. Մա-

պէօֆի քաղաքական կարծիքն էր եռանդագին սիրել տունկերը, նամանաւանդ գիրքերը: Ամէն մարդու պէս ան ալ ակամ մասնիկ մը ունէր, առանց որոյ կարելի չէր ապրիլ այն ժամանակները. բայց ոչ արքայական, ոչ պօնաբարդական. ոչ սահմանադրական, ոչ օրլէանական, և ոչ ալ անիշխանական. այլ հին գրքերու վաճառական էր:

Չէր հասկնար թէ ինչո՞ւ մարդիկ զիրար ատելու կ'զբաղէին իսկ մը զրարանութեանց նկատմամբ, ինչպէս են Սահմանադրութիւն, Հանրիշխանութիւն, Հաւաքատութիւն, Միապետութիւն, Հանրապետութիւն, ևն., քանի որ այս աշխարհի մէջ ամէն տեսակ մամուլներ, խոստեր և թուփեր կան որոնց կրնային նայիլ, և մեծահատոր ու փոքրահատոր գիրքերու ղէզեր զոր կրնային թղթաւել: Անօգուտ ըլլալէ յապտիկ կը զգուշանար. գիրք ունենալովը կարգալէ չէր արգիլուեր. բոսագէտ ըլլալովը պարտիզպան ըլլալէ չէր արգիլուեր: Բօնմէքսիի հետ ծանօթութիւն ըրած ժամանակ, իր և գնդապետին մէջ համակրութիւն մը կար, այսինքն ինչ որ գնդապետը ծաղիկներուն նկատմամբ, ինքն ալ պտուղներուն նկատմամբ կ'ընէր: Պ. Մապէօֆ յաջողած էր սերմանելով տանձեր արտաբերել, որոնք Սէն Ժէրմէնի տանձերուն պէս քաղցրահամ էին: Կ'երեւայ թէ Պ. Մապէօֆի տնկային խառնուաններուն մէկէն ծնունդ առած է հոկտեմբերի միտրապիլ ըսուած դեղին և կլոր սալորը. որ հիմա երեւելի է և որ ամառնային միտրապիլին ոչ նուազ անուշահոտ է: Եկեղեցի կ'երթար հեզ քան թէ ջերմեռանդ մը ըլլալուն և մարդերու երեսը սիրելուն այլ անոնց աղմուկը ատելուն համար, վասնզի միայն եկեղեցիին մէջ կը հաւաքուէին և կը լռէին մարդիկ: Չգալով թէ՛ պէտք էր բան մը ըլլալ Պետութեան մէջ՝ եկեղեցականի պաշ-

առնել ընտրած էր: Երկար ժամանակէ ի վեր վաթսուս տարեկան հասակը մտած էր երբ որ մը հարցունցաւ անոր. Միթէ՞ ընաւ ամուսնացած չես:—Մոռցայ, պատասխանեց Մապէօֆ: Գիշ մը ցաւոտ էին ձեռքերը, և երբ կը քնանար, իր անկողնի սաւաններու ծալքերուն մէջ կը կծկուէին մատերը որոնք յօդացաւի պատճառաւ չէին շարժեր: «Յիշօր տէ գ'անվիրօն Գօթըրէյ» անունով գիրք մը շինած հրատարակած էր գունաւոր պատկերներով. բաւական յարգի էր այս գիրքը որ պըղնձեայ կաղապարներ ունէր և զոր ինք կը վաճառէր: Օրը երկու կամ երեք գնորդ Մէդիէրի փողոցը կուգային անոր գուռը զարնելու և գիրք գնելու համար: Տարին երկու հազար ֆրանք կ'առնէր այն գիրքերու վաճառումէն. ահա այս էր անոր ամբողջ հարստութիւնը: Թէեւ աղքատ էր, բայց համբերութեան, զըրկուններու և ժամանակին շնորհիւ ամէն տեսակ հազուադիւտ օրինակներու թանկարժէք ժողովածոյ մը կազմելու տաղանդը ունեցած էր: Երբ որ դուրս կ'ելլէր, միշտ գիրք մը կ'ունենար թելին տակ, և շատ անգամ երկու գիրքով տուն կը դառնար: Գետնայարկին սենեակներուն մէջ որոնք պզտիկ պարտէզի մը հետ անոր բնակարանը կը կազմէին, իբր զարդ մի միայն չըջանակներու մէջ առնուած բոյսերու ժողովածոյնք և հին վարպետներու քանդակներ կային: Թուր կամ հրացան մը տեսած ժամանակ կ'ահաբեկէր: Կեանքին մէջ ընաւ մօտեցած չէր թնդանօթի, և ոչ իսկ էն վալիտի մէջ: Ստամոքսը բաւական յաջողակ էր, ժողովրդապետ եղբայր մը ունէր, մազերը բոլորովին ըսպիտակ էին, ա'լ ակոյ չունէր ո'չ բերին և ոչ ալ մտքին մէջ, մարմնովին կը դողար: Չմոռնաւք ըսել նաեւ թէ կենդանի մարդերու մէջ ամենեւին բարեկամութիւն կամ յարաբերութիւն չունէր բացի Րօյօլ ա-

նուն մարդէ մը որ Սէն Ժաքի դրան քով հին գրավածառ մըն էր: Պ. Մապէօֆի երազն էր լեղակը Պրանսայի մէջ բնակօրէն:

Անոր սպասուհին նոյնպէս անմեղներու մէկ տեսակն էր: Խեղճ բարեմիա պառուր կօյս էր: Իր կատուն՝ Թօթօ՝ որ Սիքսթինի մատուռին մէջ թերեւս կտրենար Ալլէկրիի «Տէր Ողորմեա»ն մլուել, անոր սըրտին տիրած էր: Նա բնաւ կրցած չէր կատուէն անցնիլ: Պեխեր ունէր կատուին պէս: Իր փառքն էին իր ռալետակ գնտակները որոնք միշտ ճերմակ էին: Կիրակի օրեր պատարագէն ետք ժամանակը կ'անցնէր իր ճերմակեղէնները արկղին մէջ համրելով. նաեւ անկողնին վրայ լօպայի դիպակներ տարածելով զոր կը գնէր և զոր բնաւ կարել չէր տար: Կարդալ գիտէր: Պ. Մապէօֆ Բիւթարդ խաթուն մտկանունը տուած էր անոր:

Պ. Մապէօֆ հաւնած էր Մարիուսին, վառնգի Մարիուս՝ երիտասարդ և հեղաբարոյ ըլլալով՝ Պ. Մապէօֆի ծերութեան տաքութիւն կուտար առանց վախճնելու անոր վեհերոտութիւնը:

1830ի միջոցներուն Մապէօֆին ժողովրդապետ եղբայրը մեռած էր, և գրեթէ անմիջապէս, գիշերային մութը տիրելու նման, ամէն հորիզոն մթահարած էր Պ. Մապէօֆի համար: Նօտար մը սնանկանալով անկէ տասը հազար ֆրանքի գումար մը կորցեց. այս էր միայն Պ. Մապէօֆի ունեցած բոլոր գումարը որ եղբորը ժառանգութեամբը և իր սեպհական ինչքովը բաղկացած էր: Յուլիսի յեղափոխութիւնը գրավաճառութեան առուտուրը տագնապի ենթարկեց: Նեղութեան ժամանակ չծախուած իրերուն առաջինն է «Յիշօր»ը: «Յիշօր տէ գ'անվիրօն տը Գօթըրէյ» ծախուելէ դադրեցաւ բոլորովին: Շաբաթներ անցան առանց գնորդ մը

գալու: Մերթ ընդ մերթ երբ դրան պզտիկ զանգակը կը հնչէր, Պ. Մապէօֆ կարծելով թէ եկողը գնորդ մըն է, կը սարսուէր: — Պարոն, կ'ըսէր Բիւթարգ խաթունը արտազին, ջրկիրն է եկողը:

Երկաթ չընենք, Պ. Մապէօֆ օր մը Մէզիէրի գոռի-հէն ելաւ, եկեղեցականութենէ հրաժարեցաւ, Սէն Սիւր-լիսի եկեղեցիին հրաժեշտ տուաւ, ծախեց իր չէ թէ գիրքերուն այլ կաղապարներուն մէկ մասը որոնք ամէնէն աւելի աչքէն ելած էին, և Մօնթարնասի պուլ-վարին վրայ պզտիկ տուն մը բռնեց, ուր սակայն երեք ամիս բնակեցաւ միայն երկու պատճառով. նախ՝ վա-տընդի գետնայարկին և պարտէզին վարձքը երեք հա-րիւր ֆրանք էր, մինչդեռ ինք երկու հարիւր ֆրանքէն աւելի վարձ տալու չէր համարձակեր, երկրորդ՝ Ծաթու նշանաբանին մօտ ըլլալով՝ պարկուռ ժողով-ճանալի ձայները կը լսէր, որոնք անտանիկ էին իրեն:

Իր «Յիւթար»ը, պղնձեայ կաղապարները, բոյսերու ժողովածոները, թղթակալները և գիրքերը առաւ տա-բաւ, և Սալբէթրիէրի քով Աւստէրլիցի գիւղը տեղակ մը տնակի մէջ բնակեցաւ, ուր տարին յիսուն թալէր վարձ տալով՝ երեք սենեակ, ցանկափակ պարտէզ մը և հոր մը ունէր: Այս տնափոխութեան առթիւ իր գրե-թէ բոլոր կարասիները վաճառեց:

Այս նոր տունը մտած օրը պարոն Մապէօֆ չատ գուարթ էր, և նոյն իսկ ինք զամեց բեւեռները՝ քան-դակները և բոյսերու ժողովածոյները կախելու համար. ապա մինչև իրիկուն պարտէզը պեղեց, և իրիկունը տեսնելով որ Բիւթարգ խաթունը տխուր կ'երեւէր և կը մառնէր, անոր ուսին զարկաւ, և ժպտելով ըսաւ.

— Պա', լեզակը ունինք:

Միայն երկու այցելու, այսինքն Սէն Ժազի դրան գրովածառը և Մարիա Թոյլաուութիւն ունէին անոր

հոտ տեսնուելու Աւստէրլիցի տնակին մէջ, աղմկալի անուն որ՝ ամէն ինչ ըսած ըլլալու համար ըսենք թէ բաւական անախորժ էր Պ. Մապէօֆ:

Պ. Մապէօֆ անմեղ դրօսանքներ ունէր: Դիւրա-գին և անակնկալ էին այս դրօսանքները, զոր ամենա-փոքր զիպուած մը կը հայթայթէր: Օր մը Բիւթարգ խաթունը սենեակին մէկ կողմը քաշուած՝ վէպ մը կը կարդար: Բարձրաձայն կը կարդար կարծելով թէ այս-պէս աւելի աղէկ կը հասկնար: Ով որ բարձր կ'ընթեռ-նու, իր ընթերցումը ինքնիրեն կը հաստատէ: Կան մարդիկ որոնք բարձր ձայնով կը կարդան և որոնց այնպէս կ'երեւայ թէ իրենց կարդացածը իրովի կը հաս-տատեն իրենց պատւոյն վրայ երդում ընելով: Բիւթ-թարգ խաթունը ահա այս ազգուութեամբ կը կարդար ձեռքը բռնած վէպը: Պ. Մապէօֆ ընթերցումը կը լը-սէր առանց ուշ դնելու:

Բիւթարգ խաթունը ընթերցումը շարունակելով հասաւ հետեւեալ տողին. Խօսքը վիշապագօրներու ըս-պալի մը և գեղուհիի մը վրայ էր:

«... Գեղուհին գէժքը ծռեց և վիշապը...»: Հոս ընթերցումը ընդմիջեց՝ ակնոցը սրբելու համար:

— Պուտտա և Տրակօն (վիշապ), կրկնեց Պ. Մա-պէօֆ կէս ձայնով: Այո՛, իրաւ է, վիշապ մը կար որ իր խոռոչին մէջէն բոցեր կ'արձակէր բերնովը և եր-կինքը կ'այրէր: Արդէն բազմաթիւ աստղեր հրդեհուած էին այս հրէչէն որ՝ նաև վագրի մագիլներ ունէր: Պուտ-տա անոր խոռոչը գնաց և յաջողեցաւ հաւատքի բերե-լու վիշապը: Հաւ գիրք մըն է կարդացած գիրքդ, Բը-լիւթարգ խաթուն: Ասկէ աւելի գեղեցիկ աւանդու-թիւն չկայ:

Եւ Պ. Մապէօֆ հեշտալի մտախոհութեան մը մէջ ինկաւ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե.

ԱՂԲԱՏՈՒԹԻՒՆԸ ԼՍԻ ԴՐԱՅԻ Ի ԹՇՈՐԱՌՈՒԹԵԱՆ

Մարիուս կ'ախորժէր այս պարզմիտ ծերէն որ յամ-
րապէս չքաւորութեան ճիւղներուն մատնուիլը կը
տեսնէր և որ կը սկսէր կամաց կամաց զարմանալ՝ առ-
կայն առանց տակաւին տրամելու: Մարիուս Գուրգէյ-
րազի կը հանդիպէր, բայց Պ. Մապէօֆը կը փնտռէր:
Կըփնտռէր, այլ խիստ քիչ անգամ, երբեք առ առաւելն
մէկ կամ երկու անգամ:

Մարիուսի զրօտանքն էր ժամերով առանձին ման
գալ արտաքին պուլվարներուն վրայ, կամ Շան ար
Մարսի և կամ Լիւքսանպուրկի ամէնէն մարդաշատ
ծառուղիներուն մէջ: Օրուան կէսը կ'անցնէր պարտիզ-
պանի մը պարտէզը, աղցանի ածուները, աղբանոցին
մէջի հաւերը և նօրիայի անիւր դարձնող երկվարին նա-
յելով: Անցորդները զարմանքով կը նայէին, Մարիու-
սին, և ոմանց ալ անոր հազուստը կասկածելի, և
կերպարանքը սոսկալի կ'երեւար: Սակայն Մարիուս
ոչ այլ ինչ էր, թէ ոչ աղքատ երիտասարդ մը որ կը
մտախոհէր առանց առարկայի:

Անգամ մը այսպէս առանձնակի ման գալու ժա-
մուն գտած էր Կօրպօյի խարխուլ տունը, և առանձ-
նութենէն ու աժնութենէն հրապուրուելով հոն փոխա-
դրած էր ընկուլթիւնը: Այս տունին մէջ Պ. Մարիուս
անուշով կը ճանչցուէր ինք:

Հին զօրապետներէ կամ իր հօրը վաղեմի ընկերնե-
րէն ոմանք երբ ճանչցան զինքը, հրաւիրեցին որ դայ
տեսութիւն ընէ իրենց հետ: Մարիուս մերժած չէր հը-

բաւէրը: Հօրը վրայ խօսելու առիթ մըն էր այս: Հե-
տեւարար ժամանակ առ ժամանակ Բաթօլ կոմսին,
Պէլլավէօն զօրապետին, Ֆրիքիօն զօրապետին տունը,
նաեւ Էնվալիտ կ'երթար: Այս անձերու տուններուն մէջ
երբեմն կը նուազեն, երբեմն ալ կը պարեն: Մարիուս
այսպիսի հանդիսուոր գիշերները նոր թիկնոցը կը
հագնէր: Բայց եթէ ամենաստատիկ ցուրտ ըլլար, ոչ
երեկոյթներու և ոչ ալ պարահանդէսներու կ'երթար,
վասն զի կառքի ստակ չէր կրնար վճարել, ու միան-
գամայն կ'ուզէր հայելիի պէս մաքուր կօշիկներով
հասնիլ:

Երբեմն կ'ըսէր առանց դառնութեան. — Մարդիկ
այսպէս են. երբ ակումբի մը սրահը կը մտնես, հոգ
չէ եթէ վրադ զուլադ ցեխոտ է, բաւական է որ մու-
ճակներդ մաքուր ըլլան: Մարդիկ լաւ ընդունելութիւն
մը ընելու համար քեզմէ անստգտանելի բան մը կը պա-
հանջեն միայն որ է, մի՞թէ խիղճդ, ոչ, այլ կօշիկ-
ներդ:

Սրտի կիրքերէն ի զատ միւս ամէն կիրքերը մտա-
խոհութեան մէջ կը ցրուին: Մարիուսի քաղաքական
տեսչերը մտախոհութեան մէջ անհետ եղած էին, ան-
հետո՛ւմ որու նպատակն էր 1830ի յեղափոխութիւնը՝
Մարիուսը գոհ ընելով և հանդարտեցնելով: Մարիուսի
զգացումները՝ բարկութիւններէն ի զատ՝ միւսնայնը
մնացեր էին: Միւսնայն կարծիքները ունէր, միայն թէ
ասոնք հիմա մեղմուած էին: Շիտակը ըսելով, ա՛լ
մասնաւորապէս կարծիքներ չունէր. համակրութիւն-
ներ էին ունեցածը: Ո՞րն է անոր կուսակցութիւնը. —
Մարդկութեան կուսակցութիւնը: Մարդկութեան մէջ
Ֆրանսան կ'ընտրէր. ազգին մէջ ժողովուրդը կ'ընտրէր
ժողովուրդին մէջն ալ կինը կ'ընտրէր: Ամէնէն աւելի
կնոջ վրայ կը ծաւալէր իր արգահատանքը: Հիմա տե-

սիւ մը իրողութենէ մը, բանահիւս մը դիւցազնէ մը վեր կը դասէր, և աւելի կը սքանչանար Յորին նման գրքի մը քան թէ Մարէնկոյի նման գէպքի մը վրայ: Մանաւանդ թէ՛ ամբողջ օրը մասխոհելէն ետք՝ իրիկեաները երբ պուլվարէն ետ կը դառնար և երբ ծառերուն ոտերուն մէջէն անյատակ անջրպետը, անանուն նշոյլները, վիհը մթութիւնը, զաղանքը կը նշմարէր, շատ պզտիկ կ'երևար անոր ինչ որ լոկ մարդկային է:

Կեանքի և մարդկային փրկսփայլութեան ճշմարիտ կողմը ա'լ հասկցած ըլլալ կը կարծէր, թերեւս իրօք հասկցած էր, և ա'լ գրեթէ միմիայն գէպի երկինք կը նայէր. երկինք օրու միայն կրնայ նայիլ ճշմարտութիւնը իր անգունդին յատակէն:

Բայց և այնպէս Մարիուս ապագային նկատմամբ շատ դիտաւորութիւններ, կարգադրութիւններ, չէնքեր, նպատակներ կը պատրաստէր մտքովը: Աչք մը՝ այս մտախոհութեան վիճակին մէջ եթէ Մարիուսին ներսը նայելու ըլլար, անոր հոգիին մաքրութենէն պիտի շլանար: Իրօք եթէ մերձարմենդէն աչքերուն ներքի ըլլար տեսնել ուրիշին խիզճը, շատ տեսիլ ստուգապէս պիտի կրնայինք դատել մարդս՝ մեր գատողութեան աւելի հիմ բռնելով ինչ որ կը մտածէ ան: Մըտածումը կամք ունի, ալ մտախոհութիւնը չունի: Մըտախոհութիւնը որ ինքնակամ է բոլորովին՝ նաև հսկայականին և տեսականին մէջ մեր մտքին պատկերը կ'առնէ և կը պահէ: Ոչինչ կրնայ այնքան ուղղապէս և այնքան անկեղծօրէն ելլել մեր հոգիի խորքէն որքան կ'ելլեն և դէպի ճակատագրին շքեղութիւնները կը սաւառնին մեր անխորհուրդ և տարապայման փափաքները: Ամէն մէկ մարդուն ճշմարիտ բնաւորութիւնը կրնանք ալ աւելի այս վերին փափաքներուն մէջ գտնել, քան թէ բաղադրուած, տրամախոհութեան մաղէն անցած և համակարգ տեսիլներու մէջ: Սմէն բանէ աւելի մեր ցնորքները կը նմանին մեզ, Իւրաքան-

չիւր ոք իր բնութեան համեմատ անծանօթին և անհնարինին վրայ կը մտախոհէ:

Մարիուսի ծառայող պառաւը 1831ին միջոցները ըսաւ անոր թէ պիտի արտաքսուէին իր դրացիները, այսինքն ժողովրդի թշուառ ընտանիքը: Մարիուս որ գրեթէ իր բոլոր օրերը դուրսը կ'անցընէր, հազիւ հազ գիտէր դրացի ունենալը:

— Ինչո՞ւ պիտի արտաքսուին, հարցուց Մարիուս:

— Վասնզի չեն վճարեր իրենց սենեակին վարձքը. վեց ամսուան վարձք կը պարտին:

— Ո՞րքան է այդ պարտքը:

— Քսան Ֆրանք, ըսաւ պառաւը:

Մարիուս գլորոցի մը մէջ երեսուն Ֆրանք ունէր պահած:

— Ահա քեզի քսանընիւզ Ֆրանք, ըսաւ պառաւին: Վճարէ այս խեղճ աղքատներուն պարտքը, հինգ Ֆրանքն ալ իրենց տուր, և մի ըսեր թէ ես եմ տուողը:

Գ Լ Ո Ւ Խ Զ.

ՅԱԶՈՐԴԸ

Դիպուածը ուղեց որ պահպանութեան համար Բաբիղ գայ այն դորագունդը որու մէջն էր տեղակալ Թէօտիւլ: Այս առթիւ մօրաքոյր Ժիւնօրման երկրորդ գաղափար մը ունեցաւ: Նախ անգամ մը երեւակայած էր Թէօտիւլին տալ Մաշիուսի ամէն վարձունքը. երկրորդ գաղափարը եղաւ դաւադրել՝ Թէօտիւլը Մարիուսին յաջորդը ընելու համար:

Որ և է պարագայի մէջ անպատրաստ չդառնելով համար և մանաւանդ ենթադրելով թէ մեծ հայրը տունին մէջ երիտասարդական երեսի մը հարկաւորութիւն

կ'ունենայ, ըստ որում այս արչալոյսին ճառագայթները երբեմն քաղցր են աւերակներու, օրիորդ ժիւնօրման կարեւոր սեպած էր ուրիշ Մարիուս մը գտնել, լաւ, ըսաւ մտապէս օրիորդը, պարզ վրեպակ մըն է այս որ գիրքերու մէջ կը տեսնուի. Մարիուսը կարդա թէօտիւ: Թոռան որդի մը դուրսէ թոռ ըսել է. երբ փաստաբանը կը պակսի, նիդակաւոր մը կ'աւանդուի տեղը:

Առտու մը երբ Պ. Ժիւնօրման «Գօթիտիէն» լրագրին նման բան մը կը կարդար, աղջիկը ներս մտաւ և իր ամենահեղ ձայնովը ըսաւ, վասնզի իր սիրականին վրայ էր խնդիրը:

— Հայր իմ, այս առաւօտ թէօտիւլ պիտի գայ իր յարգանաց հաւատարմոր ձեզ մատուցանելու համար:

— Ո՞վ է այդ թէօտիւլ ըսածդ:

— Ձեր թոռնորդին:

— Ա՛հ, տղաղակեց մեծ հայրը:

Ապա սկսաւ կարդալ, ա՛լ չմտածեց թոռան տղան վրայ որ սանկ կամ նանկ թէօտիւլ մըն էր, և պահ մը ետք վէսութիւն մը եկաւ վրան, ինչպէս որ ստէպ կը պատահէր այս: Այն «թերթը» զոր կը կարդար և որ՝ աւելորդ է ըսել թէ՛ արքայական էր, առանց որ և է մարդավարական դիտողութիւն մը բնելու կը ծանուցանէր թէ հետեւեալ օրը տեղի պիտի ունենար այն պզտիկ դէպքերէն մէկը որոնք այն ժամանակի Բարթիւզին օրական դէպքերն էին: — Թէ իրաւագիրտական և բժշկական դպրոցներու աշակերտները կէսօրին Բանթէօնի հրապարակը պիտի հաւաքուէին, — խորհրդակցելու համար: — Խնդիրը ներկայ ժամանակի խնդիրներէն մէկն էր, որ երկու մասի կը բաժնուէր. մէկը աղգային պահակներու պատերազմական անօթներու խնդիրն էր. միւսն ալ վէճ մը որ պատերազմի պաշտօնէին և «քաղաքացի մարտիկներու» մէջ ծագած էր Լուվրի բակը դրուած թնդանօթներու նկատմամբ: Ուսանողները այս մասին պիտի «խորհրդակցէին»:

Այս դէպքը լիովին կը քաւէր Պ. Ժիւնօրմանի զայրոյթը զրդեկու համար:

Միտքը բերաւ Մարիուսը որ ուսանող էր, և որ հաւանական էր թէ ուրիշներուն պէս «կէսօրին Բանթէօնի հրապարակը պիտի երթար խորհրդակցելու»:

Մինչդեռ այս ցաւալի մտածումին մէջն էր, թէօտիւլ տեղակալը եկաւ՝ քաղքենիի հագուստով, — վարպետութիւն մըն էր այսպէս հագուելը, — և զգուշապէս ներս մտաւ օրիորդ ժիւնօրմանի հետ: Նիդակաւորը իւրովի տրամաբանած էր սապէս. Մեր տխրութեամբ բոլոր հարստութիւնը ցկեանս եկամուտի փոխած չէ: Ասոր փոխարէն ժամանակ առ ժամանակ Բէքիցիի կերպարանք առնելով ծպտիլը մեծ զահողութիւն մը չէ:

Օրիորդ ժիւնօրման բարձր ձայնով մը ըսաւ հօրը.

— Ձեր թոռնորդին, թէօտիւլն է:

Եւ տեղակալին ալ կամաց մը ըսաւ.

— Հաւանութիւն ցուցող բամբակներուն:

Ապա դուրս ելաւ:

Տեղակալը որ այսպիսի պատկանելի տեսակցութեանց քիչ սովորած էր, վեհերատութեամբ մը, բարի լոյս, հօրեղբայր իմ, թոթովեց, և խառն բարեւ մը տուաւ. այս բարեւը կէս մը ուղղական և կէս մըն ալ քաղքենիի յատուկ բարեւ մըն էր:

— Ա՛հ, դո՛ւք էք, լաւ, նստեցէք, ըսաւ մեծ հայրը:

Չայս բռնէն հոք բոլորովին մոռցաւ նիդակաւորը: Թէօտիւլ նստաւ և Պ. Ժիւնօրման հոք ելաւ:

Պ. Ժիւնօրման սկսաւ աջէն ձախ քայել՝ ձեռքերը զրպաններուն մէջ դրած, բարձրաձայն խօսելով և ցատկոտ ու նիհար մատերով իր երկու քսակներուն մէջ դրած ժամացոյցները չարշարելով:

— Խել մը խնդաներ, ասո՞նք պիտի գումարուին Բանթէօնի հրապարակը. վա՛յ ձեր խելքին վայ: Դեռ երէկ կաթէ կարուեցան և այսօր մարդ եղեր են ստա-

հակները: Ո՞ւր կ'երթանք: Ի՞նչ պիտի ըլլայ մեր վեր-
ջը: Յայտնի է թէ դէպի անդունդը կ'երթանք: Ահա՛,
տես՝ թէ ուր տարին մեզ «անշապիկները»: Քաղաքա-
ցիներու թնդանօթներ՝ քաղաքացիներու թնդանօթնե-
րուն վրայ խորհրդակցի՛լ. ազգային պահակներու փու-
քերուն վրայ հրապարակը երթայ և զրաբանի՛լ, ո՞ւր
լսուեր է ասանկ բան մը, և ի՞նչ տեսակ մարդերու
հետ պիտի դանսւին հոն: Տե՛ս անգամ մը թէ ժադո-
պէնութիւնը մինչեւ ո՞ւր կ'երթայ: Աստուած վկայ,
ո՛վ որ կ'ուզէ, պատրաստ եմ զրաւ դնելու հետը թէ
հոն վաղեմի վերապարտնե՛լ և ազատուած դատապարտ-
եալներ պիտի գտնուին միայն: Հանրապետականներ և
թիապարտներ, ասոնք մէկ քիթ և մէկ թաշկինակ կը
կազմեն: Գարնօ, ո՞ւր կ'ուզես որ երթամ, մասնիչ,
կ'ըսէր.— Ո՞ւր որ կ'ուզես, աւանա՛կ, կը պատասխա-
նէր Փուշէ: Ահա այսպիսի մարդեր են հանրապետա-
կանները:

— Իրաւ է, ըսաւ Թէօտիլ:

Պ. Ժիլնօրման չուխը կէս մը դարձուց, և եսաւ
Թէօտիլը, և չարունակեց.

— Երբ կը մտածեմ թէ սա անզգամը դարպօնա-
բութեան անգամ ըլլալու սրիկայութիւնը ըրաւ: Ին-
չո՞ւ ելար գաշիր սուչէս: Հանրապետական ըլլալու
համար, հա՞: Վա՛յ քու խելքիդ, վա՛յ: Նախ ժողո-
վուրդը չուզեր քու հանրապետութիւնդ, ամենեւին
չուզեր, ան խելք մեռք ունի, դիտէ թէ միշտ թաղա-
ւորներ եղած են և պիտի ըլլան միշտ. շատ տղէկ գի-
տէ թէ ժողովուրդը վերջապէս ժողովուրդ է, և կը
ծաղրէ քու հանրապետութիւնդ, լսեցի՞ր, սինլքոր: Այ-
լանդակութիւն այլանդակութեանց, որու վրայ մարդ
ո՛րքան ալ սոսկայ, քիչ է: Հայր Տիւչէնի սիրահարի՛լ,
կիւիթիին լիրապէս նայի՛լ, 93ի պատշգամին ներքե
տաղերգել, և փանդիւ զարնի՛լ, այդ երիտասարդները

այնքան ապուշ են որ չիտակը թքնելս կուգայ իրենց
վրայ: Ամէնքն ալ ահա այս վիճակին մէջ են: Եւ ոչ
խսկ մէկուսն զուսը խելք կա՛յ: Անմիտ մը ըլլալու հա-
մար փողոցը անցնող ոգը ծծելը կը բաւէ: Տասնրիւ-
ներորդ դարը թոյն է: Որ օրիկային հանդիպիս, կը
տեսնես որ նոխազի մօրուքին պէս մօրուք մը ձգած է
ինքզինքը մարդու մը տեղ դրած է, և իր ծեր ծնողաց
վրայ կը ծիծաղի: Հարցո՛ւր թէ ի՞նչ է ան. հանրա-
պետական է եղեր, վիպական է եղեր: Վիպակա՞ն.
Ի՞նչ ըսել է այս. կ'աղաչեմ, չնոր ըրէ՛ ըսէ՛ ինձ թէ
ի՞նչ կը նշանակէ այդ, Ամէն տեսակ լիմարութիւններ
ասկէ տարի մը առաջ Էրնանի մէջ տեսած էինք ասի-
կայ: Եւ չըսե՛ս ինձ թէ ի՞նչ բան է այդ Էրնանին.
հակադրութիւններ, պօգուծներ, որոնք և ոչ իսկ Ֆր-
բանսերէն գրուած են: Այս չէր բաւեր, և ահա հիմա
ալ Լուվրի բակը թնդանօթներ ունին եղեր: Ահա ա-
սոնք են արդի ժամանակի աւազակութիւնները:

— Իրաւունք ունիք, հօրեղբայր, ըսաւ Թէօտիլ:

Պ. Ժիլնօրման կրկնեց.

— Միւղէոմի բակին մէջ թնդանօթներ դնի՛լ, և
ի՞նչ ընելու համար: Ի՞նչ կ'ուզես ինձմէ, թնդանօթ:
Մի՛թէ Պէլվէտէրի Ապողոնը (Ապողոնի արձանը) ուժա-
կոծե՛լ կ'ուզես: Փամփուշտները ի՞նչ բան ունին Մէ-
տիսիի Աստղիկին հետ: Իրաւ կ'ըսեմ թէ սրիկայ են
այս հիմակուան երիտասարդները: Քանի՞ կ'առնես ա-
տոնց Պէնժամէն Գօնսթանը: Իսկ որոնք որ օրիկայ չեն
գիտնաս որ ապուշ են: Իրենց ամէն ձիգը կը թափեն
ազեղնալու համար. աղէկ չեն հագուեր, կիներէն կը
վախնան, պոռնիկներուն բոլորտիքը կը դառնան մու-
րալու կերպարանքով մը որ սպասուհիներու խնդուքը
կը բերէ: Պատիւիս վրայ կ'երդնում թէ սիրոյ ամօթա-
հար աղքատներ են անոնք: Տճև են և այս տճևու-

Թիւնը իրենց ապշութեամբը կ'ամբողջանայ. Թիւերպէնք
և Բօթիէի բառախաղերը կը կրկնեն, տոպրակի նման
թիկնոց, ձեռքարմանի բանկոն, հաստ կտաւէ շապիկ,
հաստ չուխայէ բանթալօն, հաստ կաշիէ կօշիկ կը հագ-
նին, և թռչունի մը փետուրներուն կը նմանին. իրենց
խօսուածքն ալ իրենց հագուստին կը յարմարի: Մարդ
կրնայ անոնց խառնաշփոթ բարբառը զործածել իրենց
հին ու փուտ մուծակը նորոգելու համար. և այս ամէն
անպիտան լակոտները կը յանդգնին քաղաքական կար-
ծիքներ ունենալու: Պէտք էր խստիւ արգիլել քաղա-
քական կարծիքներ ունենալը: Հաւկիթները գրու-
թիւններ կը չինեն, ընկերային ժողովը կը վերակազ-
մեն, միապետութիւնը կը քանգեն, ամէն օրէնքները
վար կը նետեն, շտեմարանը մառանի՝ և դռնապանն ալ
թագաւորի տեղ կը զնործածեն, Եւրոպան հիմնովին
տակն ու վրայ կ'ընեն, աշխարհս կը վերաշինեն, և
կիներէն չնորհք ընդունիլ կը կարծեն ծածկաբար նա-
յելով լաթ լուացող կանանց սրունքին, երբ սայլը կը
մտնեն ասոնք: Ա՛հ, Մարիուս, ա՛հ, անզգամ դու,
հրապարակ իջնել պօռա՛լ կանչվոտելու համար. վի-
ճի՛լ, քննե՛լ, միջոցներ պատրաստել. ասոնք ալ մի-
ջո՞ց են, Աստուած իմ. անկարգութիւնը կը փօքրնայ
և կ'ըլլայ մորսութիւն: Բառսը տեսած էի, հիմայ ալ
տղայական վիվլուկ կը տեսնեմ: Դպրոցի աշակերտները
ելլե՛ն և ազգային պահակներու վրայ խորհուրդ ընե՛ն,
այս և ոչ իսկ Օթիպպըվաս և Գառտտաշ ըսուած վայ-
րենիներուն մէջ տեսնուած բան է: Բոկոտն քալող
վայրենիները իրենց փամփուշտին փետրագունտի նման
զլխանոցով և ձեռքի մահակով աւելի խելք ունին քան
թէ այս ուսման աստիճանաւորները: Թգուկնե՛ր, որոնք
հինգ ստակ չեն արժեր և ելեր են վճիռ տալու, որո-
շում ընելու, խորհուրդ կազմելու և պատճառաբանե-

լու: Աշխարհիս վախճանն է այս: Անշուշտ սա թշուա-
ռական երկրագունդիս վերջն է այս: Վերջնական հեծ-
կաւում մը պէտք էր. Յրանսա ա՛նա կը հեծկաւոյ:
Խորհրդակցեցէք, անզգամներ: Այս բաները մեր գլխէն
չպիտի պահսին քանի որ Օտէօնի կամարներուն տակ
լրացիր կարգաւոր կ'երթան: Այս ընթերցումը մէկ ըս-
տակի կը նստի անոնց, բայց նաև ամէնուն ուղիղ
խելքն ալ, իմացականութիւնն ալ, սիրտն ալ, հոգին
ալ, միտքն ալ մէկ ստակի կ'ըլլայ: Անկէ կ'ելլեն, և
ամէն մէկը ընտանիքին տունէն կծիկը կը դնէ: Ամէն
լրագիրները ժանտախտ են, ամէնքն ալ, նաև Տրաքօ
Պլան. իրօք խմբագիրը Մարթէնվէլ ժագօպէն մըն էր:
Ա՛հ, արդար երկինք, հիմա ա՛լ կրնաս պարծիլ թէ
մեծ հօրդ համբերութիւնը հատցուցիր:

— Անտաքակոյս, ըսաւ Թէօտիւլ:

Եւ Պ. Թիլնօրման քիչ մը չունչ առնելու ատեն,
նիզակաւորը յարմար առիթ սեպեց վարդապետաբար
շարունակելու.

— Պէտք էր որ միայն Մօնիթօր մնար իբր լրա-
գիր և Ռազմական ճառեցիրը իբր գէրք:

Պ. Թիլնօրման շարունակեց.

— Իրենց Սիէյէսին կը նմանին. արքայասպան մը
որ վերջէն նախարար կ'ըլլայ. ահա միշտ այս է ա-
տոնց վերջը: Անդրեանները ամէն կարգի մարդոց հետ
դու ըսելով կը խօսին որպէս զի ետքը պարոն կոմս
ըսեն: Պարո՛ն կոմս, որ սեպտեմբերի սպանիչներուն
պէս մեծ են: Սիէյէս փիլիսոփա՛ն, էհ, գէթ փառք
կուտամ անձիս որ ինչպէս առ ոչինչ գրած եմ Թիվօ-
լիի կեղծաւորին ակնոցները, նոյնպէս կարեւորութիւն
տուած չեմ այդ ամէն փիլիսոփաներու փիլիսոփայու-
թեանց: Օր մը Մալէքէի քարափէն անցան նախարար-
ները՝ մանիշակազոյն թաւչէ վերարկունքով որոնց

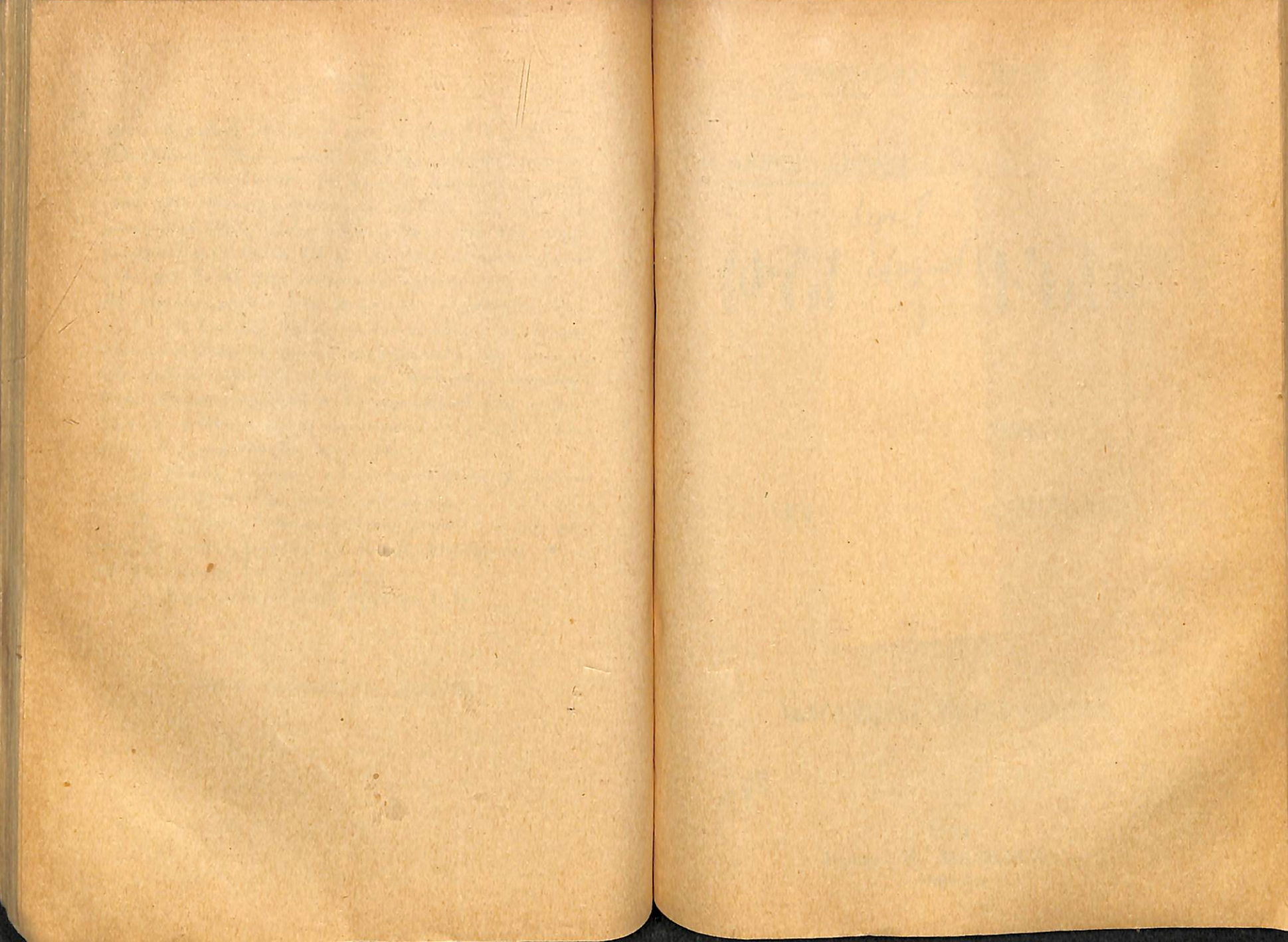
վրայ մեղուներ սփռուած էին, և Հանրի Գ.ի ձե գըլ-
խարկներով: Տեսայ անոնց անցնիլը. սոսկալի կերպա-
րանք ունէին: Կարծես թէ վագրին պալատին կապիկ-
ներն էին: Քաղաքացիներ, կը յայտնեմ ձեզ թէ ձեր
յառաջգիմութիւնը յիմարութիւն մըն է, թէ ձեր մար-
դասիրութիւնը երազ մըն է, թէ ձեր յեղափոխութիւնը
ոճիր մըն է, թէ ձեր հանրապետութիւնը հրէշ մըն է,
թէ ձեր նորարոյս և կոյս Ֆրանսան բողանոցէն ելած
է, և՛ ո՛վ կ'ուզէք եղէք, իրաւագէտներ ալ ըլլաք,
տնտեսագէտներ ալ ըլլաք. օրէնսգէտներ ալ ըլլաք,
կիլիօթինին դանակէն աւելի ալ ճանչնաք ազատու-
թեան, հաւասարութեան և եղբայրութեան ի՞նչ ըլլալը:
հոգս չէ, ամենուդ ալ կը հաստատեմ իմ ըսածս: Ահա
գիտցած ըլլաք միամիտ աղբարներ:

— Անանկ է հապա՛, պատուական կերպով ճշմար-
տութիւնը կը խօսիք, պօռաց տեղակալը:

Պ. Ժիլնօրման կիսատ թողուց շարժում մը զոր ըս-
կսած էր, ետեւը դարձաւ, ուղղակի նիզակաւոր թէօ-
տիւլին նայեցաւ, և ըսաւ անոր:

— Դուն ալ աւանակին մէկն ես եղեր:

ՎԵՐՋ ՀԻՆԳԵՐՈՐԴ ՀԱՏՈՐԻՆ

6403

84

2-66